

แบบแปลนพระอุโบสถ หอระฆัง เจดีย์
ของกรมศิลปากร

คณะศิษยานุศิษย์ วัดราษฎร์บำรุง ธนบุรี

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ

พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถระ

เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ พระนคร

ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

แบบแปลนพระอุโบสถ หอระฆัง เจดีย์
ของกรมศิลปากร

คณะศิษยานุศิษย์ วัดราษฎร์บำรุง ธนบุรี
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ
พระมหารัชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถระ
เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ พระนคร
ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

คำนำ

งานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถระ เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ พระนคร ตามหมายกำหนดการสำนักพระราชวัง กำหนดวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ คณะสงฆ์วัดราษฎร์บำรุงและคณะศิษยานุศิษย์ ผู้ที่เคารพนับถือ มีความเห็นพ้องต้องกันว่า จะพึงถือโอกาสร่วมบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายเป็นเศษอีกวาระหนึ่ง โดยจัดพิมพ์หนังสือแจกเป็นธรรมวิทยาทาน อาตมภาพจึงติดต่อกับกรมศิลปากร ขออนุญาตพิมพ์แบบแปลนพระอุโบสถ พระเจดีย์, หอระฆัง, ทางกรมศิลปากรได้อนุญาตให้ความร่วมมือเป็นอย่างดียิ่ง และมอบแบบแปลนพระอุโบสถครบทั้ง ๓ ชุด ก.ข.ค. แต่ไม่สามารถที่จะพิมพ์ไว้เต็มตามจำนวนนั้นได้ จึงได้เลือกพิมพ์เพียงอย่างละ ๑ ชุดเท่านั้น พร้อมด้วยแบบแปลนพระเจดีย์, หอระฆัง ส่วนแผนกกองหัตถศิลป์ ก็ได้ให้ความร่วมมือกรุณาจัดให้ตามประสงค์ อาตมภาพขอขอบคุณกรมศิลปากรและกองหัตถศิลป์ไว้ ณ ที่นี้เป็นอย่างยิ่ง และอีกท่านคือ คุณครูใหญ่ ร.ร. วัดราษฎร์บำรุงธนบุรี (น.ส. พิไล เทพลักษณ์เลขา) ได้กรุณาให้ความร่วมมือติดต่อกับ "คุณวิทย์ พิณคันเงิน" ศึกษานิเทศกรมวิสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ อนุญาตให้พิมพ์แบบเจดีย์และพระปรางค์ประกอบคำบรรยาย อาตมภาพจึงขอขอบคุณแด่ท่านทั้งสองไว้ ณ ที่นี้ด้วย และอีกท่านหนึ่ง อาตมภาพขอขอบคุณเป็นอย่างมาก คือ ท่านผู้ใหญ่เหรียญ นาคสุทธิ ที่เป็นแรงศรัทธาสำคัญในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้น

เหตุที่พิมพ์แบบพระอุโบสถนี้ ก็เพราะพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณในโกศ ท่านมีความสนใจเป็นอย่างมากในการสร้างพระอุโบสถ ดังปรากฏแก่ท่านพุทธศาสนิกชนมาแล้ว เช่น ที่จังหวัดระยอง อ. แกลง คือ "วัดสารนาถธรรมาราม" และที่ "วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร" จึงเห็นสมควรที่จะพิมพ์แบบแปลนพระอุโบสถ เพื่อบูชาพระคุณให้ถูกตามอัธยาศัย พร้อมด้วยพระธรรมเทศนา และธรรมภาษิตบางตอนของท่าน

หากกุศลกรรมใด ๆ จะพึงมีพึงได้ ด้วยการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ แจกจ่ายเป็นธรรมวิทยาทาน เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทเทสกเถระ) ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ อาตมภาพในนามคณะสงฆ์วัดราษฎร์บำรุง และคณะศิษยานุศิษย์ผู้ที่เคารพนับถือ ขออุทิศส่วนกุศลกรรมนั้น ๆ เป็นเครื่องบูชาน้อมสักการะแด่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณในโกศ ประสบแต่อิฐคุณมนุญผล เพียบพร้อมด้วยทิพยสมบัติพึงประสงค์ ดำรงอยู่ในสุคติสัมปรายภพตลอดกาลนาน และขอได้ลุถึงซึ่งที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ เทอญ ฯ

พระครูเขมาภินันท์
ในนามคณะสงฆ์วัดราษฎร์บำรุง ธนบุรี
และศิษยานุศิษย์ ผู้ที่เคารพนับถือ
๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

กำหนดงานพระราชทานเพลิงศพ

พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถระ

เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส พระนคร

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ (ตรงกับวันเสาร์ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะแม)

เวลา ๐๙.๐๐ น. เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังเปลื้องสุกำศพ แล้วเชิญปุพโพไปวัดเทพศิรินทราวาส

เวลา ๑๓.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป บังสุกุลปุพโพ

เวลา ๑๔.๐๐ น. เผาปุพโพ

คณะธรรมยุตบำเพ็ญกุศล

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ (ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะแม)

เวลา ๐๙.๓๐ น. สมเด็จพระสังฆราชนำวางเครื่องสักการะศพ

เวลา ๐๙.๔๕ น. สมเด็จพระวันรัต แสดงพระธรรมเทศนา จบแล้วพระสงฆ์ ๔ รูป สวดคาถาธรรมบรรยาย

เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์สามเณร ๑๕๐ รูป

เวลา ๑๙.๓๐ น. พระสงฆ์สวดพระอภิธรรม

คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์และศิษยานุศิษย์บำเพ็ญกุศล

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ (ตรงกับวันจันทร์ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะแม)

เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์ ๒๐ รูป มาติกาบังสุกุล

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์สามเณร

เวลา ๑๓.๐๐ น. เชิญโกศศพไปสู่เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์วัดเทพศิรินทร์

เวลา ๑๔.๐๐ น. สมเด็จพระสังฆราช ประทานพระธรรมเทศนา จบแล้วพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๕ รูป สวดศราทธพรตคาถา

เวลา ๑๕.๓๐ น. พระสงฆ์ ๖๑ รูป มาติกาบังสุกุล

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานเพลิง

วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ (ตรงกับวันอังคาร แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะแม)

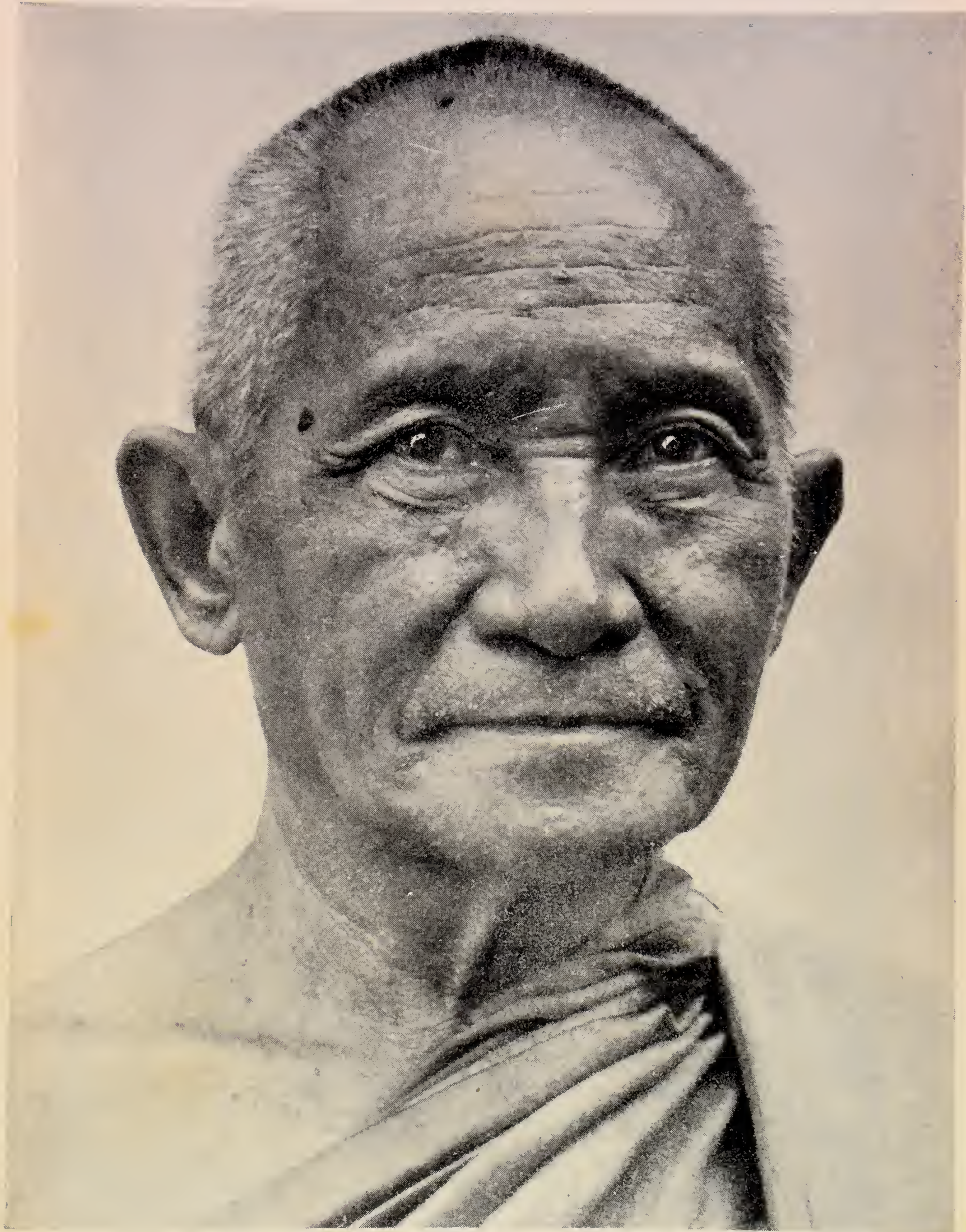
เวลา ๐๗.๐๐ น. เก็บอัฐิ เลี้ยงพระสามหาบ

เวลา ๐๘.๐๐ น. เชิญอัฐิกลับวัดสัมพันธวงศ์

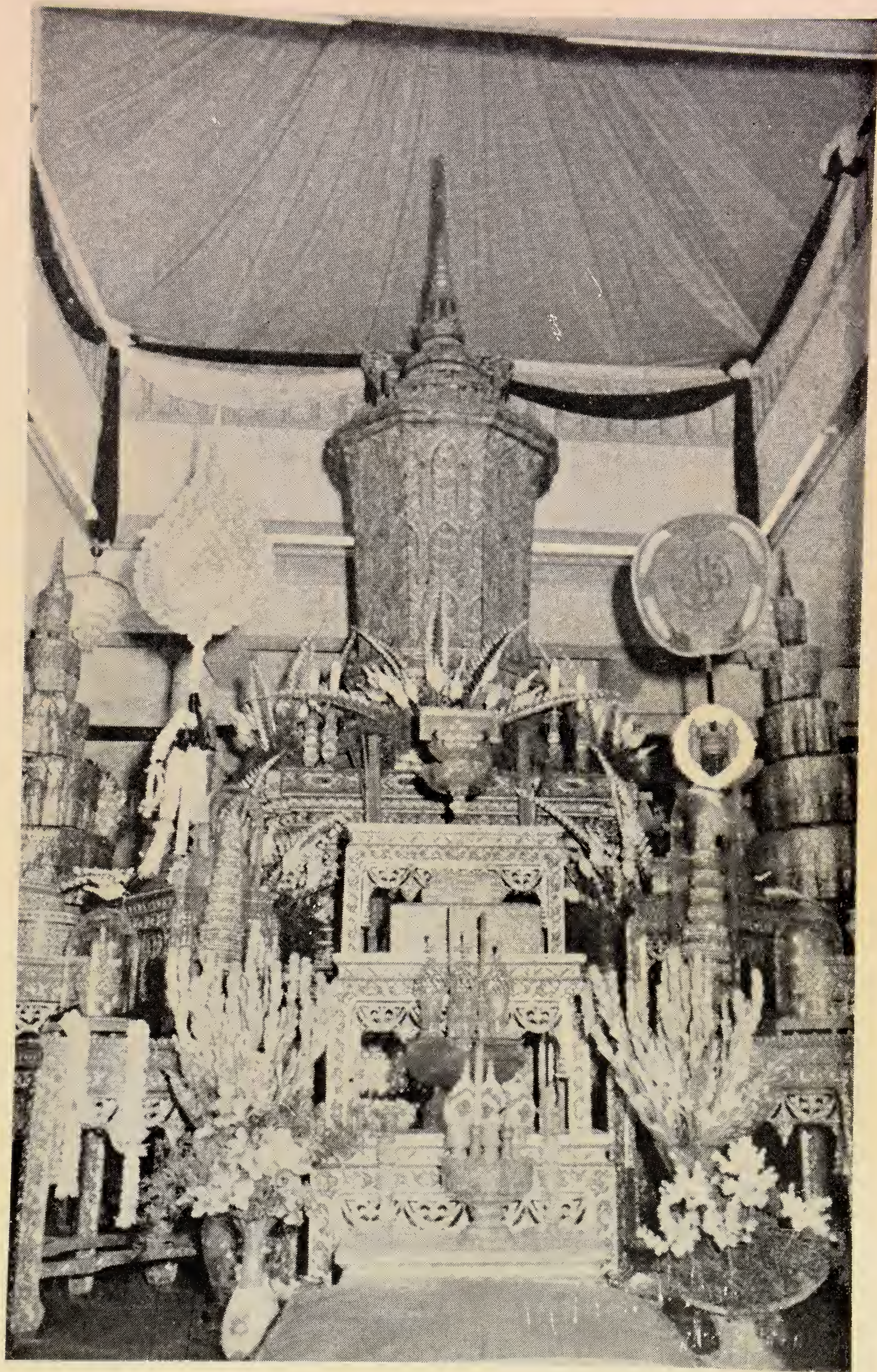
เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์ ฉลองอัฐิ

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์สามเณร

เวลา ๑๒.๓๐ น. พระสงฆ์ ๒๐ รูป มาติกาบังสุกุล เสร็จพิธี

พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถระ

โกศศพ . พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถระ
ณ ศาลาประดิษฐาน

เถรประวัติ

นามตามรารึกในหิรัณยบัฏ

พระมหารัชชมังคลาจารย์ วิมลญาณอุดม พรหมจารีพรตนิวิฏฐ์ พุทธศาสน-กฤตยาทร ธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์วรวิหาร พระอารามหลวง

นามเดิม	เทศ
นามสกุล	วิทยานุกรณ์
นามฉายา	นิทฺเทสโก
นามบิดา	หมื่นศิรินรา (อ่อง วิทยานุกรณ์)
นามมารดา	นางศิรินรา (กรอง วิทยานุกรณ์)
ชาตกาล	วันเสาร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๗ ปีจอ ตรงกับวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๒๙
ชาตภูมิ	บ้านนาซา ตำบลปากน้ำประแส อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

มีน้องชายหญิง ร่วมบิดามารดาอีก ๖ คน คือ

ชายชื่อ	แถว วิทยานุกรณ์	ถึงแก่กรรม
หญิงชื่อ	ถิว (วิทยานุกรณ์) ราญรอน ,	,,
หญิงชื่อ	ละม้าย (วิทยานุกรณ์) วงศ์แววดี	,,
หญิงชื่อ	ละเมียด (วิทยานุกรณ์) กสิกรรม	
หญิงชื่อ	ระเบียบ (วิทยานุกรณ์) การุณ	
หญิงชื่อ	วาย วิทยานุกรณ์	

ปฐมวัยและการศึกษา

เบื้องต้นศึกษาอักขรสมัยอยู่กับบิดา ต่อมาเมื่อมีอายุพอสมควร คือประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ ไปอยู่เรียนหนังสือกับพระครูสังฆการบูรพทิศ (เคลิ้ม) เจ้าอาวาสวัดสมมติเทพฐาปนาราม (วัดแหลมสน) ผู้เป็นลุง ถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ มาอยู่วัดรังษีสุทธาวาส พระนคร กับพระภิกษุปานและพระภิกษุเผื่อ ได้ระยะหนึ่ง ป่วยเป็นไข้จึงกลับไปอยู่ที่บ้านที่อำเภอแกลง พ.ศ. ๒๔๔๒ เมื่อหายไข้แล้วได้เข้าเรียนหนังสือไทยและสอบไล่ได้ชั้นมูล ๑-๒-๓ ได้ ที่โรงเรียนวัดโพธิทอง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๔๔๔ มาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร กับพระสุคุณคณาภรณ์ คือ เจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นภวงศ์) ได้ศึกษาและสอบประโยคประถม ๑-๒-๓-๔ ได้ที่โรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๓๔๔๕ เรียนและสอบประโยค ๑ ได้ ที่โรงเรียนสายสวลีภิรมย์ (โรงเลี้ยงเด็ก)

พ.ศ. ๒๔๔๖ - ๒๔๔๗ ไปเรียนชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียนวัดสุทัศน์เทพวราราม และสอบประโยค ๒ ได้ที่โรงเรียนวัดราชบูรณะ เป็นอันจบการศึกษาในสมัยนั้น

ขณะที่อยู่วัดบวรนิเวศวิหาร กับพระสุคุณคณาภรณ์ หรือ เจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ นั้น ท่านมีโอกาสได้เฝ้ารับใช้ในเจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสอ ยู่เสมอ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พิจารณาเห็นว่า เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงพอพระหฤทัย จึงนำไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กอยู่ในสำนักของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้น

ครั้นจบการศึกษาอักขรสมัยแล้ว เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระกรุณาโปรดให้ท่านเข้าทำงานในหน้าที่เลขานุการในพระองค์ผู้ทรงบัญชาคณะสงฆ์ทั่วสังฆมณฑล ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา นับว่าท่านทำการงานรับใช้พระศาสนามาตั้งแต่ยังมิได้อุปสมบท

ระหว่างนั้น ท่านตั้งใจจะศึกษาวิชากฎหมาย ได้เตรียมตำราเรียนตลอดจนเครื่องแต่งกายไว้พร้อมแล้ว เผอิญเป็นไข้หวัด มีอาการมากจนอาเจียนเป็นโลหิต คิดว่าตัวจะต้องตาย แต่เมื่อค่อยทุเลา เกิดศรัทธาปรารถนาจะอุปสมบทเสียก่อนสัก ๓ พรรษา เมื่อลาสิกขาแล้ว จึงจะเข้าเรียนกฎหมายตามที่ตั้งใจไว้ต่อไป

อุปสมบทและการศึกษาพระธรรมวินัย

เมื่ออายุครบอุปสมบทแล้ว เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงรับเป็นองค์อุปถัมภก โปรดจัดการอุปสมบทให้ โดยพระองค์ทรงเป็นพระอุปัชฌายะ และทรงโปรดให้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระญาณวราภรณ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ อุปสมบทกาลเมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๙ ณ พัทธสีมาวัดบวรนิเวศวิหาร

ในระยะแรก ศึกษาพระธรรมวินัยตามธรรมเนียมของภิกษุใหม่ ในสำนักของสมเด็จพระอุปัชฌาย์บ้าง ในสำนักของสมเด็จพระกรรมวาจาจารย์บ้าง เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในทางปฏิบัติ ความตั้งใจที่จะลาสิกขาออกไปศึกษากฎหมายเพื่อความเจริญในทางโลกจางไป จึงสละตำรากฎหมายและเครื่องแต่งกายที่เตรียมไว้จนหมดสิ้น คิดว่าเมื่ออยู่ในหมู่คณะครบ ๕ พรรษา ได้นิสัยมุตก์แล้ว จะกราบทูลลาสมเด็จพระอุปัชฌาย์ ออกจากหมู่แสวงหาที่สงบ เจริญสมณธรรมตามอัธยาศัยต่อไป

แต่การมิได้เป็นไปตามที่ท่านคิด ทั้งนี้เนื่องมาจากพระโอวาทของสมเด็จพระอุปัชฌาย์ ที่ทรงประทานแก่พระมหาวัน วัดมกุฏกษัตริยาราม มีความเกี่ยวเนื่องคล้ายคลึงกับความนึกคิดและชีวิตของท่าน เมื่อใคร่ครวญไป ทำให้ต้องคำนึงถึงตัว ถึงความเป็นอยู่เนื่องด้วยผู้อื่น และอะไรต่ออะไรอีกหลายเรื่อง ที่สุดความที่ตั้งใจไว้ก็เป็นอันต้องระงับไปอีก ปลงใจว่าจะทำไปตามอำนาจแห่งเหตุ จึงยอมรับตำแหน่งฐานานุกรม ช่วยทำการงานของหมู่คณะ ตั้งใจศึกษาพระปริยัติธรรมจนแปลหนังสือได้ แต่ก็ไม่มุ่งหมายที่จะเข้าสอบเอาประโยคประธาน เพราะต้องการแต่เพียงศึกษาเพื่อคุ้มตัว และพอรับใช้ในหมู่คณะให้สมกับเวลาที่ผ่านไปเท่านั้น

หน้าที่การงานสมัยเมื่ออยู่วัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นเลขานุการในองค์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
เป็นเลขานุการพิเศษ เกี่ยวกับการเปิดสอบธรรมสนามหลวงหลายศก
ทำหน้าที่แนะนำฝึกหัดหน้าที่เลขานุการให้แก่พระเปรียญบางรูปตามที่รับสั่ง
ทรงตั้งให้เป็นกรรมการฝึกอบรมพระนวกะในวัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นกรรมการวัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นเลขานุการพิเศษ ตามเสด็จตรวจการคณะสงฆ์เป็นลำดับมา แม้จะย้ายมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์แล้ว ก็ยังทรงโปรดให้ทำหน้าที่เลขานุการพิเศษตามเสด็จตรวจการอีกหลายครั้ง

เป็นบรรณารักษ์ห้องสมุดมหากุฏราชวิทยาลัย จัดระเบียบหนังสือต่าง ๆ ตามชนิดและประเภท

เมื่อพรรษา ๙ ทรงโปรดให้ย้ายไปเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส

ต่อมา ทรงโปรดให้ย้ายกลับมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ด้วยมีพระประสงค์จะส่งมาเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ตามที่พระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล) เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ สมัยนั้นทูลขอ ตามความละเอียดในมหาสมณลิขิต ที่ ๑๙/๑๐๐ ลงวันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๕๙

หน้าที่การงานเมื่อมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์

เมื่อย้ายจากวัดบวรนิเวศวิหาร มาอยู่เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ในระยะแรก ได้ทำหน้าที่สอนนักธรรมชั้นตรี – โท – เอก ตลอดจนสอนบาลีไวยากรณ์และแปลธรรมบทเบื้องต้น นอกจากนั้นได้จัดตั้งโรงเรียนราตรีสัมพันธวงศ์ สอนภาษาอังกฤษแก่เด็ก ๆ เป็นวิทยาทานด้วย

พ.ศ. ๒๔๖๐ พระพินิตวินัย เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ มรณภาพ ได้จัดการบำเพ็ญกุศล และขอพระราชทานเพลิงศพตามประเพณี ทรงโปรดให้เป็นเจ้าอาวาสครองวัดสัมพันธวงศ์ ตั้งแต่ศกนี้เป็นต้นมา จนถึงมรณภาพ เป็นเวลา ๕๐ ปี

การปกครองในวัด ได้จัดในรูปกรรมการโดยมีท่านเป็นประธานกรรมการ นอกจากนั้นได้ตั้งเจ้าคณะ เจ้ากุฏิ เจ้าหน้าที่ทำกิจสงฆ์ เจ้าหน้าที่การศึกษา ช่วยบริหารกิจการงานภายในวัด เป็นการฝึกหัดให้รู้จักหน้าที่ต่าง ๆ กัน ตามภูมิชั้นและความสามารถ

การศึกษาในวัด ท่านได้จัดการฟื้นฟูทั้งนักธรรมและบาลี จนมีเปรียญประโยคสูงเกิดขึ้นมาก นอกจากนั้น ได้จัดหลักสูตรสวดมนต์ให้ภิกษุสามเณรที่มาอยู่ใหม่ได้ท่องบ่นทรงจำ แล้วทำการสอบเดี่ยวสอบหมู่ให้ได้เสียก่อน จึงรับเข้าเป็นภิกษุสามเณร

ในวัด ได้จัดให้ภิกษุสามเณรตั้งแต่พระเถระจนถึงนวกะ หัดเทศน์ปฏิภาณ เมื่อเวลาทำวัตรเย็นแล้ววันละรูปตามลำดับ หลังจากนั้นได้จัดให้มีการปฏิบัติ คือเจริญสมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน วันละประมาณ ๒๐-๓๐ นาที เป็นอย่างน้อย

การสาธารณูปการ นับแต่ท่านเป็นเจ้าอาวาสมีอำนาจปกครองวัดโดยเด็ดขาด ก็ได้พยายามปรับปรุงบูรณะปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุในวัดโดยลำดับมา นับแต่สร้างกำแพงวัด สร้างกุฏิ สร้างห้องประชุม หอสมุด และที่สุดคือพระอุโบสถหลังใหม่ ซึ่งกำลังก่อสร้างอยู่ขณะนี้ นับเป็นมหาปูชนียสถานที่ใหญ่โตกว้างขวาง ที่แปลกกว่าพระอุโบสถหลังอื่น ๆ ก็คือทำเป็นสามชั้น นับเป็นพระอุโบสถหลังแรกที่มีเกิดขึ้นในประเทศไทย แม้จะยังก่อสร้างไม่ทันสำเร็จเรียบร้อย แต่ท่านก็ได้วางรากฐานแนวทางไว้ให้ผู้อยู่ภายหลังได้ช่วยกันก่อสร้างต่อไปอย่างสะดวกสบาย เพราะผลประโยชน์รายได้ที่ท่านได้อุตส่าห์พยายามสร้างสมไว้ให้เป็นสมบัติของวัด จัดอยู่ในขั้นที่มั่นคงพอสมควร

การเผยแผ่ ท่านได้ช่วยเหลือการคณะโดยจัดส่งพระเถระที่อยู่ในสำนักนี้ ออกไปเป็นผู้ปกครองวัดต่าง ๆ ในตำแหน่งปกครองของท่านบ้าง ที่อื่น ๆ บ้าง หลายวัดหลายจังหวัดด้วยกัน โดยเฉพาะจังหวัดระยอง ท่านได้เป็นกำลังช่วยเหลือสนับสนุน ให้ได้สร้างวัดธรรมยุตขึ้นหลายวัด ถึงปัจจุบันมีจำนวน ๙ วัด คือ

๑. **วัดจุฬามุนี** ตั้งอยู่ที่อำเภอเมือง มีพระครูสังฆวิชิตสุกรี สัทธิวิหาริกของท่าน เป็นเจ้าอาวาส

๒. **วัดศรีรัตนาราม** ตั้งอยู่ที่ตำบลเชิงเนิน อำเภอเมือง วัดนี้เดิมได้ส่งพระมหาแสน กรุณาสโย อันเตวาสิกของท่านออกไปปกครอง มีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะอำเภอจังหวัดระยอง ท่านผู้นี้เป็นผู้สามารถเป็นที่ไว้วางใจของพระเถระผู้ใหญ่ ได้ตั้งใจบริหารการพระศาสนา ปลูกศรัทธาปสาทะ ความเชื่อความเลื่อมใสในพุทธศาสนิกชนทั่วไปได้อย่างดี ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระวุฒิสารโสภน แต่ก็น่าเสียดายที่ท่านผู้นี้ได้มรณภาพไปเสียก่อน ปัจจุบันนี้ ได้พระครูวินัยธรแพ้ม อภิรโต วัดหิรัญญิกาวาส จังหวัดชลบุรี ผู้เกี่ยวข้องในฐานะหลานศิษย์ ไปเป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส และรักษาการเจ้าคณะอำเภอจังหวัดระยอง ด้วย

๓. วัดสนามรัตนาวาส ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง มี พระสมุห์ทองสุก ฐานานุกรมของพระวุฒิสารโศภน เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส

๔. วัดสารนาถธรรมาราม อำเภอแกลง วัดนี้เป็นวัดที่ท่านได้ให้ความอุปถัมภ์เป็นกรณีพิเศษ ได้พยายามชักชวนญาติมิตร ศิษยานุศิษย์ บริจาคทรัพย์สินสร้างมหาอุโบสถ ใหญ่โตสวยงาม นับเป็นมหาปูชนียสถานที่เชิดหน้าชูตาของภาคตะวัน-ออกได้เป็นอย่างดี ปัจจุบันนี้ได้ พระครูสารธรรมพิทักษ์ (ไฉน จิตาภิญฺโญ) สัทธิ-วิหาริกของท่านเป็นเจ้าอาวาส

๕. วัดสามัคคีคุณาวาส ตั้งอยู่ในเมือง วัดนี้มี พระปลัดเฉี่ยง ฐานานุกรมของพระวุฒิสารโศภน เป็นเจ้าอาวาส

๖. วัดวโนภาสสถิตย์พร ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง ขณะนี้ได้พระเจริญเป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส

๗. วัดสโมสรวิปัสสนา ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง มี พระครูสรพาจน์พิไล (เฉลา ตนฺติเวที) สัทธิวิหาริกของท่าน เป็นเจ้าอาวาส

๘. วัดโสภณวราราม ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านฉาง อำเภอเมือง เป็นวัดที่เพิ่งสร้างใหม่ ขณะนี้ได้ พระครูสมุห์อำนวย ฐานานุกรมของพระราชปัญญากวี เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ องค์ปัจจุบัน เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส

๙. วัดศรีมงคล ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง เป็นวัดใหม่ ได้ พระมหาวิโรจน์ สุโชโต สัทธิวิหาริกของท่าน เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส

ตำแหน่งหน้าที่

พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส

พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นผู้ช่วยตรวจการคณะสงฆ์มณฑลพายัพ และมณฑลมหาราช

พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นรองเจ้าคณะมณฑลภูเก็ต

พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นอนุกรรมการมหาเถรสมาคม

พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๔ เป็นเจ้าคณะอำเภอสัมพันธวงศ์บางรักพ.ศ. ๒๔๙๔

พ.ศ. ๒๔๙๔-๒๕๐๕ เป็นเจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดธนบุรี-นนทบุรี-ปทุมธานี

พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นสมาชิกสังฆสภา

พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี-นนทบุรี-ปทุมธานี (ธรรมยุต) จนถึงมรณภาพ

พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๐๗ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม

พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๐๙ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม

พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นกรรมการที่ปรึกษาศาสนสมบัติ (พ.ศ. ๒๕๐๙-๒๕๑๐)

หน้าที่พิเศษ

พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า (ได้ทำหน้าที่เลขานุการในพระองค์นี้ก่อนอุปสมบท เมื่ออุปสมบทแล้วก็คงทำต่อมาอีกหลายศก)

- เป็นบรรณารักษ์ห้องสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย
- เป็นเลขานุการมหาเถรสมาคม
- เป็นกรรมการฝึกอบรมพระนวกะในวัดบวรนิเวศวิหาร
- เป็นผู้ฝึกพระเปรียญบางรูปให้ทำหน้าที่เลขานุการในพระองค์

พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นกรรมการสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นเลขานุการพิเศษ ในการสอบธรรมสนามหลวง

พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นเลขานุการพิเศษ ตามเสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลนครสวรรค์

- เป็นกรรมการสงฆ์รับกระแสพระดำรัสพิเศษ ไปพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ที่มณฑลนครสวรรค์

พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นเลขานุการพิเศษ ตามเสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลอยุธยา

พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นกรรมการสงฆ์รับกระแสดำรัส ไปตรวจสอบปูชนียสถานโบราณวัตถุที่จังหวัดราชบุรี และจังหวัดเพชรบุรี

- เป็นเลขานุการพิเศษ ตามเสด็จตรวจการคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นเลขานุการพิเศษ เรียบเรียงรายงานตรวจการคณะสงฆ์ และรายงานสอบธรรมสนามหลวงในมณฑลพายัพและมณฑลมหาราช

พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นกรรมการเถรสมาคมธรรมยุตประเภทประจำ

พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๔๘๙ เป็นรองประธานกรรมการเถรสมาคมธรรมยุต

- เป็นประธานกรรมการออกหนังสือวารสาร ธรรมจักษุ ตอนหลัง เล่มที่ ๑๙
- เป็นพระอุปัชฌายะคณะธรรมยุต ประเภทวิสามัญ

พ.ศ. ๒๔๗๘ ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ไปดูการพระศาสนาในต่างประเทศ มี ปีนัง ลังกา และอินเดีย พม่า ไปดูการพระศาสนาในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศพม่า และประเทศกัมพูชาเป็นส่วนตัว

พ.ศ. ๒๔๙๐-๒๔๙๗ เป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุตประจำปี รวม ๘ ปี

พ.ศ. ๒๔๙๘-๒๕๑๐ เป็นกรรมการคณะธรรมยุตประจำปี

พ.ศ. ๒๔๙๙ นั่งหัตถบาสฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า เนื่องในคราวทรงผนวช

การสาธารณูปการ

- เป็นผู้สนับสนุนการสร้างวัด สร้างอุโบสถวัดเนรัญชราราม เพชรบุรี
- เป็นประธานกรรมการรื้อย้ายและสร้างวัดธาตุทอง พระโขนง พระนคร
- เป็นผู้ริเริ่มสร้างวัดธรรมยุตบางวัด และสนับสนุนช่วยเหลือการสร้างวัดธรรมยุตบางวัดในจังหวัดระยอง
- เป็นประธานกรรมการสร้างมหาอุโบสถวัดสารนาถธรรมาราม ระยอง
- เป็นกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายบรรพชิต ในการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
- เป็นผู้สนับสนุนช่วยเหลือการสร้างวัดธรรมมงคล ปุณณวิถี พระนคร
- สร้างถังเก็บน้ำฝน-หอไตร-หอปริยัติธรรม-เตาเผาศพ ที่วัดตะเคียนงาม อำเภอแกลง จังหวัดระยอง
- สร้างถังเก็บน้ำฝน - หอไตร - ถนน - เขื่อนหินที่ วัดสมมติเทพฐาปนาราม ปากน้ำประแส อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ฯลฯ

สมณศักดิ์

ครั้งอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นพระครูสมุห์

พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นพระครูอเนกสาวัน

พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นพระครูวินัยธรรม ฐานานุกรรมในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา-วชิรญาณวโรรส ทั้ง ๓ ตำแหน่ง

พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นพระครูสัญญาบัตรที่ "พระครูพุทธมนต์ปรีชา"

เมื่อมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นพระครูเจ้าอาวาสพระอารามหลวงที่ "พระครูวิบูลย์ศีลขันธ์"

พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นพระราชาคณะสามัญที่ "พระเนกขัมมมุนี"

พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นราชาคณะชั้นราชที่ "พระรัชชมงคลมุนี พรหมจารีพรตนิวิฏฐ์-กฤตยาทร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี"

พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นพระราชาคณะเทียบรองสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามตามสัญญา-บัตรว่า "พระมหารัชชมังคลาจารย์ วิมลญาณอุดม พรหมจารีพรตนิวิฏฐ์ สาสนพิพิธคุณาภรณ์ ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี"

พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นรอง มเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนาม ตามจารึกในหิรัณยบัฏว่า "พระมหารัชชมังคลาจารย์ วิมลญาณอุดม พรหมจารีพรตนิวิฏฐ์ พุทธศาสน-กฤตยาทร ธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี"

ปัจฉิมสมัย

พ.ศ. ๒๕๐๗ สุขภาพร่างกายเริ่มทรุดโทรม แต่คงไปไหนมาไหนได้ตามปกติ จำได้ว่าวันหนึ่ง ท่านมีกิจธุระผ่านมาทางวัดเบญจมบพิตร จึงแวะลงชมเสาพระอุโบสถหรืออย่างไรจำไม่ได้ถนัด เกิดมีอาการวิงเวียนหน้ามืด ทำให้ซวนเซจะล้ม แต่ท่านก็ยังมีสติพยายามยืนนิ่งและนำยาหอมอินทรโอสถที่อยู่ในย่ามออกมาฉัน อาการค่อยดีขึ้น

จึงกลับวัด นับแต่ครั้งนั้นมา อาการจุกเสียดแน่นหน้าอกมักจะมีอยู่เสมอ แต่นานๆ ครั้ง นอกจากนั้นปัสสาวะมักจะมีโลหิตปนออกมาเสมอ ใสบ้าง ขุ่นบ้าง ไม่แน่นอน ก่อนเดือนมิถุนายน ได้รับการแนะนำจากศิษย์บ้าง จากผู้เคารพนับถือท่านบ้าง ขอร้องให้ท่านพักผ่อนเพื่อรักษาตัว ท่านจึงเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลสงฆ์อยู่ระยะหนึ่ง แต่ท่านบอกว่าอยากกลับมาอยู่วัด เพราะอยู่ที่โรงพยาบาลแทนที่จะได้พักผ่อน กลับต้องนั่งสนทนากับผู้ที่ไปเยี่ยมมากกว่าอยู่ที่วัด เมื่อกลับมาอยู่ที่วัดแล้ว ได้เชิญนายแพทย์มาตรวจอาการและรักษาตัวอยู่เสมอ เมื่ออาการดีขึ้นครั้งใด ท่านก็มักจะออกตรวจงานก่อสร้างพระอุโบสถ บางครั้งท่านขึ้นไปตรวจงานถึงหลังคาพระอุโบสถ ทำให้วิตกว่าจะเป็นอันตรายแก่ท่าน ได้กราบเรียนขอร้องท่านอยู่เสมอ ท่านก็มักจะตอบว่ายังทำไหวก็ทำไป

พ.ศ. ๒๕๐๘ สุขภาพร่างกายทรุดโทรมลงตามลำดับ แต่อาการอื่นทั่วไปคงเหมือนเดิม คือ อ่อนเพลีย ฉันเพลได้น้อย จุกเสียดแน่นหน้าอกมากบ้าง น้อยบ้าง เป็นครั้งคราว แต่เมื่อฉันยาแล้ว อาการที่เป็นอยู่ก็ค่อยเป็นปกติ แต่เนื่องจากมีภารกิจที่ท่านจะต้องทำมากมายทั้งในวัดนอกวัด ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม บางครั้งต้องเดินทางไกลเกือบทั้งวัน แต่ท่านก็มิได้แสดงอาการท้อถอย ปรากฏว่าเมื่อเดินทางไกลกลับมาครั้งใด อาการแน่นจุกเสียดก็มักจะปรากฏแก่ท่านอยู่เสมอ ในปลายปีนี้ การลงทำกิจวัตรประจำวันที่พระอุโบสถของท่านต้องห่างเหินไปบ้าง เพราะระยะทางจากกุฏิถึงพระอุโบสถแม้จะไม่สู้ไกลเท่าไรนัก แต่สำหรับท่านในระยะนี้ บางทีต้องหยุดพักถึงสองสามครั้งเป็นอย่างน้อย เมื่อเข้าไปในพระอุโบสถจะนมัสการพระพุทธรูป ขณะที่กราบก็มักจะมีอาการหน้ามืด ต้องค่อยๆ กราบ ค่อย ๆ ทำ แม้ท่านจะไม่ค่อยได้ไปทำกิจวัตรที่พระอุโบสถ แต่สำหรับที่กุฏิของท่าน ท่านก็ไม่เคยขาดทั้งเช้าทั้งเย็น โดยเฉพาะเรื่องการทำอุโบสถสังฆกรรม จะเจ็บไข้ได้ป่วยขนาดไหน ถ้ายังเดินได้ท่านไม่ยอมขาด เมื่อครั้งหกล้มกระดูกโคนขาหัก ก็ยังต้องหามเก้าอี้ที่ท่านนั่งไปพระอุโบสถ เพื่อทำอุโบสถสังฆกรรม

พ.ศ. ๒๕๐๙ สุขภาพร่างกายของท่านทรุดโทรมมากขึ้น อ่อนเพลีย ฉันภัตตาหารน้อย อาการทั่วไปเหมือนเดิม มีจุกเสียดแน่นหน้าอกบ่อยครั้ง แต่ละครั้งมีอาการแน่นอยู่นานกว่าเดิม ส่วนปัสสาวะนั้นคงมีโลหิตปนออกมาอยู่เสมอ เมื่อได้พักผ่อนร่างกาย

พอสมควร อาการก็ดีขึ้นบ้าง แต่ก็ไม่น่าไว้ใจ เมื่อต้องใช้ความคิดหรือได้รับความกระทบกระเทือนทางใจ ก็จะเกิดอาการผิดปกติ คือแน่นหน้าอกขึ้นอย่างกระทันหัน เพราะฉะนั้นการงานบางอย่างแม้จะไม่เป็นที่พอใจของศิษยานุศิษย์ ก็ไม่มีผู้ใดกระทำให้ท่านกระทบกระเทือนใจ นอกจากจะปล่อยให้เป็นไปตามอัธยาศัยและความประสงค์ของท่าน ว่ากันตามความเป็นจริงก็คือ ไม่กล้าที่จะเสี่ยงกับความตาย อันอาจจะเกิดขึ้นแก่ท่านได้ทุกขณะ ทั้งการงานและกิจธุระก็มีมากขึ้น เคยกราบเรียนขอให้ลาออกจากตำแหน่งหน้าที่การงานบางอย่างเสียบ้าง จะได้มีเวลาพักผ่อนร่างกายเพื่อให้สุขภาพดีขึ้น ท่านได้บอกให้ทราบว่า ท่านเองก็ปรารถนาเช่นนั้น เคยปรารภกับพระเถระผู้ใหญ่บางท่านดูแล้ว ก็ถูกขอร้องให้ช่วยกันไปก่อน ก็ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไรเหมือนกัน ไม่ใช่จะหวงหรือกีดกันเพื่อตนเลย ทำมามากแล้ว เวลานี้รู้สึกเหนื่อยหน่ายเต็มที ท่านเองก็ทราบดีว่าตัวท่านเองคงจะมีชีวิตอยู่ไปอีกไม่กี่วัน ท่านเคยคาดคั้นให้ลองร่างงบประมาณการใช้จ่ายในการเผาศพใหญ่ๆที่ต้องใช้โกศมาประกอบเกียรติยศถึงสองสามครั้ง กราบเรียนท่านว่าอย่าได้เป็นห่วงเลย ถ้าเป็นอะไรลงไปศิษย์ทั้งหลายคงจะพร้อมใจกันทำเอง ท่านก็บอกว่า ตัวท่านเองท่านไม่เป็นห่วงหรอก ตายแล้วก็แล้วกัน แต่เหตุการณ์ที่เป็นอยู่ขณะนี้ท่านทราบดี จึงเป็นห่วงว่าจะมาเดือดร้อนทุกข์ยากเพราะท่าน ตายแล้วบรรจุหีบตั้งสวดกันสักสองสามวันแล้วเผาเลยจะดีกว่า

พ.ศ. ๒๕๑๐ ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ถึงวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ เวลาประมาณ ๑๓.๐๐ น. อาการทั่วไปเหมือนเดิม แต่ระหว่างวันที่ ๑๔-๑๕ กุมภาพันธ์ มีอาการขัดเบา ปัสสาวะไม่ออก เมื่อฉันยาขับปัสสาวะเข้าไป ปัสสาวะได้ตามปกติ แต่มีโลหิตปนออกมา ใสบ้าง ขุ่นบ้างอยู่อย่างเดิม จนถึงเวลา ๑๔.๐๐ น. เศษ เข้าห้องน้ำเนื่องจากสุขภาพทรุดโทรมอยู่แล้ว ขณะที่ปัสสาวะอยู่นั้น เกิดมีอาการมึนศีรษะหน้ามืด ฟุบลงไปข้างอ่างสรงน้ำ เมื่อช่วยกันยกขึ้นนั่งบนเก้าอี้แล้ว อาเจียนออกมาเป็นอาหารบ้าง กากยาที่ฉันเข้าไปบ้าง เป็นโลหิตที่แข็งตัวจับกันเป็นก้อนคล้ายเลือดหมูมากพอควร ได้ให้คนนำไปตรวจที่สถานพยาบาลในขณะนั้น ได้รับรายงานว่า เป็นโลหิตที่ออกมาจากแผลในกระเพาะอาหาร จากนั้นก็มีแต่อาการแน่นจุกเสียดบริเวณหน้าอกถี่ขึ้น อาเจียนมีโลหิตออกอีกเป็นครั้งคราว สงบและทุเลาเป็นพัก ๆ แต่แล้วก็กลับเป็นเหมือนเดิมอีก ได้เชิญนายแพทย์มาตรวจอาการ ก็ได้รับคำแนะนำให้รีบนำเข้ารับการพยาบาล ที่โรงพยาบาลใดโรง

พยาบาลหนึ่งโดยเร็วที่สุด เพราะอาการที่เป็นอยู่ในขณะนี้คือ ความดันโลหิตต่ำมากอยู่ในขั้นอันตราย โลหิตน้อยอาจจะขึ้นเลี้ยงสมองไม่พอ ได้ติดต่อโรงพยาบาลหลายแห่งเมื่อติดต่อได้แล้ว กราบเรียนท่านว่าจะนำไปโรงพยาบาล ท่านปฏิเสธไม่ยอมไป บอกว่าจะตายก็ขอให้ตายอยู่ที่นี่ ไม่ควรที่จะไปนำศพกลับมาจากโรงพยาบาล หามศพจากกุฏิขึ้นหอไตรใกล้ดีกว่า ตกลงว่าในคืนวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ นี้ ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถกราบเรียนท่านให้ตกลงใจไปรับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลได้ เวลาประมาณ ๒๔.๐๐น. ได้เชิญนายแพทย์จากโรงพยาบาลตำรวจมาตรวจอาการอีกครั้งหนึ่ง ได้รับคำแนะนำเช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากเป็นเวลาดึกมากแล้ว นายแพทย์จึงถวายยานอนหลับให้ฉัน อาการสงบไปได้ประมาณ ๒-๓ ชั่วโมง เวลาประมาณ๐๑.๓๐-๐๒.๐๐น. อาการดังกล่าวเกิดขึ้นเหมือนเดิม คราวนี้รู้สึกว่าจะมากขึ้นอีก จึงถวายยานอนหลับให้ฉันอีก ๑ เม็ด อาการดังกล่าวสงบไปจนถึงเช้า

วันเสาร์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ ตั้งแต่เวลา ๐๖.๐๐-๑๒.๐๐ น. ก่อนนำส่งโรงพยาบาล มีอาการจุกเสียดแน่นหน้าอกเกิดขึ้นอีกเป็นระยะ และอ่อนเพลียมากขึ้นเมื่อนำส่งโรงพยาบาลแล้ว บรรดานายแพทย์พยาบาลหลายท่าน ได้ถวายการรักษาเป็นอย่างดีในทันทีที่ไปถึง ให้อ๊อกซิเจน ให้น้ำเกลือ ฉีดยาระงับเวทนา เจาะโลหิตไปตรวจและให้โลหิตในเวลาต่อมา ตรวจสอบความดันของโลหิตและระบบการทำงานของหัวใจอย่างละเอียด นายแพทย์ผู้พยาบาลแจ้งให้ทราบว่า หากนำท่านเข้าโรงพยาบาลช้ากว่านี้ก็คงไม่มีทางช่วยชีวิตท่านได้เลย นอกจากนั้นได้ออกปากชมท่านว่า ท่านใจเข้มแข็งมาก อาการหนักเหลือเกิน ถ้าเป็นคนไข้ทั่วไปก็หมดสติไปแล้ว ความจริงก็เป็นเช่นนั้น เพราะท่านมีสติดี พูดกับพระพยาบาลที่ไปส่งจนถึงโรงพยาบาลอยู่ตลอดเวลาว่า เจ็บปวดที่ตรงไหน หลังจากนั้นประมาณ ๑๕ วัน อาการของท่านก็พ้นอันตราย ไม่ต้องให้อ๊อกซิเจน แต่ยังต้องให้โลหิตช่วยอยู่เป็นครั้งคราว ทั้งนี้เพราะบัสสาวะยังไม่ปกติ มักจะมีโลหิตปนออกมาอยู่เสมอ ต่อมานายแพทย์วินิจฉัยว่า จะต้องผ่าตัดทางเดินของบัสสาวะ เพราะมีเนื้องอกอยู่ภายใน เมื่อกราบเรียนให้ท่านทราบ ก็ไม่แสดงอาการขัดข้อง ยินยอมให้นายแพทย์ทำการผ่าตัดให้ตามประสงค์

วันพุธที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๑๐ นายแพทย์ถวายการผ่าตัดเนื้องอกที่ตรวจพบในช่องทางเดินของบัสสาวะให้ แต่ก็มีปัญหาในเวลาต่อมา เมื่อนายแพทย์เอาสายยางที่สอด

ไว้ในหลอดปั๊สสาวะออก เวลาปั๊สสาวะจะมีอาการเจ็บและแสบ ทำให้เกิดเวทนาในทุกคราวไป แม้อาการทั่วไปจะดีเหมือนก่อนผ่าตัดแล้วก็ตาม สำหรับเนื้องอกที่ผ่าตัดออกมานั้น หลังจากที่นำไปเพาะเชื้อตามวิธีการของแพทย์แล้ว ปรากฏว่ามีเชื้อมะเร็งอยู่ด้วย เพื่อป้องกันการลุกลามของโรคนี้ นายแพทย์ลงความเห็นว่าควรจะได้รับการฉายรังษีด้วย เมื่อท่านได้รับการฉายรังษี ๓ ครั้ง ก็ต้องหยุด เพราะรู้สึกว่ากำลังจะสู้ไม่ไหวมีอาการไข้และท้องเสียอยู่หลายวัน ต่อจากนั้นอาการอื่นที่เคยดีก็มีแต่ทรงและทรุดตามลำดับ นายแพทย์ต้องให้อ๊อกซิเจน ให้โลหิต ให้ยาเพิ่มความดันโลหิต ให้น้ำเกลือช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลาหลายวันต่อมาอาการทั้งหลายไม่ดีขึ้นเลย ทุกขเวทนาหลายอย่างปรากฏขึ้นในระยะนี้ แต่ท่านก็คงจะทราบดีว่าอะไรเป็นอะไร จึงมิได้แสดงอาการหวั่นไหวต่อมรณภัยให้ปรากฏแก่ศิษย์และผู้พยาบาล ท่านอดกลั้นทนทานต่อสู้ทุกขเวทนานั้นอย่างเต็มที่ และมีสติดีอยู่ตลอดเวลาปรากฏว่าเวลามีผู้ไปเยี่ยมกราบเรียนให้ท่านทราบ ก็จะลืมตาขึ้นมองดูผู้นั้น แสดงอาการรับทราบและขอบพระคุณผู้ไปเยี่ยมทุกครั้ง

วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๐ ทุกขเวทนาบังเกิดขึ้นกับท่านอย่างสาหัส นายแพทย์มาตรวจอาการและถวายการผ่าตัดเจาะเอาหนองออกจากไต เมื่อเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. ต่อจากนั้นเวทนาสงบลง หลับและตื่นบ้างเป็นระยะ จนถึงเวลาประมาณ ๒๔.๐๐ น. มรณสัญญาปรากฏขึ้น ได้แจ้งให้นายแพทย์ทราบ นายแพทย์ได้ช่วยแก้ไขด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างสุดความสามารถ อัสสาสะ ปัสสาสะของท่านอ่อนลงทุกขณะตามลำดับจนหมดสิ้นไป ชีวิตของท่านถึงอวสานด้วยกาลมรณะเมื่อเวลา ๑๓.๑๐ น. ณ ห้องพยาบาลในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ พญาไท ชนมายุของท่านรวมได้ ๘๐ ปี ๑๑ เดือน ๑๓ วัน พรรษา ๖๑

การศพ

วันศุกร์ที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๑๐ เวลา ๑๗.๐๐ น. เชิญศพกลับวัดสัมพันธวงศ์ รอรับพระราชทานน้ำสรง ณ กุฏิของท่าน เวลา ๑๘.๐๐ น. รับพระราชทานน้ำสรงศพแล้วครองไตรพระราชทาน เจ้าพนักงานถวายเครื่องสุกำนำลงสู่ลองใน แล้วเชิญไปประดิษฐานเพื่อการบำเพ็ญกุศลที่ตึกห้องสมุดชั้นล่าง เจ้าพนักงานประกอบโกศแปดเหลี่ยม

แวดล้อมด้วยเครื่องสูงตามเกียรติยศ ทรงพระกรุณาพระราชทานให้มีพระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรมเป็นของหลวง ๓ คืน

ต่อจากนั้น คณะศิษยานุศิษย์ผู้เคารพนับถือ ทั้งบรรพชิตคฤหัสถ์ ได้บำเพ็ญกุศลถวายเป็นการคณะบ้าง เป็นส่วนบุคคลบ้าง ทุกวัน จนถึง ๑๐๐ วัน คณะกรรมการมหาเถรสมาคม อันมี เจ้าพระคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นประธาน เสด็จมาทรงบำเพ็ญกุศลสตมวารอุทิศถวาย เมื่อพ้นจาก ๑๐๐ วันแล้วก็มีผู้ที่เคารพนับถือมาบำเพ็ญกุศลอุทิศตลอดมาจนถึงวันพระราชทานเพลิง

อนึ่ง ในการบำเพ็ญกุศลส่วนบุพพภาคของการออกเมรุนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต โปรดให้คณะสงฆ์ธรรมยุตรับเป็นเจ้าภาพ นับเป็นพระกรุณาอย่างสูง เป็นเกียรติแก่วัดสัมพันธวงศ์ แด่พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ ตลอดจนศิษยานุศิษย์ อย่างหาที่เปรียบมิได้

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นาม โคตฺตํ น ชีรติ

รูปกายของมัจจะ (ผู้ที่เกิดมาแล้วจะต้องตายเป็นธรรมดา) ย่อมเสื่อมสิ้นไป แต่ชื่อและตระกูล หาเสื่อมสิ้นไปไม่

คณะพระภิกษุสามเณรและศิษยานุศิษย์ ผู้ที่เคารพนับถือ

วัดราษฎร์บำรุง ธนบุรี

บำเพ็ญกุศลถวาย เมื่อวันเสาร์ที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๑๑

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ภาพถ่ายหลังสุด

พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถระ
เป็นประธานพิธีเจิมฉัตรถวายพระประธานในอุโบสถ วัดราษฎร์บำรุง ธนบุรี
เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ ถวายไทยทานพระสวด

คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ ถวายไทยทานพระสวด

คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ ถวายไทยทานพระสวด

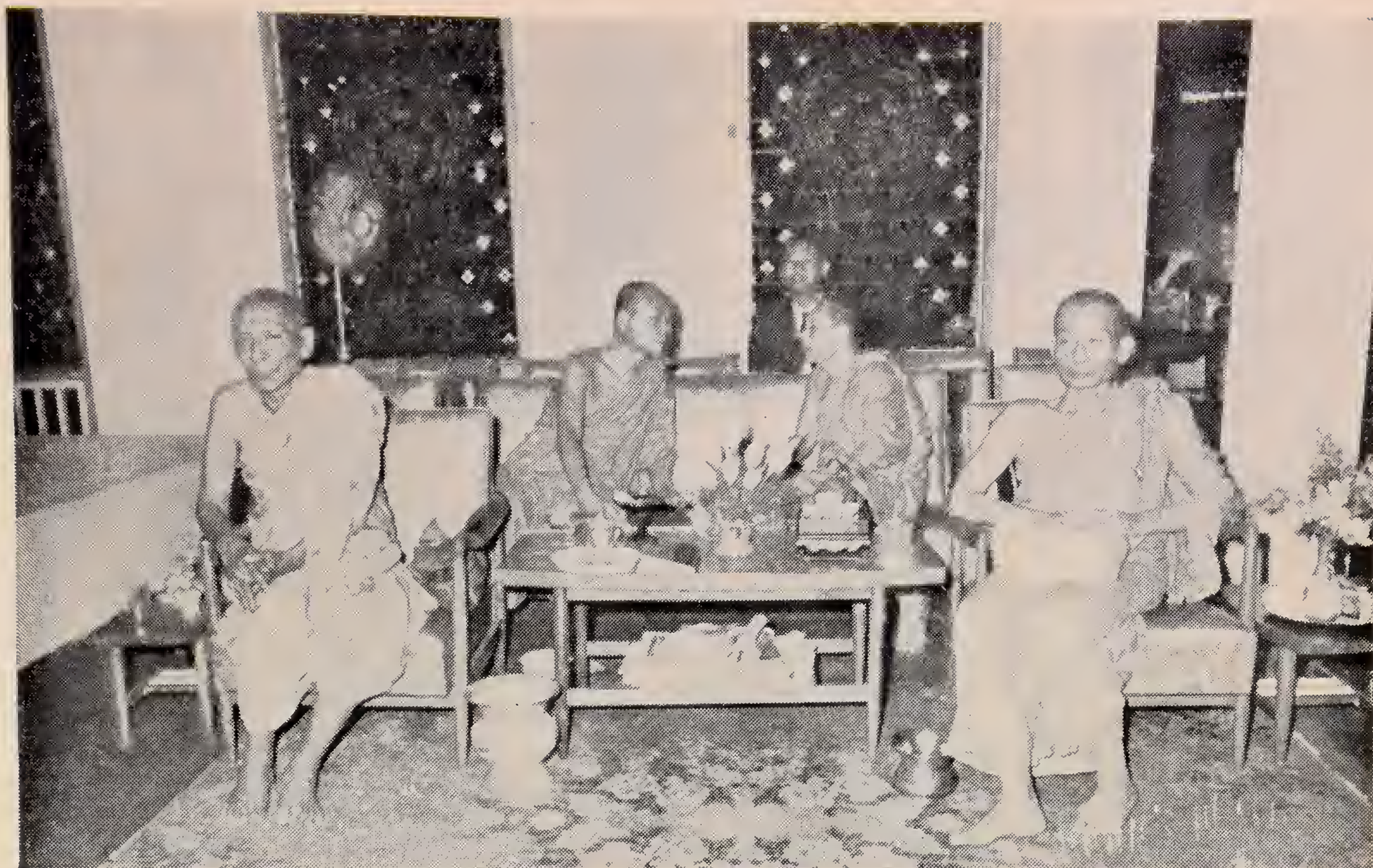
คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ ฟังพระสวด

คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ ฟังพระสวด

คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ

เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าอาวาสวัดราชบพิธ พระนคร
กรุณาให้เกียรติเป็นประธานของคณะศิษยานุศิษย์ วัดราษฎร์บำรุง และผู้ที่เคารพนับถือ

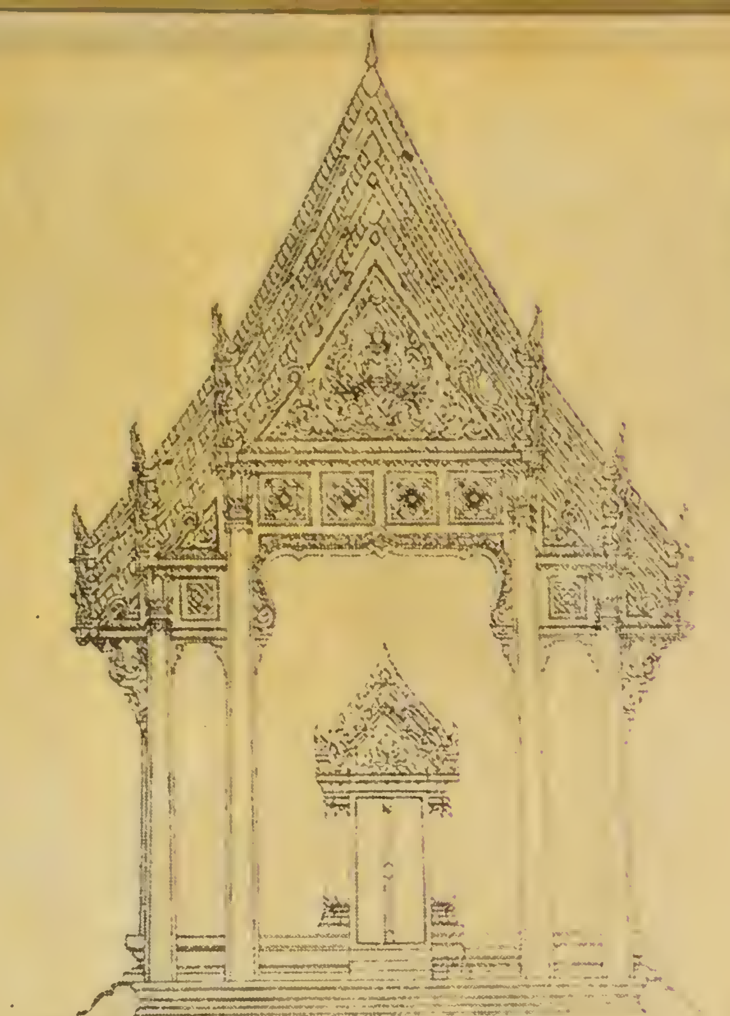
คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ ถวายไทยทานพระสวด

คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ

คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ

ด้านหน้า

รายการก่อสร้างพระอุโบสถ แบบ ก.

บรรยายการ พระอุโบสถนี้สร้างขึ้นตามแบบทรวดทรงไทย ขนาดกว้าง ๘.๑๕ เมตร ยาว ๒๓.๐๐ เมตร มีมุขลดพื้นด้านหน้าด้านหลังและบันไดขึ้นลง รวม ๑ บันได

โครงเป็นเฟอร์โรคอนกรีต ผนังก่ออิฐตั้งอยู่บนแท่นฐานคานราก รอบนอกและร่วมในถมดินได้ระดับเสมอกัน พื้นและบันไดหล่อคอนกรีตเสริมเหล็ก ปูกระเบื้องหินขัดหรือซิเมนต์ลายดอกสีชนิดเดียวกัน ประตู หน้าต่าง เพดาน เครื่องบน ใช้ไม้สัก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ (หรือดินเผาแล้วแต่จะตกลง) แบบปลายมน ทำเป็นชั้น ๆ มีมุขในตัวทั้งหน้าหลัง ซุ้มประตู หน้าต่าง บัวปลายเสา และลายหน้าบัน ปั้นด้วยปูนผสมอย่างดี หรือจะใช้ไม้สักแกะสลักลวดลายและประดับกระจก ในรายการนี้ได้กำหนดการทำหน้าบันขึ้นไว้สองวิธี (ดูต่อไป) ส่วนที่ซอกลดชั้น คันทวย ช่อฟ้า ใบระกา โค้งคูหาและช่องลมเป็นไม้สักแกะสลักลวดลายประดับกระจกตามแบบ

โครงฐานและคานราก

ขนาดและระดับจะต้องถือตามหลักเกณฑ์ (เดตั้ม) ที่กะให้ทั้งสิ้น ผู้รับเหมาจะต้องกรุยผังรากพระอุโบสถขึ้นตามแบบรูป และเมื่อปักหลักกรุยผังลงครบจำนวนจนเป็นที่ถูกต้องพอใจของนายช่างผู้ตรวจงานแล้ว ห้ามมิให้ย้ายเลื่อนหรือถอดถอนจนกว่าจะเสร็จการนั้น ๆ

โครงฐานทำขึ้นเป็นเฟอร์โรคอนกรีตและก่ออิฐบรรจุ โดยวิธีขุดเป็นคลองรากลึกจากระดับดินตามที่กำหนดให้ การขุดจะต้องผายปากคลองรากให้กว้าง ข้าง ๆ ลาดเอียงและป้องกันดินพัง ที่ริมด้านนอกโดยรอบให้ขุดก้นคลองรากกว้างกว่าแบบ ๐.๓๐ เมตร ลึกพอประมาณ ให้เป็นทางน้ำไหลไปลงบ่อพักสำหรับตักน้ำขึ้นได้สะดวก บ่อพักน้ำนี้อย่างน้อยจะต้องทำไว้ ๔ แห่ง ก้นคลองรากตอกเข็มไม้เก่นทุบเปลือกกลมโต ขนาดวัดผ่า

ศูนย์กลาง ๐.๑๐+๓.๐๐ เมตร ตอกเรียงสามแถวและห้าแถวระยะห่างตามแบบ (ดูแบบที่ ๓) ลงเสมอก้นคลองราก กับต้องควักดินเหลวที่ซอกหัวเข็มขึ้นให้ต่ำกว่าระดับหัวเข็ม ๐.๑๐ เมตรแล้วหล่อคอนกรีตชนิดอิฐหักทุบย่อยขนาดเช่นหินหมายเลข๒ ผสมส่วน ๑:๓:๕ เทลงแล้วกระทุ้งแน่นเสมอหัวเข็มแผ่เต็มคลองรากได้ระดับเสมอกัน

การหล่อคอนกรีตปิดหัวเข็ม แท่นฐาน คานราก และที่อื่น ๆ ตามแบบรูปหรือที่ต้องหล่อคอนกรีต จะต้องหล่อให้ได้ขนาดกว้างหนาและเสริมเหล็กระนาด เหล็กตามยาว เหล็กคอม้า เหล็กยืน และเหล็กปลอก โดยมีขนาดและผูกระยะถี่ห่างตามแบบที่ ๓ และรูปตัด ง.ง ตัด ๑.๑ ตัด ๒.๒ ตัด ๓.๓ ประกอบด้วย จนครบทุก ๆ แห่ง

วัตถุที่ใช้ในการหล่อ

ปูนซิเมนต์ จะต้องเป็นปูนซิเมนต์ชนิดที่บริษัทปูนซิเมนต์ไทย รับรองว่ามีคุณภาพใช้การได้ดี

ทราย ต้องเป็นทรายน้ำจืดที่สะอาด ไม่มีโคลน เลน หรือสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์เจือปนและต้องร่อนก่อนจึงผสมได้

หินย่อย ต้องเป็นหินชนิดที่โม่หรือทุบแตก มีลักษณะแข็งคงทน ขนาดก้อนซึ่งเรียกว่าหมายเลข ๑ เลข ๒ และต้องล้างน้ำให้สะอาดก่อนจึงผสมได้

อิฐหัก ต้องเป็นอิฐที่เผาสุกเนื้อแข็งแกร่งทุบย่อย ก้อนขนาดเช่นหินย่อยหมายเลข ๑ หรือ ๒ และต้องล้างน้ำให้สะอาดก่อนจึงผสมได้

น้ำ สำหรับล้างอิฐ ล้างหิน หรือใช้ผสม จะต้องเป็นน้ำจืดและใสสะอาด ไม่มีโคลนเลน เจือปน ก่อนใช้จะต้องตักใส่ภาชนะทิ้งไว้ให้ตะกอนนอนก้น จึงตักขึ้นใช้เฉพาะแต่ที่ใสสะอาด

เหล็กเสริม จะต้องเป็นเหล็กเหนียวชนิดใช้เสริมคอนกรีตโดยเฉพาะ และปราศจากสนิมขุมหรือสภาพที่ตายตัวแล้ว การดัดงอแกนเหล็กต้องกระทำโดยไม่ใช้แรงไฟเข้าช่วย และหักงอไปทางที่ต้องการแต่ทางเดียวเท่านั้น โครงแกนเหล็กทุก ๆ ส่วน จะต้องพยายามคุมหรือผูกขึ้นภายนอกให้มากที่สุดที่จะมากได้ เสร็จแล้วจึงเข้าประจำที่ การต่อแกนเหล็กจะต้องให้ปลายเหล็กยาวเหลื่อมกันไม่น้อยกว่า ๔๐ เท่า ของขนาดวัดผ่าศูนย์กลางของแกนเหล็กนั้น ๆ

แบบพิมพ์ ต้องใช้ไม้กระดานที่แข็งคงทนไม่บิดหรือหดตัวในเมื่อประกอบเป็นรูปแบบพิมพ์ และต้องใช้ไม้ค้ำยันยึดสกรูโบ๊ลท์ให้แน่นหนามั่นคง เมื่อหล่อคอนกรีตลงในแบบพิมพ์แล้ว จะต้องรอจนกว่าคอนกรีตที่หล่อนั้นแห้งแข็งอยู่ตัวตามกำหนด กับจะต้องได้รับอนุญาตจากนายช่างผู้ตรวจงานก่อน จึงจะถอดรื้อแบบพิมพ์ออกได้

ส่วนผสม

(ก) คอนกรีตหล่อปิดทับหัวเข็ม คานราก เสา คาน กันคราก พื้น บันได และอื่น ๆ ที่ต้องหล่อ

ปูนซิเมนต์	๑ ๑/๔	ส่วน
ทรายหยาบน้ำจืดร่อนแล้ว	๒ ๑/๒	,,
หินย่อยหมายเลข ๑ กับ ๒ รวม	๔	,, ต้องล้างน้ำ

หมายเหตุ การหล่อในที่บางแห่ง นายช่างผู้ตรวจงานอาจเพิ่มทรายให้มากขึ้นไม่เกิน ๑/๒ ส่วน แต่ต้องลดจำนวนหินออกเท่าจำนวนทรายที่เพิ่มขึ้น

(ข) ปูนก่อทั่วไป

ปูนขาวหินเผาร่อนแล้ว	๑/๒	ส่วน
ทรายหยาบน้ำจืดร่อนแล้ว	๕	,,

ทั้งสองอย่างนี้ผสมให้เข้ากันราดน้ำหมักรอไว้ เมื่อจะใช้ให้ผสมซิเมนต์ลง ๑ ส่วน ห้ามผสมรวมกันทั้งสามอย่างทิ้งค้างไว้เกินกว่า ๑ ชั่วโมง

(ค) ปูนถือและปูนปั้นบัวลาย

ปูนขาวหินเผาร่อนแล้ว	๑ ๑/๒	ส่วน
ทรายละเอียดน้ำจืดร่อนแล้ว	๙	,,

ทั้งสองอย่างผสมรวมกันและหมักรอไว้ เมื่อจะใช้ให้ผสมซิเมนต์ลง ๑ ส่วน (เช่นข้อ ข.)

งานคอนกรีต

เมื่อผูกโครงเหล็กแกนเสร็จแล้ว จะต้องให้ผู้ตรวจงานตรวจรับรองว่าถูกต้องเรียบร้อยเสียก่อน จึงเทคอนกรีตลงได้ การหล่อคอนกรีตจะต้องเร่งรีบให้แล้วเสร็จตลอดไป

ทั้งส่วนโดยเร็ว ถ้าการหล่อครั้งใหม่นี้ เข้าติดต่อกับคอนกรีตที่หล่อไว้ก่อนด้วยแล้ว จะต้องกระเทาะหน้าคอนกรีตเก่าออกทิ้งและล้างน้ำให้สะอาด กับเมื่อได้หล่อเสร็จแล้วจะต้องป้องกันคอนกรีตที่หล่อใหม่ อย่าให้ถูกแสงแดดจัดเกินควร โดยใช้กระสอบชุบน้ำคลุมหรือทรายเกลี่ยปิดทับ แล้วรดน้ำให้เปียกชุ่มเสมอ อย่างน้อยวันละ ๒ ครั้งทุก ๆ วัน จนกว่าคอนกรีตจะแข็งอยู่ตัวทั่วกันเป็นอย่างดี

การก่ออิฐ

อิฐที่ใช้ในการก่อต้องเป็นอิฐชนิดดินเผาที่สุกระอุเนื้อแกร่งทั่วแผ่นดี ก่อนก่อจะต้องชุบน้ำให้เปียกโชก การก่อต้องจัดเรียงให้เป็นระเบียบถูกต้องตามวิธีก่ออิฐ ในที่ใดก่อเต็มแผ่นได้ ห้ามใช้อิฐหักเข้าก่อแทน ที่ใดจำเป็นต้องใช้อิฐขนาดเล็กก่อ เช่นในที่แคบหรือริมวงกบประตูหน้าต่าง ให้หล่อคอนกรีตอิฐหักทุบย่อยหล่อเป็นท่อน ๆ เข้าก่อหรือจะเทกรอกลงในที่นั้นเลยก็ได้

การหล่อและถือปูน

พื้นพระอุโบสถ พื้นมุขหน้าหลัง บันได เสา คาน ขื่อ จันทัน หัวแปลานและอกไก่ หล่อคอนกรีตเสริมเหล็กตามแบบ (ดูแบบที่ ๒-๓ และรูปตัด ง. ง) พื้นพระอุโบสถ พื้นมุขหน้าหลัง และบันไดนั้น จะต้องไล้ปูนปูกระเบื้องหินขัดมัน ขนาดและสีใดจะแจ้งให้ทราบภายหลัง กับจะต้องปูแผ่นริมต่างสีหรือมีลายดอกเป็นเส้นขอบ และปูติดผนังสูงหนึ่งแผ่นกระเบื้องเป็นเชิงผนังโดยรอบอีกด้วย

ที่หน้าบันด้านหน้าและหลังพระอุโบสถ โครงหล่อคอนกรีตมีเสริมเหล็กและก่ออิฐหนาครึ่งแผ่น (ดูแบบที่ ๒ รูปตัด ก.ก ข.ข และตัด ค.ค) เสร็จแล้วถือปูนส่วนตัวลวดลายนั้น (ถ้าตกลงหล่อ) จะต้องหล่อเป็นท่อน ๆ และมีแกนเหล็กขนาด $\frac{๑}{๘}$ หรือ $๓\frac{๑}{๖}$ นิ้ว เป็นแกน โดยยื่นหัวเหล็กออกไว้สำหรับผูกยึดและเชื่อมติดกับผนังหน้าบัน หากลวดลายตอนใดมีน้ำหนักมาก ให้พิจารณาเพิ่มโครงคอนกรีต เพื่อยึดช่วยแรงด้วยเสมอไป เฉพาะในการนี้ยากที่จะกำหนดแบบให้ตายตัวขึ้นได้ จำต้องรอดูแบบรูปขยายเท่าจริงอีกชั้นหนึ่งมาประกอบการพิจารณา

หลังคาเมื่อมุงกระเบื้อง และติดตั้งช่อฟ้าเสร็จแล้ว จะต้องถือปูนธรรมดาและปูนผิวชนิดกวดด้วยเกรียงเหล็กจนขึ้นมัน กลบสันอกไก่ เชิงชาย ขอบไขรา และใบระกาตามแบบรูป

ผนังด้านที่มองเห็นได้ จะต้องถือปูนธรรมดา และปั้นบัวลวดลายตามแบบขยาย และในที่ใดเป็นคอนกรีตจะต้องกะเทาะหน้าปูนออกทิ้งเสียก่อน แล้วเอาน้ำสาดล้างให้สะอาดและเปียกชุ่มทั่วถึงกันเพื่อปูนจับแน่น จึงถือปูนทับตามวิธีที่ดี ให้เป็นที่เรียบร้อยไม่เป็นคลื่นหรือคดโค้งบิดเบี้ยวอย่างใด ๆ

การช่างไม้

ตัวไม้ที่ใช้ในการนี้ ต้องเป็นไม้สักที่สองอย่างดี และเป็นไม้ที่ผึ่งแห้งสนิทอยู่ตัว ไม่มีรอยแตกร้าวเป็นรูเป็นตาทะลุ ผุ หรือกะพี้ติดเปลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงนำมาใช้ได้ ไม้อันใดที่ต้องประกอบติดกับผนังหรือคอนกรีต จะต้องทาน้ำมันดินด้านที่ติดนั้นอย่างน้อย ๓ ครั้ง

เครื่องบน ขื่อต้องเป็นไม้ท่อนเดียวยาวตลอดตามต้องการ ขนาดกว้างหนาตามแบบรูป ส่วนไม้กระดานหน้าบัน (ถ้าใช้ไม้ต้องแกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจกโดยวิธีเจาะผนังฝังพุกตอกหมุดยึดติดผนังอิฐหน้าบันให้มั่นคง) คันทวย รวยพนม ช่อฟ้าใบระกา ต้องใช้ไม้สักอย่างดีเป็นพิเศษ (ห้ามอุดโป๊หรือเข้าไม้) ขนาดกว้างหนายาวพอกับความต้องการและการ แกะสลักจะต้องใช้ช่างที่มีฝีมือดี ทำขึ้นด้วยความประณีตเรียบร้อยถูกต้องตามแบบทุก ๆ ส่วน กับจะต้องรางร่องที่ข้างใบระกาไว้สำหรับอัดปูนเป็นลิ้นเข้าประชิดกันห่าง

การทาสีทาน้ำมันปูน

การทาสี เชิงกลอน เพดาน แปลาน และอื่น ๆ ที่มองเห็น ก่อนทาสีจะต้องโป๊อุดรอยเนื้อไม้ให้เต็มเรียบสนิทและขูดขัดเท่ากันเรียบร้อย ส่วนผสมสี คือ ชาด ๑ ส่วน แดงเสน ๑ ส่วน ผสมน้ำมันปรีกกับน้ำมันวานิชอย่างละครึ่ง ทาทับ ๓ ครั้ง

เฉพาะประตูหน้าต่างและวงกบให้รองพื้นด้วยรักธรรมดา แล้วทับสมุกโป๊อุดรอยเนื้อไม้ เมื่อแห้งแล้วให้ขัดกระดาษทรายจนเรียบสนิทเป็นอย่างดี จึงลงรักดีทับหน้า

อีกชั้นหนึ่งอย่างน้อย ๒ ครั้งโดยทั่วถึงกัน (ส่วนการปิดทองเขียนลายหรือดาวเพดานนั้นตกลงภายหลัง)

ประดับกระจก บัวปลายเสา โค้งคูหา ช่องลม หน้าบัน (ถ้าทำด้วยไม้) คันทวย รวยพนม นาคสะดุ้ง ช่อฟ้า ใบระกา หรือที่ลวดลายไม้แกะสลัก จะต้องลงรักถมสมุกประดับกระจกและมีกระจกแววสอดเป็นเกสรขึ้นด้วยตามการ โดยความประณีตเรียบร้อย

การทาน้ำปูน ฝาผนังหรือบัวลวดลายที่ถือหรือปั้นขึ้นด้วยปูนและคอนกรีตทั้งภายนอกภายในที่มองเห็น ให้ทาน้ำปูนสีทับ ๓ ครั้งโดยทั่วถึงกัน การทาจะต้องทาโดยความประณีตเรียบร้อย ปราศจากริ้วรอยแปรงหรือเป็นเส้นแนวทาง

พระอุโบสถมาตรฐาน แบบ ข.

ด้านหน้า, ข้าง, แผนผัง.

แผ่นเลขที่ 1/5 มาตราส่วน 1 : 50

ผู้ร่าง ผู้เขียน

ผู้ลอก ผู้ตรวจ

สถาปนิก

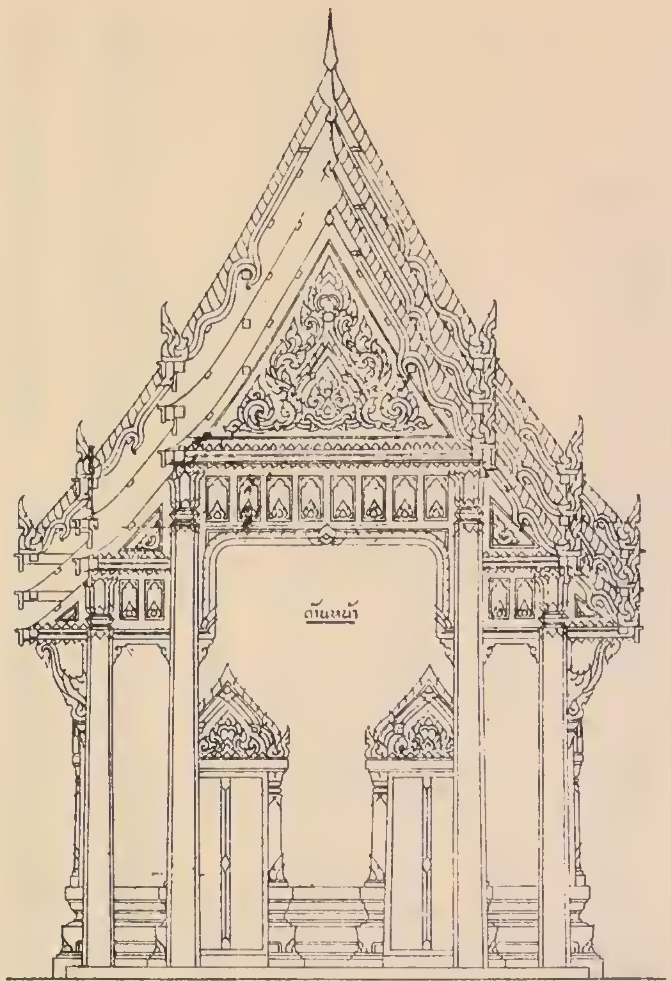
วิศวกร

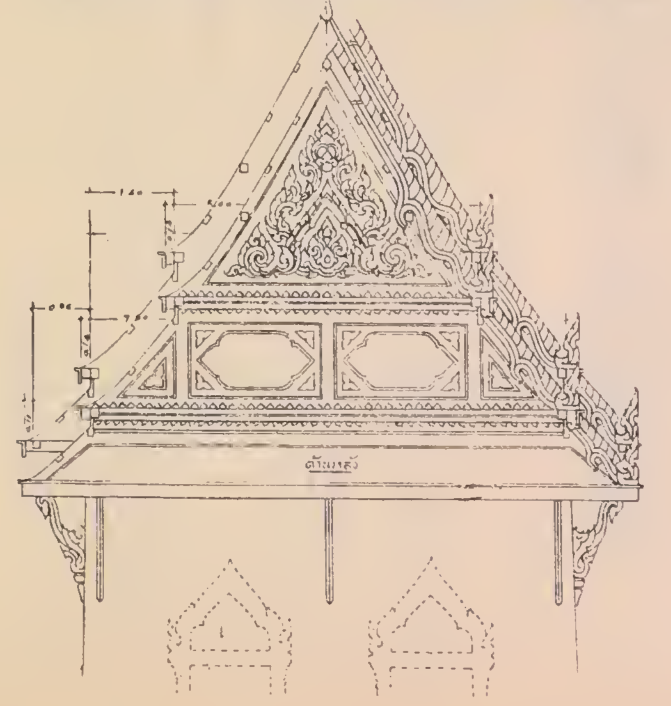
หัวหน้ากอง [illegible]

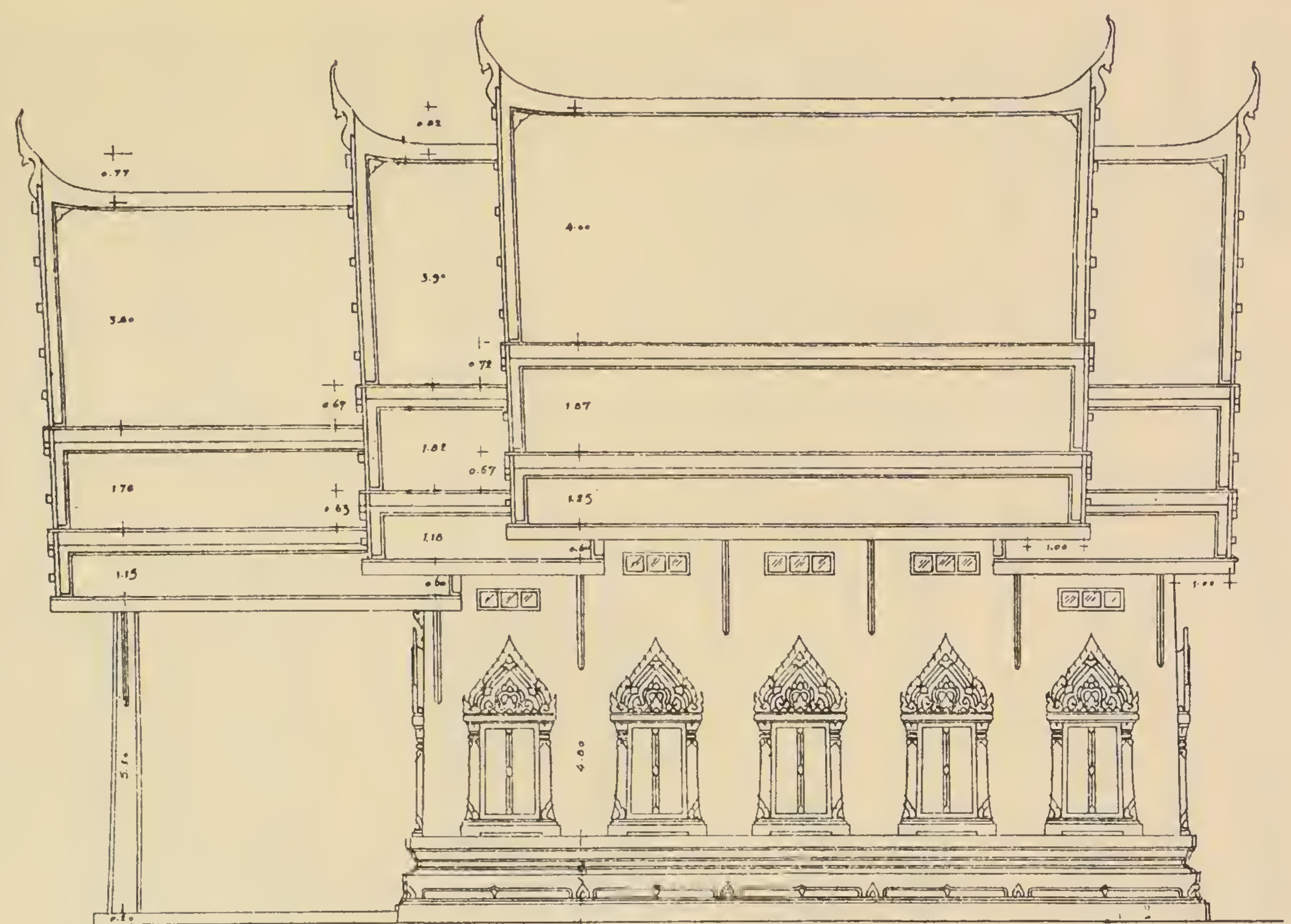
กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร

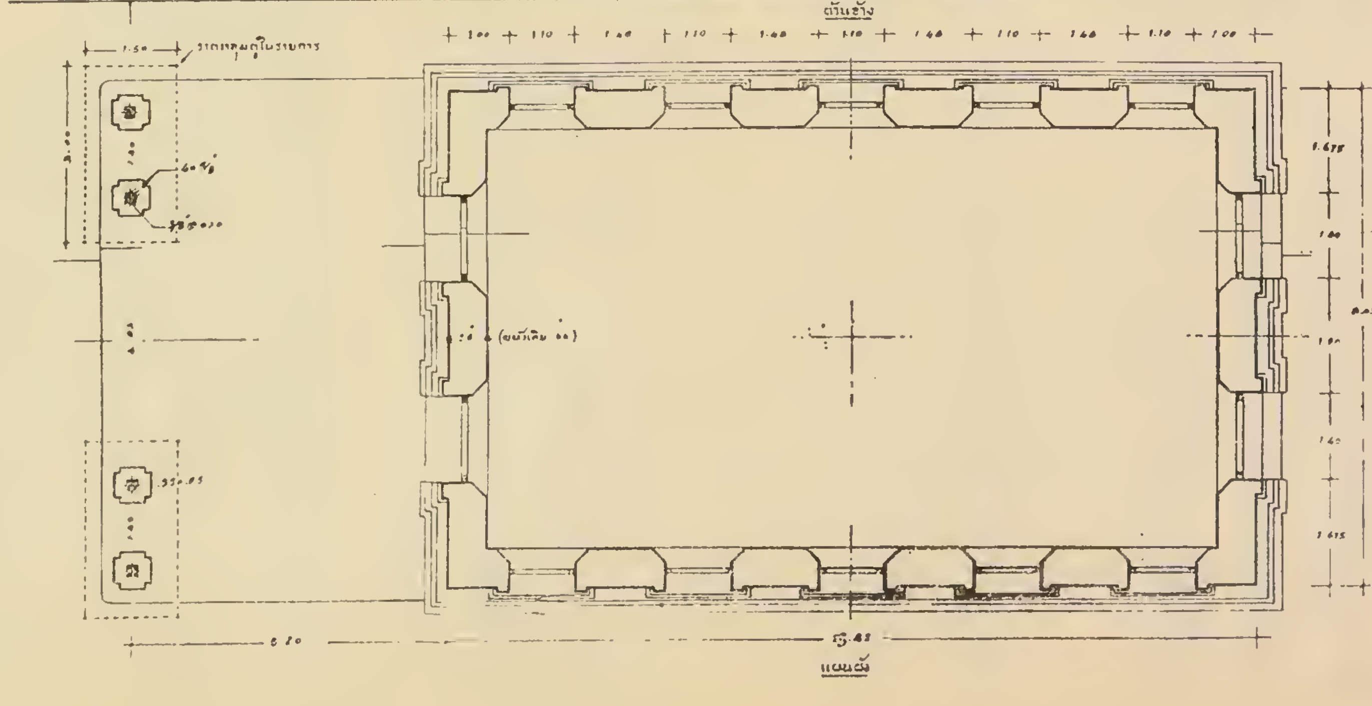
วันที่ 24 เดือนธันวาคม พ.ศ.2505

เป็นสัญญาที่ลงวันที่ เดือน พ.ศ.250

รายการก่อสร้างพระอุโบสถ แบบ ข.

บรรยายการ พระอุโบสถนี้สร้างเป็นทรวดทรงไทย ขนาดกว้าง ๗.๕๐ เมตร ยาว ๑๒.๗๐ เมตร มีมุขลดพื้นด้านหน้ายื่นออก ๕.๕๐ เมตร รวมส่วนยาว ๑๘.๓๐ เมตร

โครงเป็นเฟอร์โรคอนกรีต ผนังก่ออิฐตั้งบนแท่นฐานราก รอบนอกและร่วมในถมดินเสมอระดับ พื้นและบันไดหล่อคอนกรีตเสริมเหล็ก ปูกระเบื้องซิเมนต์โรยกรวดหินอ่อนขัดมัน หรือซิเมนต์ลายดอกสีอย่างเดียวกัน ประตูหน้าต่าง เครื่องบนเป็นไม้สัก หลังคาทำลดเป็นชั้น ๆ ด้านหน้ามีมุข หลังคามุงกระเบื้องเคลือบมันมีสี (หรือดินเผาแล้วแต่จะตกลง) แบบปลายมน ซุ้มประตูหน้าต่างและบัวปลายเสาปั้นปูนผสมอย่างดี ส่วนที่ซอกลดชั้น หน้าบัน คันทวย ช่อฟ้า ใบระกา และช่องลม เป็นไม้สักแกะสลักลวดลายตามแบบรูปขยาย

อนึ่ง ตามแบบรูปหรือรายการละเอียดนี้ สำหรับกำลังน้ำหนักคลองรากอาจไม่เหมาะกับพื้นที่ดินในบางแห่ง ก่อนลงมือก่อสร้างจะต้องให้นายช่างวิศวกรได้ตรวจพิจารณาพื้นที่เป็นราย ๆ ไป

โครงฐานและคานราก

การวัดขนาดหรือระดับให้ถือตามหลักเกณฑ์ (เดตั้ม) ที่กะให้ทั้งสิ้น เมื่อผู้รับเหมาได้กรุยผังขึ้นตามแบบรูปเป็นที่ถูกต้องแล้ว ห้ามมิให้ย้ายเลื่อนหรือถอดถอนจนกว่าจะเสร็จการนั้น ๆ

โครงฐานทำขึ้นด้วยเฟอร์โรคอนกรีตและก่ออิฐบรรจุโดยวิธีขุดดิน เป็นคลองราก ลึกจากระดับดิน ๒.๔๐ เมตร ริมข้างลาดเอียง ก้นคลองรากหน้ามุขกว้าง ๑.๐๐ เมตร ตัวอุโบสถกว้าง ๒.๐๐ เมตร ริมด้านนอกโดยรอบกว้างกว่ากำหนดประมาณ ๐.๓๐ เมตร ทำเป็นทางให้น้ำไหลไปลงบ่อพักเพื่อตักน้ำขึ้นได้ เข็มใช้ไม้แก่นทุบเปลือกกลมโตวัดผ่า

ศูนย์กลาง ๐.๑๐+๓.๐๐ เมตร หน้ามุขตอกเรียงสามแถว ตัวอุโบสถตอกเรียงห้าแถว ระยะห่าง ๐.๓๐ เมตร ลงเสมอก้นคลองราก กับต้องควักดินเหลวที่ซอกหัวเข็มขึ้นต่ำกว่าระดับหัวเข็ม ๐.๑๐ เมตร แล้วหล่อคอนกรีตชนิดอิฐหักทุบย่อยขนาด เช่นหินหมายเลข ๒ ผสมส่วน ๑:๓:๕ เทลงกระทุ้งแน่นเสมอหัวเข็มแผ่เต็มคลองรากได้ระดับเท่ากัน แท่นฐานรากใช้เหล็กขนาด ๖ หุน วางตามยาว ๖ เส้น เหล็กระนาดขนาด ๓ หุน ผูกระยะห่าง ๐.๑๐ เมตร แกนเหล็กคานรับผนังขนาด ๑ นิ้ว ๔ เส้น ๖ หุน ๓ เส้น เหล็กปลอกขนาด ๓ หุน ผูกระยะ ๐.๒๐ เมตร แท่นคอนกรีตริมหล่อหนา ๐.๒๘ เมตร กลางสูงกว่าริม ๐.๑๐ เมตร สูงรวมทั้งคานด้วยหนา ๐.๖๕ เมตร รับผนังรอบแกนเหล็กเสาขนาด ๖ หุน ๔ เส้น เหล็กปลอกขนาด ๓ หุน ผูกระยะห่าง ๐.๒๐ เมตร แกนเหล็กกันครากขนาด ๔ หุน ตามยาว ๔ เส้น เหล็กปลอกขนาด ๓ หุน ผูกระยะห่าง ๐.๑๕ เมตร แกนเหล็กพื้นขนาด ๓ หุน ผูกตารางเหลี่ยม ๐.๒๐+๐.๑๐ เมตร สอดร้อยผูกติดแกนเหล็กกันครากและคานช่วยแรง แกนเหล็กทับหลังประตูหน้าต่างขนาด ๔ หุน วางตามยาว ๔ เส้น เหล็กปอกขนาด ๒ หุน ผูกระยะห่าง ๐.๒๐ เมตร ตามแบบรูปตัด ก.ก ข.ข และต่อจากนี้ขึ้นไป ให้ดูแบบโครงเหล็กประกอบด้วย

วัตถุที่ใช้ในการหล่อ

ปูนซิเมนต์ ต้องใช้ปูนซิเมนต์ที่มีคุณภาพดี ทำโดยบริษัทปูนซิเมนต์ไทยจำกัด

ทราย ต้องเป็นทรายน้ำจืดที่สะอาดไม่มีโคลน เลน หรือสิ่งไม่บริสุทธิ์เจือปน และต้องร่อนก่อนจึงผสมได้

หินย่อย ต้องเป็นหินที่ไม่หรือทุบแตก มีลักษณะแข็งคงทน ขนาดก้อนซึ่งเรียกว่าหมายเลข ๑-๒ และต้องล้างน้ำให้สะอาดก่อนจึงผสมได้

อิฐหัก ต้องเป็นอิฐดินเผาที่สุกทั่วแผ่น เนื้อแข็งแกร่ง ทุบย่อยเป็นก้อนขนาดเช่นหินย่อย และต้องล้างน้ำให้สะอาดจึงผสมได้

น้ำ น้ำสำหรับผสมต้องเป็นน้ำจืดและใสสะอาดไม่มีตะกอน ก่อนใช้ต้องตักใส่ภาชนะทิ้งไว้ให้ตะกอนนอนก้น ตักใช้เฉพาะที่ใสสะอาดเท่านั้น

ส่วนผสม

(ก) **คอนกรีตหล่อบึดหัวเข็ม** คานราก เสา คานกันคราก พื้น บันได และอื่น ๆ ที่ต้องหล่อ

ปูนซิเมนต์	๑ ๑/๒ ส่วน
ทรายหยาบน้ำจืดร่อนแล้ว	๒ ๑/๒ ,,
หินย่อย ๑-๒ รวม	๔ ,,

หมายเหตุ การหล่อในที่บางแห่ง นายช่างผู้ตรวจการอาจเพิ่มทรายให้มากขึ้นได้ไม่เกิน ๑/๒ ส่วน แต่ต้องลดหินลงเท่าจำนวนทรายที่เพิ่มขึ้น

(ข) (ปูนก่อทั่วไป)

ปูนขาวหินเผาร่อนแล้ว	๑/๒ ส่วน
ทรายหยาบน้ำจืดร่อนแล้ว	๕ ,,

ทั้งสองนี้ผสมให้เข้ากันราดน้ำหมักไว้ เมื่อจะใช้ให้ผสมซิเมนต์ลง ๑ ส่วน ห้ามผสมรวมกันทั้งสามอย่างทิ้งค้างไว้เกินหนึ่งชั่วโมง

(ค) ปูนถือผนัง และปั้นบัวลาย

ปูนขาวหินเผาร่อนแล้ว	๑/๒ ส่วน
ทรายละเอียดน้ำจืดร่อนแล้ว	๙ ,,

ทั้งสองอย่างนี้ผสมให้เข้ากันราดน้ำหมักไว้ เมื่อจะใช้ให้ผสมซิเมนต์ ๑ ส่วน และห้ามผสมทิ้งไว้เช่นข้อ (ข)

เหล็กเสริม แกนเหล็กเสริมต้องเป็นเหล็กเหนียวอย่างธรรมดา ซึ่งจัดทำขึ้นสำหรับงานคอนกรีต และปราศจากสนิมขุมหรือสภาพที่ตายตัวแล้ว การดัดงอแกนเหล็กจะต้องทำโดยไม่ใช้แรงไฟเข้าช่วย ต้องงอไปทางเดียวเท่านั้น โครงแกนเหล็กทุก ๆ ส่วนจะต้องพยายามผูกคุมขึ้นข้างนอกให้มากที่สุด เมื่อสำเร็จรูปแล้วจึงยกขึ้นประจำที่ผูกติดกับแกนเหล็กส่วนอื่น ๆ การต่อแกนเหล็กจะต้องให้ปลายเหลื่อมเกยกันไม่น้อยกว่า ๔๐ เท่าของขนาดวัดผ่าศูนย์กลางแกนเหล็กนั้น ๆ

แบบพิมพ์ ต้องใช้ไม้กระดานเนื้อแข็งคงทน ไม่บิดหรือหดตัวในเมื่อประกอบขึ้นเป็นรูปแบบพิมพ์ และต้องมีไม้ค้ำยันยึดสกรูโบ๊ลท์ให้แน่นหนามั่นคง ,เมื่อหล่อ

คอนกรีตลงในแบบพิมพ์แล้ว จะต้องรอจนกว่าคอนกรีตนั้นแห้งแข็งอยู่ตัวครบตามกำหนด กับจะต้องได้รับอนุญาตจากผู้ตรวจการก่อน จึงจะถอดรื้อแบบพิมพ์ออกได้

วิธีหล่อ เมื่อผูกโครงเหล็กแกนขึ้นเสร็จแล้ว จะต้องให้ผู้ตรวจการตรวจรับรองว่าถูกต้องดีแล้ว จึงเทคอนกรีตลงได้ การหล่อคอนกรีตจะต้องเร่งรีบให้แล้วเสร็จตลอดไปทั้งส่วนโดยเร็ว ถ้าการหล่อครั้งใหม่เข้าติดต่อกับคอนกรีตที่หล่อไว้เก่า จะต้องกระเทาะหน้าคอนกรีตเก่าออกทิ้ง และต้องใช้น้ำล้างให้สะอาดก่อน กับจะต้องป้องกันคอนกรีตที่หล่อใหม่อย่าให้ถูกแสงแดดจัดมาก โดยใช้กระสอบคลุม หรือทรายเกลี่ยปิดทับและรดน้ำให้เปียกชุ่มเสมออย่างน้อยวันละสองครั้งทุก ๆ วัน จนกว่าคอนกรีตจะแข็งตัวทั่วกันเป็นอย่างดี

การก่ออิฐ อิฐที่ใช้ในการก่อต้องเป็นอิฐชนิดดินเผาสุกระอุทั่วแผ่นเนื้อแข็งแกร่งดี ก่อนก่อจะต้องชุบน้ำให้เปียกโชก การก่อต้องจัดเรียงให้เป็นระเบียบถูกต้องตามวิธีการก่ออิฐ ในที่ใดก่อเต็มแผ่นได้ ห้ามใช้อิฐหักเข้าก่อแทน ที่จำเป็นต้องใช้อิฐขนาดเล็กก่อ เช่น ริมวงกบประตูหน้าต่าง ให้หล่อคอนกรีตอิฐหักทุบย่อยเป็นท่อน ๆ เข้าก่อหรือเทกรอกลงในที่นั้นทีเดียวก็ได้

การหล่อและถือปูน พื้นภายในพระอุโบสถ และบันได หล่อคอนกรีตเสริมเหล็ก ส่วนพื้นมุขด้านหน้าถมดินราดน้ำโรยอิฐหักทุบย่อยกระทุ้งแน่น เมื่อเสร็จถูกต้องแล้วให้ไล้ปูน ปูกระเบื้องซิเมนต์โรยกรวดหินอ่อนขัดมัน ส่วนขนาดและสีให้ส่งตัวอย่าง กับต้องปูแผ่นริมต่างสีหรือมีดอกลายเป็นเส้นขอบอีกด้วย

หลังคาเมื่อมุงกระเบื้องและติดตั้งช่อฟ้าเสร็จ ให้ถือปูนธรรมดาและปูนผิวขัดมันหลบสันอกไก่ เชิงชาย ขอบหลังไขรา และใบระกา ตามแบบรูป

ด้านที่มองเห็นได้จะต้องถือปูนหรือบันบัวลวดลาย และในที่ใดเป็นคอนกรีตจะต้องกระเทาะหน้าปูนทิ้งเสียก่อน จึงถือปูนทับตามวิธีที่ดีให้เป็นที่เรียบร้อย

งานช่างไม้

ตัวไม้ที่ใช้ในการนี้ ต้องเป็นไม้สักที่สองอย่างดีและต้องเป็นไม้ที่ผึ่งแห้งสนิทอยู่ตัว ไม่มีรอยแตกร้าว เป็นรู เป็นตาทะลุ ผุ หรือกะพี้ติดเปลือกอย่างใดอย่างหนึ่งจึงจะ

นำมาใช้ได้ ตัวไม้อันใดที่ประกอบติดกับคอนกรีตหรือผนังอิฐ จะต้องทาน้ำมันดินด้านที่ติดกับปูน ๓ ครั้ง

เครื่องบน ขื่อต้องเป็นไม้ท่อนเดียวขนาดกว้างหนาตามแบบ ส่วนไม้กระดานหน้าบัน คันทวย รวยพนม ช่อฟ้า ใบระกา ต้องเป็นไม้สักอย่างดีพิเศษ (ห้ามอุดโป๊) ขนาดกว้างยาวและหนาพอกับการ และการแกะสลักจะต้องใช้ช่างที่มีฝีมือดี ทำขึ้นด้วยความประณีตเรียบร้อยถูกต้องตามแบบทุกส่วน กับจะต้องรางร่องที่หลังใบระกาไว้เพื่ออัดปูนกันฝนหยด

การทาสีน้ำมันและน้ำปูนสี

การทาสี เชิงกลอน เพดาน ก่อนทาสีจะต้องโป๊อุดรอยเนื้อไม้ให้สนิทเรียบร้อย ส่วนผสม ชาด ๑ ส่วน แดงแสน ๑ ส่วน ผมมกับน้ำมันปรึกและน้ำมันวานิชอย่างละครึ่ง ทาทับ ๓ ครั้ง

ประตูหน้าต่าง ให้ทารองพื้นด้วยรักธรรมดาหนึ่งครั้ง แล้วทับสมุกโป๊อุดลายเนื้อไม้ และขัดกระดาษทรายจนเรียบร้อย จึงลงรักอย่างดีอีกชั้นหนึ่งอย่างน้อยสองครั้ง (ส่วนการปิดทอง, เขียนลาย หรือดาวที่เพดานนั้น ตกลงภายหลัง)

ประดับกระจก บัวปลายเสา, โค้งคูหา, หน้าบัน, คันทวย, รวยพนม, นาคสะดุ้ง, ช่อฟ้า, ใบระกา หรือลวดลายไม้ที่แกะสลัก ต้องลงรักถมสมุก ประดับกระจกสีและกระจกแววเป็นเกสรด้วย ตามการโดยความประณีตเรียบร้อย

การทาน้ำปูน ฝาผนังหรือบัวลวดลายที่ถือหรือปั้นขึ้นด้วยปูน ตลอดจนคอนกรีตทั้งภายนอกและภายในซึ่งมองเห็นได้นั้น ให้ทาน้ำปูนสีทับ ๓ ครั้ง เป็นอย่างน้อย การทาจะต้องทาด้วยความประณีตเรียบร้อยปราศจากริ้วรอยแปรง

รูปตั้งด้านหน้า

รูปตั้งด้านข้าง

21.75

4.00 | 2.75 | 2.75 | 2.75 | 2.75 | 2.75 | 4.00

แผนผัง

พระอุโบสถมาตรฐาน แบบ ค.

รูปตั้งด้านหน้า, ข้าง, แผนผัง

แผ่นแผนที่ ½ มาตราส่วน 1:50

ผู้เขียน

ผู้ลอก

ผู้ตรวจ

สถาปนิก

วิศวกร

หัวหน้ากอง

กองหัตถศิลป กรมศิลปากร

วันที่ ๗ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖

เริ่มสัญญาเมื่อวันที่ เดือน พ.ศ. ๒๕

รายการก่อสร้างพระอุโบสถ แบบ ค.

บรรยายการ พระอุโบสถนี้สร้างเป็นแบบทรวดทรงไทย ขนาดกว้าง ๗.๐๐ เมตร ยาว ๑๓.๗๕ เมตร มีมุขลดยื่นออกทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ขนาดกว้าง ๔.๘๐ เมตร ยื่นออก ๔.๐๐ เมตร

โครงเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังก่ออิฐตั้งอยู่บนแท่นฐานราก รอบนอกและร่วมในถมดินเสมอระดับ พื้นและบันไดหล่อคอนกรีตเสริมเหล็ก ปูกระเบื้องหินขัด หรือกระเบื้องลายดอกสีชนิดเดียวกัน ประตูหน้าต่างเพดานเครื่องบนเป็นไม้ หลังคาทำลดเป็นชั้น ๆ มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ (หรือกระเบื้องดินเผาแล้วแต่ระตกลงภายหลัง) แบบปลายมน ซุ้มประตูหน้าต่างและบัวปลายเสา ปั้นด้วยปูนผสมอย่างดี ส่วนที่ซอกลดขั้น หน้าบัน คันทวย ช่อฟ้า ใบระกาและช่องลม เป็นไม้แกะสลักลวดลายตามแบบ

ขนาดและระดับต่าง ๆ ให้ถือตามแบบและรายการที่กำหนดให้ (ห้ามวัดขนาดหรือกำหนดเอาด้วยเสกลจากแบบ) อนึ่ง ตามแบบรูปและรายการละเอียดนี้ ใช้ก่อสร้างเฉพาะในท้องที่ที่เป็นดินเหนียวมีน้ำซึมได้เสมอ หากพื้นที่ดินเป็นดินแห้ง ดินเชิงเขา หรือดินอ่อนมาก จะต้องเปลี่ยนคลองรากเพื่อให้เหมาะสมกับพื้นที่ดินเป็นราย ๆ ไป

โครงฐานและคานราก

ทำขึ้นเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กและก่ออิฐบรรจุ โดยวิธีขุดเป็นคลองราก ลึกจากระดับดินตามกำหนดไว้ในแบบ การขุดจะต้องผายปากคลองรากให้กว้างข้าง ๆ ลาดเอียงป้องกันดินพังและที่ริมด้านนอกโดยรอบ ก้นคลองรากจะต้องกว้างกว่าแบบ ๐.๓๐ เมตร ทำเป็นทางให้น้ำไหลไปลงบ่อพักสำหรับวิดน้ำขึ้น ซึ่งอย่างน้อยต้องมี ๔ บ่อ ก้นคลองรากตอกเข็มไม้แก่นทุบเปลือกกลมโตวัดผ่าศูนย์กลาง ๐.๑๐+๓.๓๐ เมตร ตอกเรียง ๓ แถว

และ ๕ แถว ระยะห่างกันตามแบบ ลงเสมอก้นคลองราก กับต้องควักดินเหลวที่ซอกหัวเข็มขึ้นให้ต่ำกว่าระยะหัวเข็ม ๐.๑๐ เมตร แล้วหล่อคอนกรีตชนิดเลว ส่วนผสม ๑:๓:๕ เทลงเสมอหัวเข็ม แผ่เต็มคลองรากได้ระดับเดียวกัน

การหล่อคอนกรีตปิดหัวเข็ม คานราก และแบบรูปหรือจำต้องหล่อขึ้นเป็นคอนกรีต จะต้องหล่อให้ได้ขนาด กว้าง หนา และเสริมเหล็กตามขนาด เหล็กตามยาว เหล็กคอม้า เหล็กยืนและเหล็กปลอก โดยมีขนาดและถูกต้องระยะถี่ห่างตามแบบรูปตัด

วัตถุที่ใช้ในการหล่อ

ปูนซิเมนต์ ต้องใช้ปูนซิเมนต์ที่มีคุณภาพดี ทำโดยบริษัทปูนซิเมนต์ไทย จำกัด

ทราย ต้องเป็นทรายน้ำจืดที่สะอาดไม่มีโคลน เลน หรือสิ่งไม่บริสุทธิ์เจือปน และต้องร่อนก่อนจึงจะผสมได้

หินย่อย ต้องเป็นหินที่โม่หรือทุบแตก มีลักษณะแข็งคงทน ขนาดก้อนโตซึ่งเรียกว่า หมายเลข ๑ – ๒ และต้องล้างน้ำให้สะอาดก่อนจึงจะผสมได้

อิฐหัก ต้องเป็นอิฐดินเผาที่สุกทั่วแผ่น เนื้อแข็งแกร่ง ทุบย่อยเป็นก้อนขนาดเช่นหินย่อย และต้องล้างน้ำให้สะอาดก่อนจึงจะผสมได้เช่นเดียวกัน

น้ำ น้ำสำหรับผสมต้องเป็นน้ำจืดและใสสะอาดไม่มีตะกอน ก่อนใช้ต้องตักใส่ภาชนะทิ้งไว้ให้ตะกอนนอนก้น และตักใช้เฉพาะที่ใสสะอาดเท่านั้น

ส่วนผสม

(ก) **คอนกรีตหล่อปิดหัวเข็ม** คานราก เสา คานกันคราก พื้น บันได และอื่น ๆ ที่ต้องหล่อ

ปูนซิเมนต์	๑ $\frac{๑}{๒}$ ส่วน
ทรายหยาบน้ำจืดร่อนแล้ว	๒ $\frac{๑}{๒}$,,
หินย่อย ๑–๒ รวม	๔ ,,

หมายเหตุ การหล่อในที่บางแห่ง นายช่างผู้ตรวจการอาจเพิ่มทรายให้มากขึ้นได้ไม่เกิน $\frac{๑}{๒}$ ส่วน แต่ต้องลดหินลงเท่าจำนวนทรายที่เพิ่มขึ้น

(ข) ปูนก่อทั่วไป

ปูนขาวหินร่อนแล้ว	๑/๒ ส่วน
ทรายหยาบน้ำจืดร่อนแล้ว	๕ ,,

ทั้งสองนี้ผสมให้เข้ากันราดน้ำหมักไว้ เมื่อจะใช้ให้ผสมซิเมนต์ ๑ ส่วน ห้ามผสมรวมกันทั้งสามอย่างทิ้งค้างไว้เกิน ๑ ชั่วโมง

(ค) ปูนถือผนังและปั้นบัวลาย

ปูนขาวหินเผาร่อนแล้ว	๑/๒ ส่วน
ทรายละเอียดน้ำจืดร่อนแล้ว	๙ ,,

ทั้งสองอย่างนี้ผสมให้เข้ากันราดน้ำหมักไว้ เมื่อจะใช้ให้ผสมซิเมนต์ ๑ ส่วน และห้ามผสมทิ้งใช้เช่น ข้อ ข.

เหล็กเสริม แกนเหล็กเสริมต้องเป็นเหล็กเหนียวอย่างธรรมดา ซึ่งจัดทำขึ้นสำหรับงานคอนกรีต และปราศจากสนิมขุมหรือสภาพที่ตายตัวแล้ว การดัดงอแกนเหล็กจะต้องทำโดยไม่ใช้แรงไฟเข้าช่วย ต้องงอไปทางเดียวกันเท่านั้น โครงแกนเหล็กทุก ๆ ส่วนจะต้องพยายามผูกคุมขึ้นข้างนอกให้มากที่สุด เมื่อสำเร็จรูปแล้วจึงยกประจำที่ ผูกติดกับแกนเหล็กส่วนอื่น ๆ การต่อแกนเหล็กจะต้องให้ปลายเหลื่อมเกยกันไม่น้อยกว่า ๔๐ เท่าของขนาดวัดผ่าศูนย์กลางแกนเหล็กนั้น ๆ

แบบพิมพ์ ต้องใช้ไม้กระดานเนื้อแข็งคงทน ไม่บิดหรือหดตัวในเมื่อประกอบขึ้นเป็นรูปแบบพิมพ์ และต้องมีไม้ค้ำยันยึดสกรูให้แน่นหนามั่นคง เมื่อหล่อคอนกรีตลงในแบบพิมพ์แล้ว จะต้องรอจนกว่าคอนกรีตนั้นแห้งแข็งอยู่ตัวครบตามกำหนดกับจะต้องได้รับอนุญาตจากผู้ตรวจการก่อนจึงจะถอดรื้อแบบพิมพ์ออกได้

วิธีหล่อ เมื่อผูกโครงเหล็กแกนขึ้นเสร็จแล้ว จะต้องให้ผู้ตรวจการตรวจรับรองว่าถูกต้องดีแล้ว จึงเทคอนกรีตลงได้ การหล่อคอนกรีตจะต้องเร่งรีบให้แล้วเสร็จตลอดไปทั้งส่วนโดยเร็ว ถ้าการหล่อครั้งใหม่เข้าติดต่อกับคอนกรีตที่หล่อไว้เก่า จะต้องกระเทาะหน้าคอนกรีตเก่าออกทิ้ง และต้องใช้น้ำล้างให้สะอาดก่อนกับจะต้องป้องกัน

คอนกรีตที่หล่อใหม่อย่าให้ถูกแดดจัดมาก โดยใช้กระสอบคลุม หรือทรายเกลี่ยปิดทับและรดน้ำให้เปียกชุ่มเสมออย่างน้อยวันละ ๒ ครั้ง ทุก ๆ วัน จนกว่าคอนกรีตจะแข็งตัวทั่วกันดี

การก่ออิฐ อิฐที่ใช้ในการก่อต้องเป็นอิฐชนิดดินเผา สุกระอุทั่วแผ่นเนื้อแข็งแกร่งดี ก่อนก่อจะต้องชุบน้ำให้เปียกโชก การก่อต้องจัดเรียงให้เป็นระเบียบถูกต้องตามวิธีการก่ออิฐ ในที่ใดก่อเต็มแผ่นได้ ห้ามใช้อิฐหักเข้าก่อแทน ที่จำเป็นต้องใช้อิฐขนาดเล็กก่อ เช่น ริมวงกบประตูหน้าต่าง ให้หล่อคอนกรีตอิฐหักทุบย่อยเป็นท่อน ๆ เข้าก่อหรือเทกรอกลงในที่นั้นเลยก็ได้

การหล่อและถือปูน พื้นภายในพระอุโบสถ และบันได พื้นมุขลดด้านหน้าหล่อคอนกรีตเสริมเหล็กตามแบบ ส่วนพื้นมุขด้านหน้าถมดินราดน้ำ โรยอิฐหักทุบย่อยกระทุ้งแน่น เมื่อเสร็จถูกต้องแล้วให้ไล้ปูน ปูกระเบื้องซีเมนต์หินขัดมัน ส่วนขนาดและสีใดให้ส่งตัวอย่าง กับต้องปูแผ่นริมต่างสี หรือมีดอกลายเป็นเส้นขอบอีกด้วย

หลังคาเมื่อมุงกระเบื้องและติดตั้งช่อฟ้าเสร็จ ให้ถือปูนธรรมดาและปูนผิวขัดมันหลบสันอกไก่ เชิงชาย ขอบหลังไขรา และใบระกา ตามแบบรูป

ด้านที่มองเห็นได้จะต้องถือปูนหรือปั้นบัวลวดลาย และในที่ใดเป็นคอนกรีตจะต้องกระเทาะหน้าปูนทิ้งเสียก่อนจึงถือปูนทับตามวิธีดีให้เป็นที่เรียบร้อย

งานช่างไม้

ตัวไม้ที่ใช้ในการนี้ ต้องเป็นไม้สักที่สองอย่างดี และต้องเป็นไม้ที่ผึ่งแห้งสนิทอยู่ตัว ไม่มีรอยแตกร้าวเป็นรู เป็นตาทะลุ ผุ หรือกระพี้ติดเปลือกอย่างใดอย่างหนึ่งจึงจะนำมาใช้ได้ ตัวไม้อันใดที่ประกอบติดกับคอนกรีต หรือผนังอิฐจะต้องทาน้ำมันดินด้านที่ติดกับปูนสามครั้ง

เครื่องบน ขื่อต้องเป็นไม้ท่อนเดียว ขนาดกว้างหนาตามแบบ ส่วนไม้กระดานหน้าบัน คันทวย ช่อฟ้า ใบระกา ต้องเป็นไม้สักอย่างดีพิเศษ (ห้ามอุดโป๊) ขนาดกว้างยาวและหนาพอกับการ และการแกะสลักจะต้องใช้ช่างที่มีฝีมือดี ทำขึ้นด้วยประณีตเรียบร้อย ถูกต้องตามแบบทุกส่วน กับจะต้องรางร่องที่หลังใบระกาไว้เพื่ออัดปูนกันฝนหยด

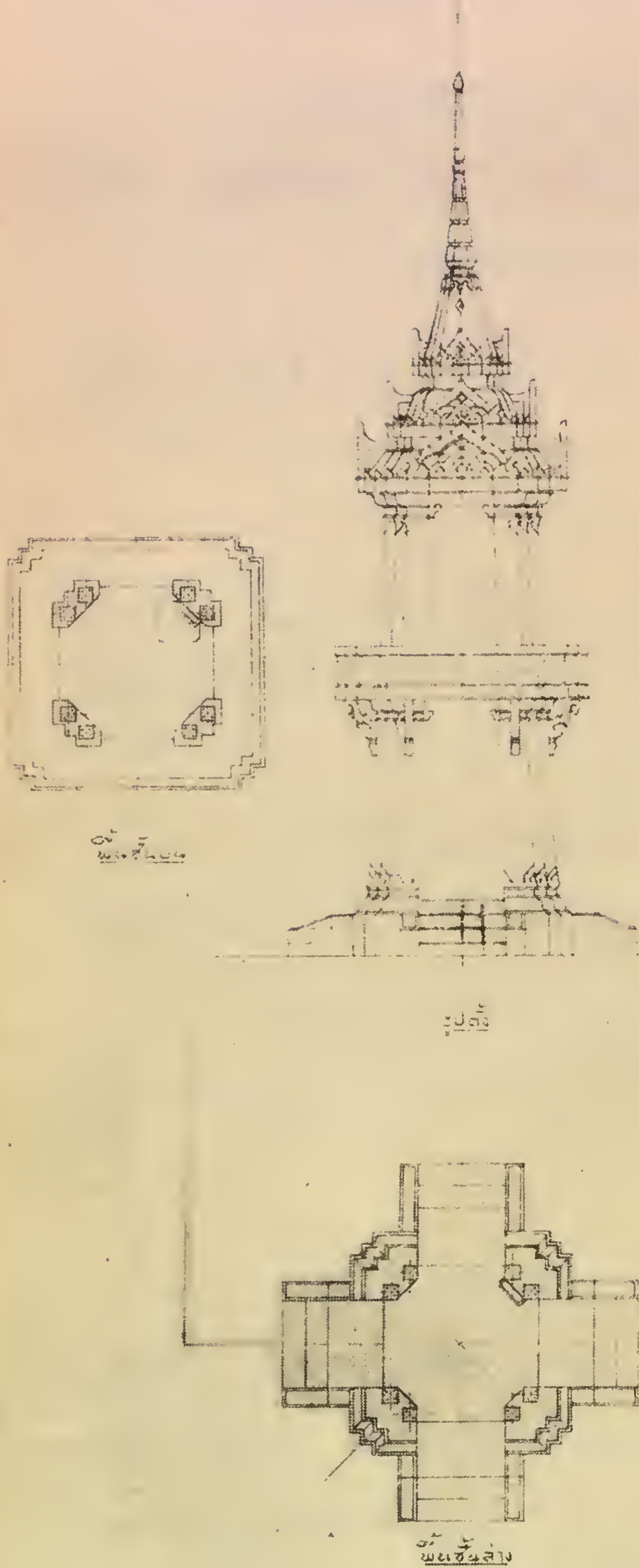
การทาสีน้ำมันและสีน้ำปูน

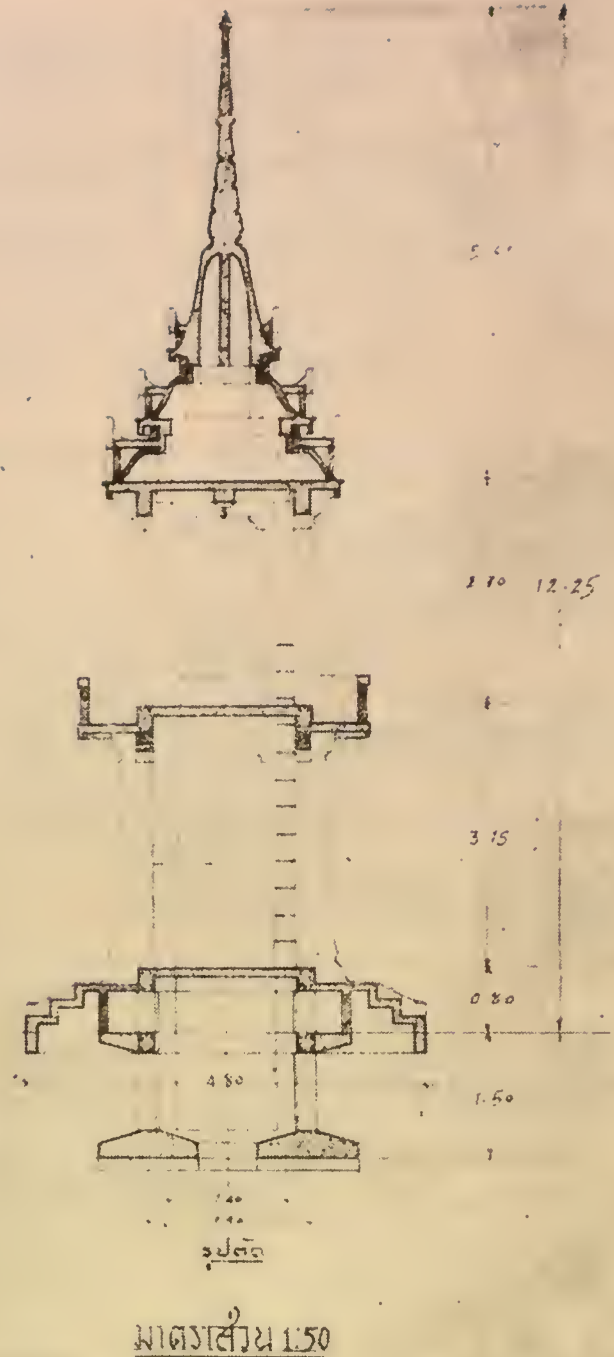
การทาสี เชิงกลอน เพดาน ก่อนทาสีจะต้องอุดโป๊วรอยเนื้อไม้ให้สนิทเรียบร้อย ส่วนผสม ชาด ๑ ส่วน แดงเสน ๑ ส่วน ผสมกับน้ำมันปรึกและน้ำมันวานิชอย่างละครึ่ง ทาทับ ๓ ครั้ง

ประตูหน้าต่าง ให้ทารองพื้นด้วยรักธรรมดา ๑ ครั้ง แล้วทับสมุกอุดโป๊ลายเนื้อไม้ และขัดกระดาษทรายจนเรียบร้อย จึงลงรักอย่างดีอีกครั้งหนึ่ง อย่างน้อย ๒ ครั้ง (ส่วนการปิดทอง เขียนลาย หรือดาวที่เพดานนั้น ตกลงกันภายหลัง)

ประดับกระจก บัวปลายเสา โค้งคูหา หน้าบัน คันทวย ช่อฟ้า ใบระกา หรือลวดลายไม้ที่แกะสลัก ต้องลงรักถมสมุก ประดับกระจกสี และกระจกแววเป็นเกสรด้วยความประณีตเรียบร้อย

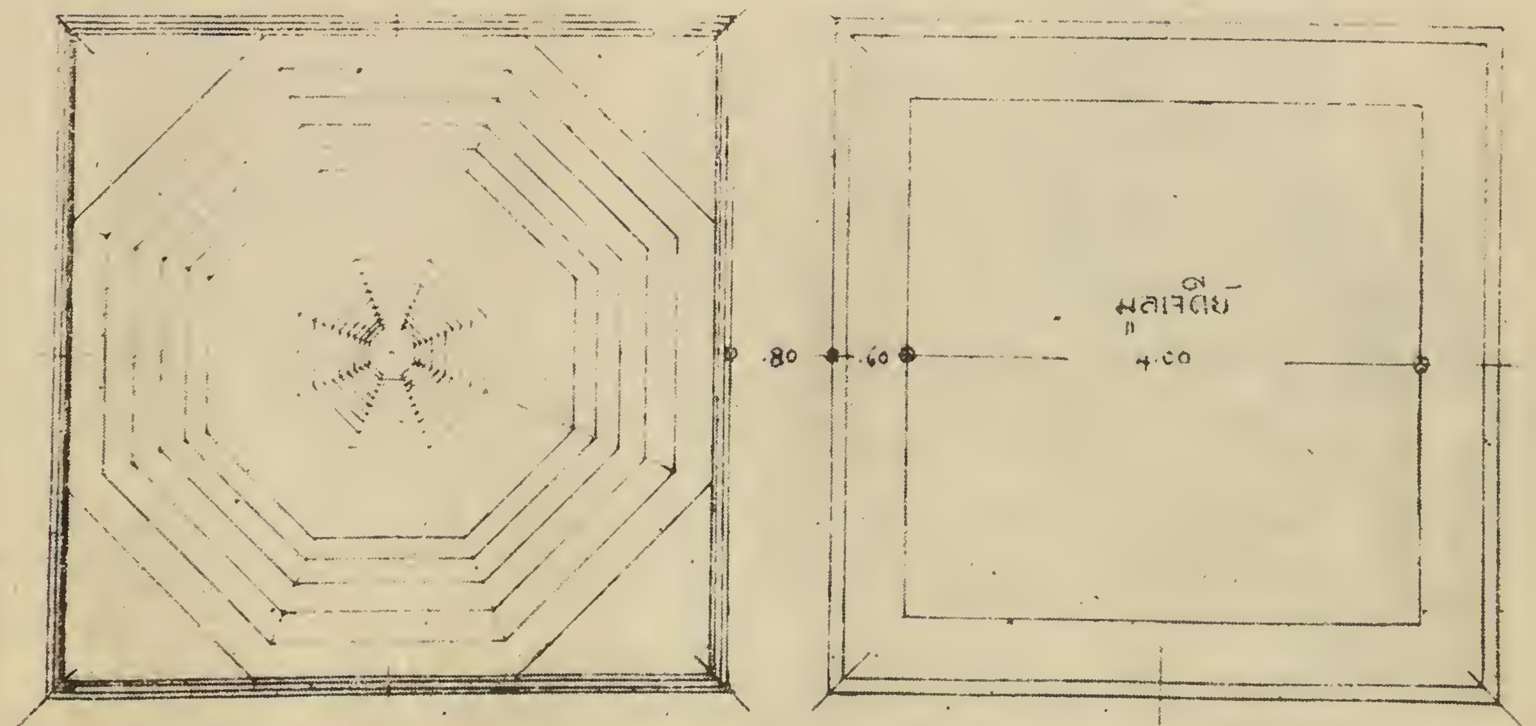
การทาน้ำปูน ฝาผนังหรือบัวลวดลายที่ถือ หรือปั้นขึ้นด้วยปูน ตลอดจนคอนกรีตทั้งภายนอกและภายในซึ่งมองเห็นได้นั้น ให้ทาน้ำปูนสีทับ ๓ ครั้ง เป็นอย่างน้อย การทาจะต้องความประณีตเรียบร้อย ปราศจากริ้วรอยแปรง

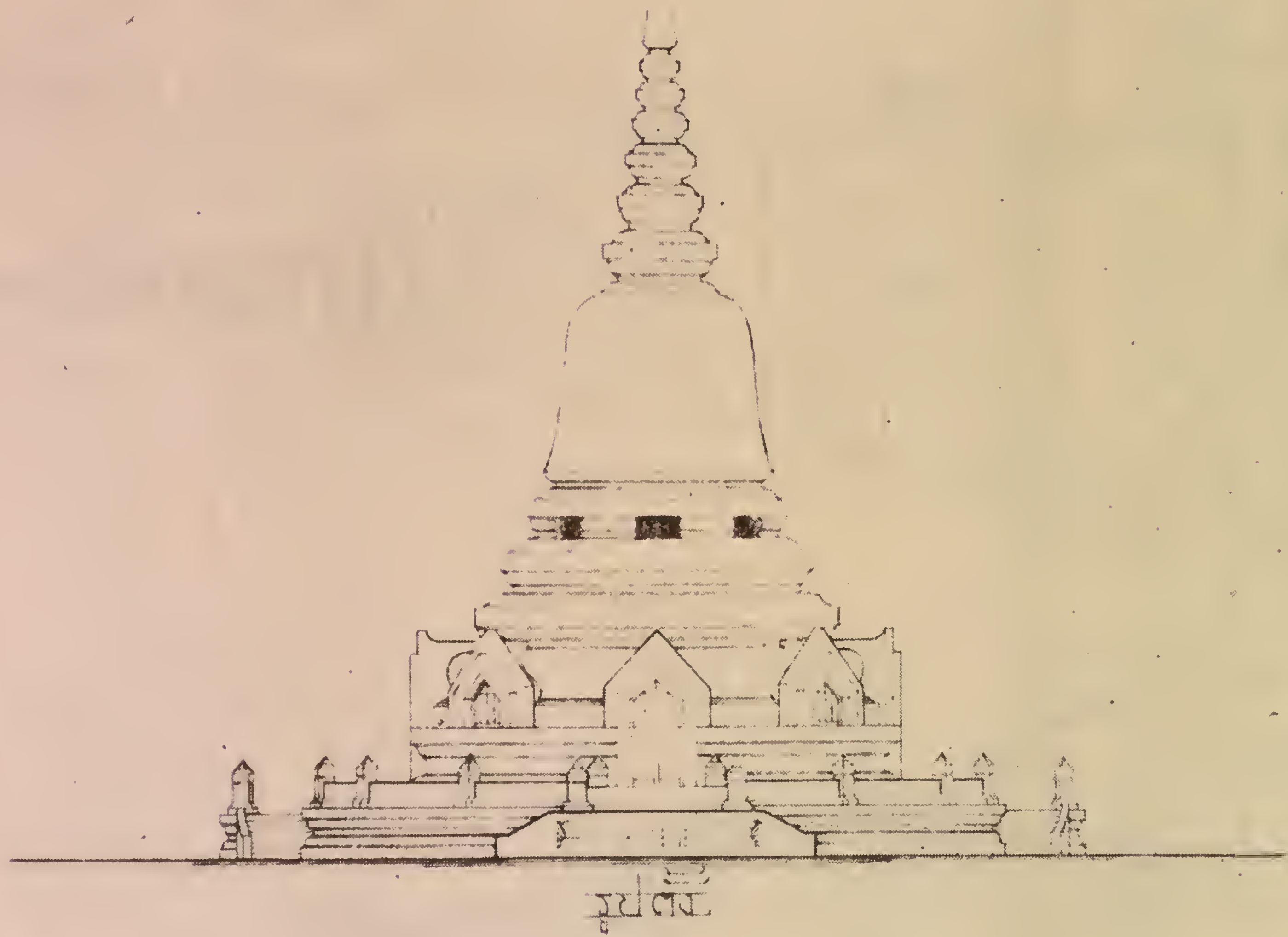

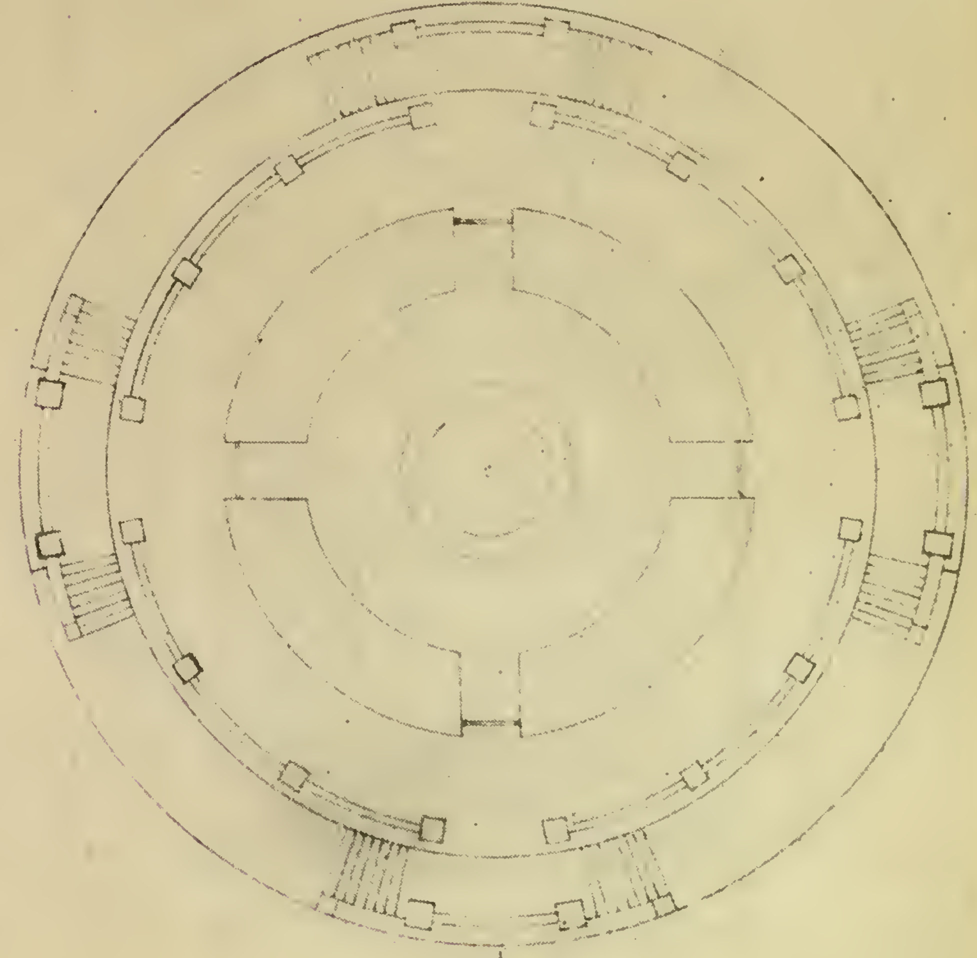
มาตราส่วน 1:50

กองหัตถศิลป์ • กรมศิลปากร		
แบบ หอระฆังมาตรฐาน (แบบร่าง)		
จำนวนแบบ	ผู้ออกแบบ	ผู้ลอก
1 / 2	ผู้เขียน	สถาปนิก
	ผู้ตรวจ	วิศวกร
	หัวหน้าแผนก	หัวหน้ากอง

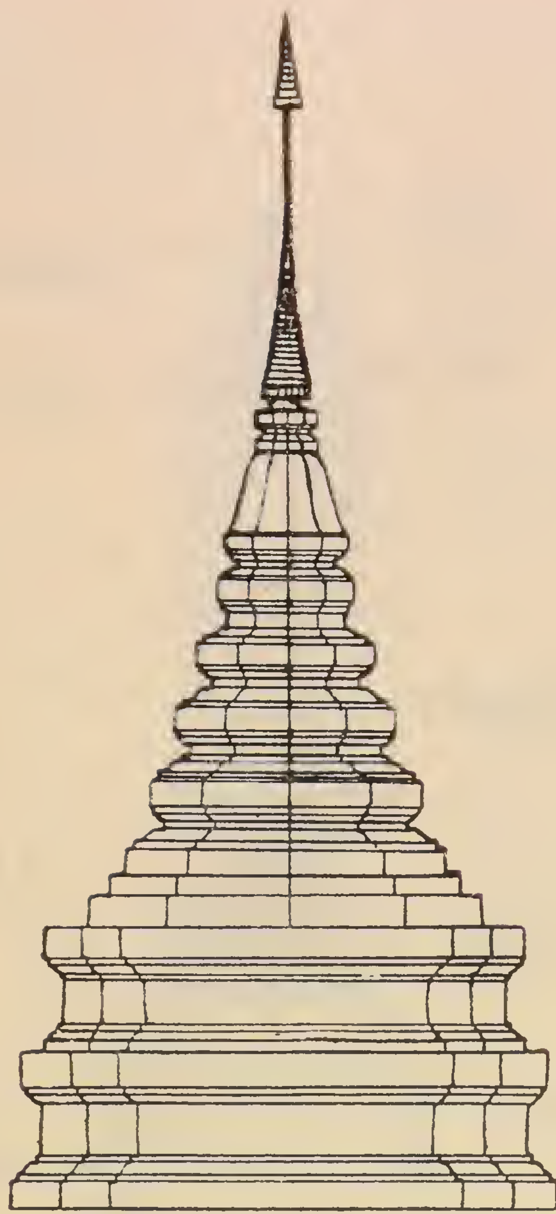

กะส่วน 1 = 50
หัตถศิลป์ ศิลปากร

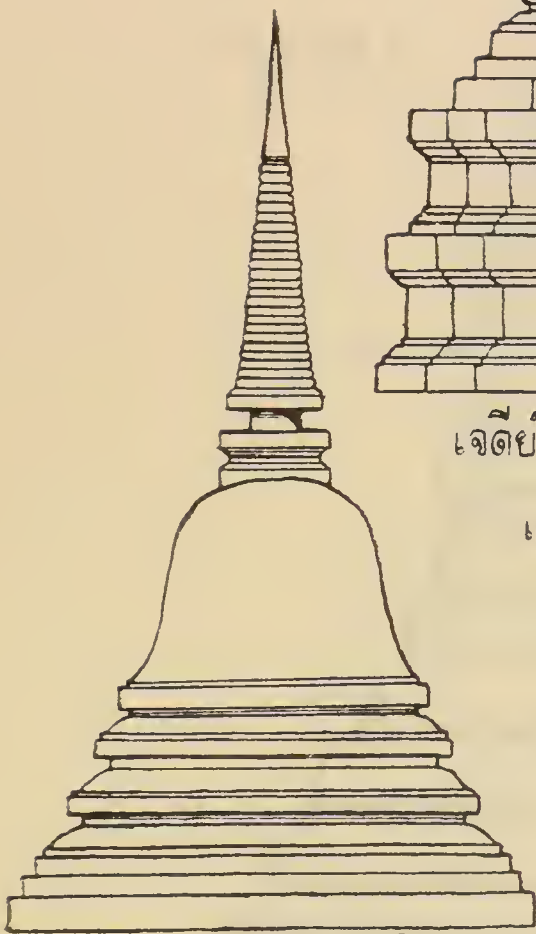

กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร	
ผู้ร่าง	
ผู้เขียน	[illegible]
ผู้ตรวจ	
	มาตราส่วน 1 : 200

เจดีย์แบบพระธาตุดอยสุเทพ
แบบเชียงแสน

สถูปเจดีย์ แบบสุโขทัย

สถูปเจดีย์ แบบอยุธยา

หยาดน้ำค้าง

ลูกแก้ว

ปลียอดกลม

ปล้องไฉนกลม

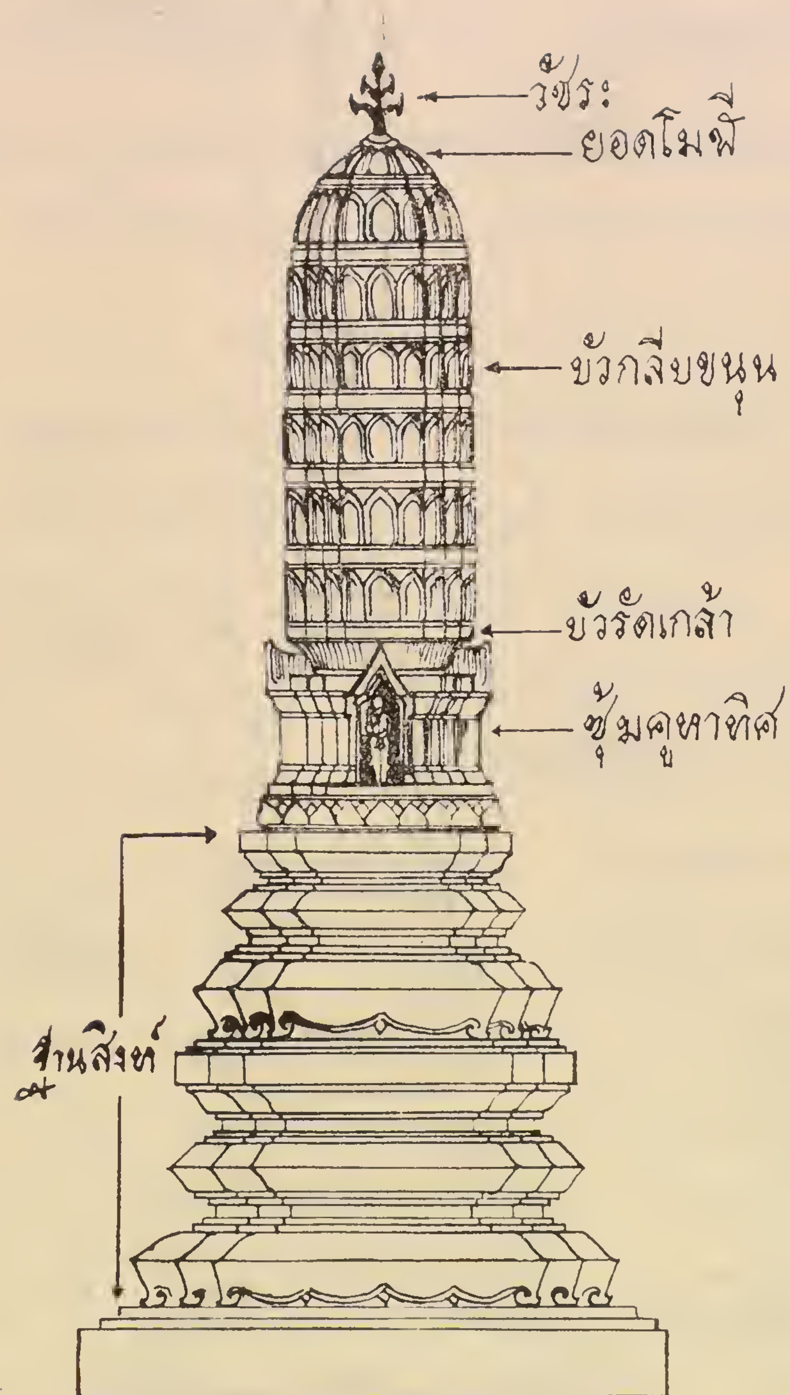
เสาลูกมะหวด

บัลลังก์เหลี่ยม

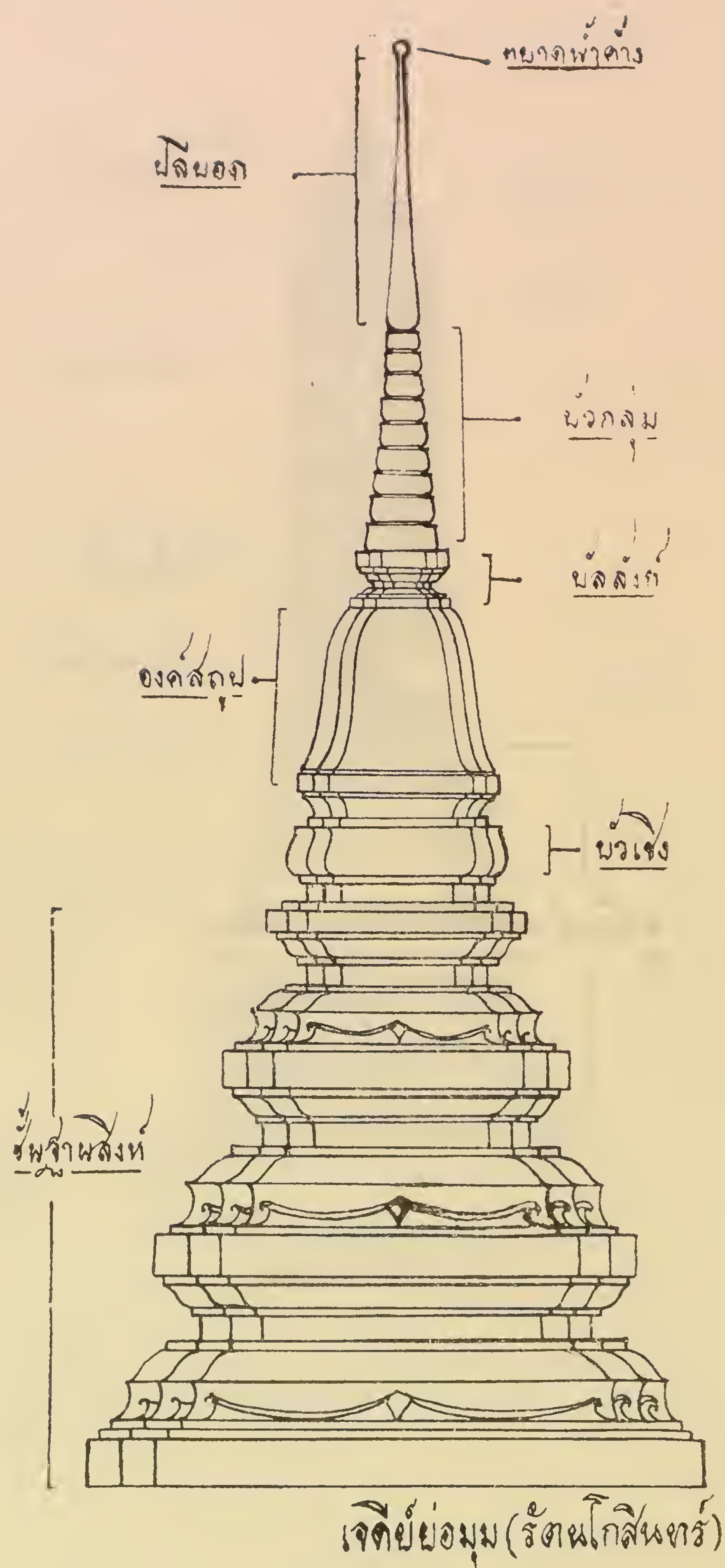
องค์ระฆังกลม

ชั้นฐานกลม

เจดีย์กลม (รัตนโกสินทร์)

ปรางค์แบบรัตนโกสินทร์

เจดีย์ย่อมุม (รัตนโกสินทร์)

พระธรรมเทศนา เรื่องการไหว้พระ

พระมหารัชชมังคลาจารย์ วัดสัมพันธวงศ์

แสดง ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย

กัณฑ์อุโบสถภาคเช้า ๑๑ สิงหาคม ๒๕๐๔

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา พุทฺธํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม ธมฺมํ นมสฺสามิ

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สงฺฆํ นมามิ.

บัดนี้ เป็นวาระ ที่สาธุชน จะศึกษา พระพุทธ ศาสนาให้ได้ วิชาความ รู้ใน ทางธรรม เพื่อดำเนินชีวิตของตนและคนที่เกี่ยวข้อง ให้ปลอดจากทุกข์โศกโรคภัย และได้ประโยชน์สุขที่ต้องประสงค์ ตามควรแก่เวลา ด้วยตั้งใจสดับตรับฟังพระธรรมเทศนา คือเหตุแห่งผล เครื่องส่องให้เห็นความจริง ตั้งสติระวังใจไม่ให้ฟุ้งซ่านไปในเรื่องอื่น ๆ ทั้งอดีตที่ล่วงแล้ว และอนาคตที่ยังไม่มาถึง ตั้งจิตเป็นหนึ่งแน่คอยกำหนดจดจำและตรึกตรองโดยอุบายอันแยบคาย เพื่อให้ซาบซึ้งถึงความจริงและประโยชน์สุขที่จะพึงได้

ในโลกนี้ มีสิ่งแวดล้อมที่ล่อใจให้เพลิดเพลิน เคลิบเคลิ้มมัวเมา หลงใหลมากอย่างนัก มีรูปคน รูปสัตว์ วัตถุ เครื่องใช้ ที่อยู่อาศัย เสียงดี เสียงร้าย เสียงสูง เสียงต่ำ ทรัพย์สิน ยศศักดิ์ เป็นต้น ถ้าจิตใจไม่ได้รับฝึกฝนให้มีคุณสมบัติในทางธรรมเป็นที่พึ่งพำนัก ไม่มีธรรมเป็นหลักปฏิบัติ ไม่มีธรรมเป็นใหญ่ ไม่มีธรรมเป็นที่เคารพนับถือ มัวถือโลกเป็นใหญ่ หรือถือตนเป็นใหญ่ ก็มักกลายเป็นทาสของสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ คือเมาหลงทรัพย์สิน ยศศักดิ์ อำนาจ บริวารที่แวดล้อม และเกิดความโลภเกินขอบเขตบ้าง โกรธเคืองร้ายกาจบ้าง หลงลืมตัวบ้าง จนอาจเห็นการทำบาปเป็นดีมีรสอร่อยราวกับน้ำผึ้ง สามารถทำทุจริตผิดหน้าที่ทำลายเกียรติคุณและสถาบันอันน่ารักนับถือให้เสื่อมโดยไม่รู้ตัว เพราะการทำชั่วช้าลามกจะต้องได้รับทุกข์ภัย ร้อนอาสน์

ร้อนใจ ยากไร้ไม่มีประมาณในกาลเมื่อมีปัจจัยแห่งกรรมพร้อมเพรียง และกรรมบันดาลให้ผลปรากฏ

ผู้มีปรีชาจึงแสวงหาธรรมเป็นที่พึ่ง เป็นหลักประกัน คือเคารพธรรมเป็นใหญ่ ถือธรรมเป็นใหญ่ เป็นธรรมาธิปไตย ไม่หลงถือโลกเป็นใหญ่ หรือถือตนเป็นใหญ่ ตามเสด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้จอมปราชญ์ คือพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทรงเคารพพระธรรม ถือความจริงเป็นใหญ่ ดังความในธรรมคารวาทิคาถา ๑ คาถากึ่ง (ว่า **เย อตีตา สมฺพุทฺธา เย จ พุทฺธา อนาคตา โย เจตรหิ สมฺพุทฺโธ พหุนฺนํ โสกนาสโน สพฺเพ สทฺธมฺมครุโน วิหรึสุ วิหาติ จ**) ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้วด้วย พระพุทธเจ้าที่ยังไม่มาด้วย พระพุทธเจ้าที่ยังความเศร้าโศกของคนเป็นอันมากให้พินาศมีอยู่เดี๋ยวนี้ด้วย พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์ได้ทรงเคารพในพระสัทธรรมมาแล้วด้วย ทรงอยู่ด้วย จักทรงต่อไปด้วย

การเคารพนอบน้อมพระธรรม เป็นคุณอันยิ่งใหญ่ที่จะสร้างคนชั้นต่ำให้เป็นคนชั้นสูง สร้างครอบครัวที่เสื่อมทรามยากไร้ ให้กลายเป็นครอบครัวที่เจริญ มีระเบียบเรียบร้อยเป็นผู้ดี และทำสถานที่สมาคม หมู่คณะ สถาบันของบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า ส่งเสริมสถาบันการค้า การศึกษาการแพทย์ให้เป็นประโยชน์มั่นคงแพร่หลาย สนับสนุนการกุศลสัมมาปฏิบัติ และสถาบันการพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคง สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่ไพศาลเลิศล้น สร้างปุถุชนคนกิเลสหนาให้เป็นกัลยาณชนคนดีงาม และให้เป็นอริยชนคนประเสริฐ สร้างมนุษย์ให้เป็นพระโพธิสัตว์ และเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชาวโลกมากมายจนสุดที่จะประมาณ พึงเห็นพระพุทธประวัติแม้ในครั้งซึ่งพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ เช่นเรื่องทศชาติ (**มี เต ช สุ เน ม ภู จ นา วิ เว**) มีเรื่องเวสสันดรชาดกซึ่งพระองค์ทรงแสดงตัวอย่างในการเสียสละ เพราะเห็นแก่ธรรม ซึ่งเป็นเรื่องติดใจของผู้ตั้งใจสดับไม่น้อย แม้ล่วงเลยมาหลายพันปี ก็ยังมีผู้นิยมชมชอบไม่จืดจาง ชาติที่สุดพระองค์มีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าเป็นมกุฎราชกุมาร ทรงมีทรัพย์คฤงคารเหลือหลาย มีบริวารหญิงชายห้อมล้อมถวายอภิบาล ให้พระองค์ได้เสวยความสุขสำราญในราชสถานมีปราสาทเป็นที่ประทับทั้ง ๓ ฤดูเป็นต้น ล่อพระหฤทัยให้เพลิดเพลิน และยั่วให้มัวเมาลุ่มหลงขนาดหนัก แต่พระองค์ทรงเคารพรักพระธรรม ทรงเป็นการณวสิกา

ผู้ทำตามอำนาจแห่งเหตุ ไม่ยอมให้กิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำพระหฤทัย ทรงทราบชัดว่า ชีวิตและกามสุขสมบัติเป็นของมีชั่วคราว มีแล้วไม่มี ไม่จีรังยั่งยืน เหมือนความฝันปรากฏ ชั่วขณะ ชั่วกาล แล้วก็อันตรธานหายไป พระองค์ใช้พระสติระวังและพระขันติ ทนทานต่อต้านอารมณ์เครื่องล่อ ไม่ยอมเพลิดเพลินหลงใหลอยู่ใต้อำนาจเครื่องแวดล้อมที่ยั่วยวนเหล่านั้น ทรงพยายามใช้เวลาศึกษาศิลปวิทยาให้รอบรู้ทั้งคดีโลกคดีธรรม จนปรากฏว่าสามารถทรงแสดงในหมู่พระญาติ และเสวกามาตย์ราชบริพารให้เห็นปรากฏชัด ว่าเป็นผู้ทรงรอบรู้เชี่ยวชาญทั้งในด้านศิลปวิทยา สมเป็นพระราชกุมารที่จะสืบราชสมบัติ เมื่อทรงพระเจริญวัยได้ทรงทราบคติธรรมดายิ่งขึ้น ทรงปรารถนาจะค้นคว้าหาธรรมเป็นเครื่องแก้ทุกข์ ก็ทรงสามารถหักพระราชหฤทัยตัดอาลัย ทรงเสียสละราชบริพาร ราชสมบัติ และพระเกียรติยศ ทั้งพระชายาและพระโอรส ตลอดจนพระราชบิดา ซึ่งเป็นที่รักใคร่และเคารพนับถืออย่างยิ่ง เพื่อแลกกับความรู้ ความจริง ที่จะให้คุณแก่พระองค์และประชากรยิ่งกว่า ผลก็ปรากฏว่าพระองค์ได้ทรงเป็นศาสดาเอกในโลกทำประโยชน์สุขอันยิ่งใหญ่ไพศาล หลายพันปีมาแล้ว และจะเป็นประโยชน์ยิ่งอีกต่อไปตลอดกาลนาน พระองค์ทรงจำนงจะให้ประชาชนเคารพรักใคร่ในธรรมเพื่อพ้นจากความเพลิดเพลินมัวเมา และถือเอาประโยชน์สุขอันยิ่งใหญ่ ตามสมควรแก่ฐานะ (แต่ธรรมเป็นของละเอียด คนมีบารมีอ่อนเห็นยาก ทรงประสงค์จะกระชับใจของผู้เยาว์ปัญญาเพื่อให้แน่นหนาในการเคารพธรรมจริง) จึงทรงแสดงธรรมเนื่องด้วยคารวะไว้หลายประการ ดังพระพุทธบรรหารว่า

ยถาปิ รุจิรํ ปุปฺผํ วณฺณวนฺตํ สคนฺธกํ
เอวํ สุภาสิตา วาจา สผลา โหติ สุกุพฺพโต

ดอกไม้มีสีมีกลิ่น เป็นที่เจริญใจฉันใด วาจาสุภาษิตย่อมเป็นของมีผลแก่ผู้กระทำโดยเคารพฉันนั้น อธิบายว่า ผู้มีปรีชาประพฤติกาย วาจา ใจ ตามธรรมซึ่งกล่าวไว้ดีโดยเคารพ ผู้นั้นก็เจริญใจ เหมือนมีดอกไม้ที่มีสี มีกลิ่นดีประดับให้เป็นที่เจริญใจอยู่ฉะนั้น ความเคารพเป็นหลักสำคัญในการที่จะทำตามสุภาษิตได้ดี ถ้าไม่มีความเคารพแล้ว แม้ความรู้ท่วมหัวก็เอาตัวไม่รอด ถึงมีวิชาอาคมก็เสื่อมไป นอกจากนี้

ทรงแสดงไว้ว่า **สตฺถุครุ ธมฺมครุ** ผู้เคารพหนักแน่นในพระศาสดา ผู้เคารพหนักแน่นในพระธรรม **สงฺเฆ จ ติพฺพคารโว** และผู้มีความเคารพแก่กล้าในพระสงฆ์ **สมาธิครุ อาตาปี** ผู้มีเพียรหนักแน่นในสมาธิ **สิกฺขาย ติพฺพคารโว** ผู้มีความเคารพแก่กล้าในไตรสิกขา **อปฺปมาทครุ ภิกฺขุ** ผู้เห็นภัยหนักแน่นในความไม่ประมาท **ปฏิสนฺถารคารโว** ผู้มีความเคารพในปฏิสันถาร **อภพฺโพ ปริหานาย** ย่อมเป็นผู้ไม่พอเพื่อจะเสื่อมเสีย **นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก** เป็นผู้ปฏิบัติใกล้พระนิพพานโดยแท้ ตามเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิตนี้ เป็นอันทรงชี้ว่า ความเคารพวัตถุบุคคลที่สมควรเคารพดังกล่าวมา ย่อมป้องกันคนไม่ให้เสื่อมเสีย ทรงรับรองว่าเป็นผู้ปฏิบัติใกล้พระนิพพาน คือใกล้ความดับทุกข์ภัย ดับโลภะ โทสะ โมหะ ให้หมดสิ้นเข้าไปทุกที และก็จะถึงพระนิพพานในที่สุด ทั้งเป็นเหตุเครื่องเจริญอย่างสูงสุด ดุจพระบาลีในมงคลสูตรเฉพาะข้อที่ว่า **คารโว จ นิวาโต จ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ** ความว่า ความเคารพ และความถ่อมตน เป็นมงคลเหตุเครื่องเจริญอย่างสูงสุด แต่พุทธบริษัททั้งคฤหัสถ์บรรพชิตทั้งผู้น้อยผู้ใหญ่ (ผู้ใหญ่โดยวัยวุฒิและฐานันดรเท่าที่ปรากฏ) โดยมากแสดงความเคารพ ไหว้กราบนอบน้อมพระรัตนตรัย สิ่งสำคัญอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นกิจเบื้องต้น ที่ทุกคนจะต้องทำก่อน ก็ทำไม่ค่อยถูกต้องตามแบบแผนที่นิยม ไม่เป็นไปตามหลักเหตุผลที่มุ่งหมาย ไม่ได้อานิสงส์ผลที่ควรจะได้ทำให้เบื่อหน่ายจืดจางในการทำหน้าที่ เป็นเรื่องที่น่าเศร้าใจไม่น้อย

การไหว้กราบตามกันไป ไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมให้ทราบซึ้งถึงใจ ไม่คิดน้อมเอาคุณความดีแห่งพระรัตนตรัย (คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) เข้ามาไว้ในจิต ไหว้กราบกันเรื่อยเปื่อยไป โดยไม่มีสติกำหนด แม้ร้อยครั้งพันครั้ง ก็ไม่เห็นประโยชน์ ไม่ได้ปีติปราโมทย์เป็นอาหาร ที่ซ้ำร้ายในขณะไหว้กราบพระ ปล่อยจิตใจให้ไปนึกถึงคนลามกหรือสิ่งลามก ก็เท่ากับไหว้กราบของลามก น้อมเอาของลามกเข้ามาไว้ในใจ ใจก็มัวหมองไม่เป็นสิริมงคลแก่ตนเลย

ฉะนั้น ผู้มีปรีชา ผู้เยาว์วัย ผู้ใหญ่โดยวัย หรือผู้ใหญ่โดยดีกรีการศึกษาใหญ่โดยฐานันดร และอยู่ด้วยเมตตา กรุณา ควรหาโอกาสฝึกฝนตน โดยแสดงความเคารพไหว้กราบให้ถูกต้องตามหลักเหตุผล เพื่อให้จิตของตนเยือกเย็นเป็นสุขผ่องใส ถึง

กลายเป็นผู้ใหญ่โดยคุณและเพื่อเป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่น คือไหว้โดยทำกระพุ่มมือให้งามตามอย่างที่พระอัครสาวกและคนผู้ดีที่ไหว้งาม ๆ ไม่สูงไม่ต่ำ ไม่ทำนิ้วคดนิ้วงอ นิ้วหงิกดังคนพิการ เป็นที่น่ารำคาญของผู้เห็น การกล่าวคำภาษาบาลี เวลาจะแสดงคารวะไหว้กราบพระพุทธเจ้าดังที่เชิญมา ณ เบื้องต้นว่า **"อรหํ สมฺมา สมฺพุทฺโธ ภควา"** ก็ให้รู้ความหมายด้วยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันต์ไกลจากกิเลส ควรไหว้ ควรบูชา ตรัสรู้ชอบเอง **"พุทฺธํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ"** ข้าพเจ้าอภิวาท ไหว้กราบพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วน้อมกายกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ คือเข่าทั้ง ๒ มือทั้ง ๒ แลหน้าผาก ๑ จดพื้น โดยตั้งสติหน่วงน้าวคุณพระพุทธเจ้า คือความบริสุทธิ์รู้รอบประกอบด้วยกรุณา ซึ่งบัญญัติเอาจิตสันดานที่ทรงฝึกฝนอบรมแล้วมาเชื่อมกับจิตใจของตน เมื่อจะไหว้นมัสการพระธรรมว่า **"สฺวากฺขาโต ภควา ธมฺโม"** ก็ให้รู้เนื้อความว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสรู้ดีแล้ว **"ธมฺมํ นมสฺสามิ"** ข้าพเจ้านมัสการพระธรรม แล้วน้อมกายกราบครั้ง ๑ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ โดยตั้งจิตหน่วงเอาความจริงที่ตรัสรู้แล้วเข้ามาไว้ในใจ เพื่อปรุงใจให้สดใสรอบรู้เป็นสุขสงบ เมื่อจะน้อมนบพระสงฆ์กล่าวว่า **"สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ"** ก็ให้รู้เนื้อความว่า พระสงฆ์หมู่ผู้เชื่อฟังของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว **"สงฺฆํ นมามิ"** ข้าพเจ้านอบน้อมพระสงฆ์ แล้วน้อมกายถวายกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ด้วยตั้งจิตหน่วงคุณความปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเพื่อรู้ยิ่ง ปฏิบัติสมควร แลความเพียรบากบั่น ทนทานมั่นคง รอบรู้ของพระสงฆ์ เอามาบวกไว้ในใจ ทั้งทำใจให้ห่างไกลจากอารมณ์เครื่องหุ้มห่อผูกมัดรัดรึง เพื่อถึงภาวะเป็นธรรม สะอาดปราศจากมลทินเป็นเหมือนภาชนะทองรองรับคุณพระรัตนตรัยไว้แล้ว เมื่อจิตใจผ่องแผ้ว พร้อมด้วยกาย วาจา สัมพันธ์คลุกเคล้าอยู่กับพระรัตนตรัย ก็จะมีแต่ความเกษมสุขสดชื่นรื่นรมย์ในกุศลสัมมาปฏิบัติและรุ่งเรืองนิราศภัย ไร้มลทิน สิ้นทุกข์ มีความสงบสุขรอบรู้พระธรรมตามพระพุทธเจ้า ตามสาวกของพระพุทธเจ้าและเป็นสาวกสาวิกาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปด้วย พระคุณนั้นย่อมจะทราบซึ้งถึงใจของเวไนยชน ผู้ควรได้รับแนะนำฝึกฝนอื่น ๆ ทำให้มีกำลังละชั่วและทำดียิ่งขึ้นต่อไป.

ในสังคมมนุษย์ผู้มีลัทธิวิธีแสดงความเคารพนอบน้อมกันอย่างมาก ทั้งอย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างสูง และอย่างสูงสุด เช่น ยกมือพนมไหว้ คำนับ หมอบกราบ ถวาย

บังคมกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์เป็นสูงสุด ตามควรแก่ฐานะและคุณธรรม เพื่อความสามัคคี ความรักใคร่นับถือ ดังบาลีที่ว่า **"ปูชโต ลภเต ปูชํ"** ผู้บูชาย่อมได้บูชา **"วนฺทโก ปฏิวนฺทนํ"** ผู้ไหว้ย่อมได้ไหว้ตอบไม่วิวาทกัน, ให้อภัยกัน, สงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เพื่อสงบสันติสุขตลอดกาลนาน นอกจากนั้นก็เป็นเหตุให้กล้าหาญ ในการต่อต้านความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น สร้างสมความดีให้สมบูรณ์ ดังบาลีแสดงอานิสงส์ข้อที่ว่า **"อภิวาทนสีลิสฺส นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ"** ธรรมสี่ประการ คือ ความมีอายุยืนนาน ๑ มีวรรณผ่องใส ๑ มีความสุขกายสุขใจ ๑ มีกำลังกาย กำลังจิต กำลังพวกพ้องและกำลังทรัพย์ ๑ ย่อมเจริญแก่ผู้มีปกติอภิวาท วุฑฒบุคคล คือ ชาติวุฑฺโฒ ผู้เจริญโดยชาติ คือเกิดในตระกูลสูง ๑ วยวุฑโฒ ผู้เจริญโดยวัยคือมีอายุยืน ๑ และคุณวุฑโฒ ผู้เจริญโดยเจริญ คือมีศีลธรรม ศิลปวิทยา ๑ จึงเป็นอันบ่งชัดว่าการเคารพเป็นเหตุเครื่องเจริญอย่างสูงสุด พุทธบริษัทได้สดับแล้ว สนใจที่จะทำตนให้เป็นคนสังเกตดี หัดเคารพไหว้กราบให้ถูกต้องตามวิธีที่นิยมหรือตามแบบครู เพื่อพ้นทุกข์ภัยไม่ต้องถูกตำหนิติเตียนให้สมเป็นบุตรธิดาที่ดี เป็นบิดามารดาที่ดีของบุตรธิดาและเป็นครูอาจารย์ที่ดีของศิษย์ ตลอดถึงญาติมิตร และสมที่จะปกครองหมู่คณะให้รุ่งเรืองไม่ตกต่ำ สามารถทำหน้าที่ให้เกิดประโยชน์ เป็นกำลังแก่ประเทศชาติและพระพุทธศาสนาต่อไป ก็จะได้บุญไม่น้อย เพราะเดินเข้าทางถูกแล้ว ต่อไปก็มีหวังถึงจุดที่ประสงค์ถึงแดนเกษมนิราศภัยได้ โดยนัยที่แสดงมาด้วยประการฉะนี้ฯ

โอวาทานุศาสน์

พระรัชชมงคลมุนี วัดสัมพันธวงศ์

แสดงแก่ทหารเรือ ผู้แสดงตนเป็นพุทธมามกะ

เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

ที่กรมทหารเรือ

ขอความนอบน้อมแด่พระรัตนตรัย ของเราทั้งหลายจงมีทั่วกัน

ท่านทั้งหลายได้พร้อมใจกันมาประชุม ณ ที่นี้ ทำพิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ คือผู้ถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งของตน ตั้งต้นแต่ทำความเคารพสักการแด่พระรัตนตรัย ตลอดถึงได้ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะตามระเบียบ ด้วยน้ำใจอันงามแล้ว ปรารถนาจะสดับพระธรรมเทศนา เพื่อเพิ่มพูนศรัทธาความเชื่อถือแลอบรมสติปัญญาของตน ให้บริบูรณ์โดยควรแก่กาลนิยม ตามประเพณีของพุทธศาสนิกบัณฑิต

พระธรรมเทศนา ที่สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสประทานไว้มีมาก จักนำมาแสดงพอควรแก่เวลา ขอทุกคนจงตั้งใจฟังด้วยดี มีสติเข้ากำกับ คอยที่จะรับเอารสพระธรรมอันเป็นทิพยสมบัติอย่างเลิศ ซึ่งจะทำบุคคลให้เป็นผู้ประเสริฐเกษมสุข การฟังด้วยดีโดยมีสติเข้ากำกับนั้น คือต้องระวังใจของตนให้แน่วแน่อยู่ในกาย อย่าให้ส่ายไปรับอารมณ์อื่นที่ผ่านมา ให้พิจารณาเห็นใจของตนอยู่ คอยแต่ที่จะกำหนดดูข้อความแห่งพระธรรมเทศนาที่ค่อยไหลผ่านหูเข้ามาสู่ใจ เพื่อให้รู้ว่าความจริงเป็นอย่างไร ดีควรประพฤติอุดหนุนให้เจริญขึ้น หรือชั่วช้าลามก ควรละเว้นกีดกั้น ตัดรอนไม่ให้เกิดขึ้น ดังนี้ ก็สามารถจะมีความเข้าใจพระธรรมเทศนาตามเป็นจริง แลเกิดความเคารพยิ่งในพระรัตนตรัย จงใจที่จะประ-พฤติตามด้วยความไม่ประมาท ทำตนให้แคล้วคลาดจากภัยพิบัติ แลบรรลุความสุขสวัสดีนิรันดร์

อันความเคารพคารวะต่อบุคคล และวัตถุที่ควรเคารพนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นอุดมมงคล คือเหตุเครื่องเจริญอย่างยิ่งประการหนึ่ง เพราะบุคคลผู้มีความเคารพ

คารวะคือรู้จักนับถือคุณความดีของคนอื่น แลนอบน้อมหน่วงคุณนั้น ๆ ให้ตั้งมั่นในตน พร้อมด้วยอาการกายวาจาใจ ย่อมปลุกใจให้เลื่อมใสหนักแน่น กล้าหาญในการละชั่วประพฤติดีในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ แลถึงความเจริญโดยลำดับ ดังนี้ พุทธบริษัทเมื่อจะประกอบสัมมาปฏิบัติ จึงแสดงความนอบน้อมแด่พระรัตนตรัยก่อน เพื่อให้จิตอ่อนโยนควรแก่คุณความดีทั่วไป ไม่ว่าในหมู่คณะใด ถ้าขาดความเคารพคารวะเสียแล้ว ก็เป็นเหตุให้แตกความสามัคคี ไม่มีกำลังที่จะปราบปรามความชั่วและข้าศึกได้ ต่ออาศัยความเคารพคารวะแก่กันตามฉันผู้น้อยผู้ใหญ่และตามหน้าที่ จึงจะรักษาสามัคคีแลวินัยกติกาของหมู่นั้นไว้ได้ พึงเห็นเช่นในหมู่ทหาร ที่ควบคุมกันอยู่เป็นอันดี ควรเป็นกำลังของประเทศชาติ ก็ต้องสามารถมีความเคารพคารวะแก่กันเป็นหลักสำคัญ ความเคารพนั้นจะมีแก่กันด้วยดี ก็เพราะมีความสุจริตซื่อตรงต่อกัน ไม่ล่อลวงเอารัดเอาเปรียบกัน ประพฤติประโยชน์ให้แก่กัน ถ้าหาไม่ความเคารพก็เสื่อมทราม ถึงจะต้องทำตามก็ไม่จริงใจ ยุทธวินัยก็จะมีผลน้อยที่สุด กล่าวคือไม่มีผู้ทำตามสม่ำเสมอไป เมื่อมีความเคารพนับถือกันฉันผู้ใหญ่ผู้น้อยแล้ว ก็จะรู้จักผ่อนผันสั้นยาว ให้กิจการดำเนินไปด้วยดี หากการที่จะทำนั้นเป็นการยากแสนยาก ก็เต็มใจบากบั่นทำไปจนสำเร็จ ไม่แสร้งอ้างเลศ ไม่หาเหตุขัดข้อง แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ทรงพระคุณสมบัติเป็นยอดเยี่ยม มีพระปัญญาเฉียบแหลมไม่มีผู้เทียมถึงแล้ว ก็ยังทรงเคารพต่อพระธรรมอย่างมั่นคง คุณความดีของพระองค์จึงเด่นชัดวัฒนาถาวร เป็นที่เคารพสักการะของเทวดาแลมนุษย์ทั่วไป ไม่มีเวลาเสื่อมทราม โดยไม่ต้องมีการอวดอ้างหรือบังคับบัญชาอย่างไร ผู้รู้ต่างพอใจเคารพนับถือ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เพราะยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ผู้เคารพนับถือพ้นที่จะคณนา

บรรดาผู้น้อมตนเข้ามาเป็นพุทธบริษัท หวังจะปฏิบัติดีงาม จึงต้องศึกษาให้ทราบคุณของพระรัตนตรัย แม้โดยย่อก็พอให้เข้าใจว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระปัญญาคุณพิเศษไพศาล แม้พระองค์จะต้องสมาคมกับคนพาลหรือบัณฑิตก็ตาม จะได้ลาภยศสรรเสริญสุข หรือต้องเสื่อมลาภเสื่อมยศถูกนินทาประสบทุกข์ก็ตาม พระองค์ย่อมทรงทราบเหตุผลเป็นอย่างดี มีพระหฤทัยคงที่ ไม่มีอาการขึ้นลง หักพระทัยได้ ไม่น้อมไปเพื่อทำอกุศลกรรมเลย ทรงยังประโยชน์ให้สำเร็จได้เสมอไป พระองค์บริบูรณ์ด้วยพระบริสุทธิ-คุณ คือความหมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง ทั้งทางพระกาย พระวาจาและพระมนัส เพราะ

ตรัสรู้อริยสัจธรรมจึงเป็นที่เลื่อมใสยิ่งของผู้มีปรีชา พระองค์มีพระมหากรุณาธิคุณ ทรงปรารถนาจะให้สัตว์โลกพ้นจากทุกข์ ทรงพยายามปลุกใจ สั่งสอนให้ละชั่วประพฤติดี และให้ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง จึงปรากฏว่าพระพุทธรัตน์

พระธรรมวินัยคือ พระศาสโนวาทของพระองค์ก็ประกอบด้วยเหตุผลดี ที่อาจตรองตามเห็นจริงได้ เป็นคุณที่เหมาะแก่การปฏิบัติตามทุกสมัย นักปราชญ์ในกาลใด ๆ ก็ตามพิจารณาแล้วคัดค้านไม่ได้ ผู้ใดปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระองค์ด้วยความเคารพแล้ว พระธรรมวินัยย่อมรักษาผู้ปฏิบัตินั้นไว้ ไม่ให้ตกไปในที่ชั่วได้ ตามควรแก่การปฏิบัติ พระธรรมจึงทรงคุณเป็นพระธรรมรัตน์ คือแก้วอันประเสริฐที่สาธุชนสักการบูชา และปฏิบัติตามสืบกันมาจนบัดนี้

ส่วนพระสงฆ์ คือผู้ที่ประพฤติตรงต่อพระธรรมวินัย ขัดเกลากิเลสบาปธรรมจากกายวาจาใจของตนแล้ว ไม่มีการเบียดเบียนหลอกลวงใด ๆ ประกอบแต่การสงเคราะห์ด้วยเมตตา หวังให้ประโยชน์สำเร็จแก่ประชาชนเป็นเบื้องหน้านำพระศาสนาสืบมาด้วยการประพฤติตามและแนะนำสั่งสอนประชุมชนโดยควรแก่โอกาส ให้พระพุทธศาสนาเป็นประโยชน์ สืบต่อมาถึงพวกเราและจะเป็นประโยชน์สืบไป จึงได้นามตามคุณนิมิตว่า สังฆรัตน์ คือหมู่คนที่ดี เปรียบด้วยแก้ววิเศษ ให้สำเร็จผลที่ต้องประสงค์

เมื่อท่านทั้งหลายน้อมใจไปตามคุณพระรัตนตรัย ปลูกความเชื่อความเลื่อมใสให้ตั้งมั่นขึ้นในสันดาน ได้ความชื่นบานเห็นคุณประโยชน์ พร้อมด้วยการพิจารณาตามเหตุผลตรงกัน ก็จะเป็นคนตั้งมั่นในการประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แม้ชีวิตก็ยอมสละเพื่อเห็นแก่ธรรม ครอบงำความขัดข้องหวาดหวั่นเสียได้ โดยอาศัยธรรมเป็นหลัก ธรรมอันเป็นหลักแห่งความประพฤตินั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสประทานไว้ จำแนกโดยคุณสมบัติเป็น ๓ ชั้น คือหลักประโยชน์ปัจจุบันเท่าที่เห็นในชาตินี้ ๑ หลักประโยชน์ที่ยั่งยืนถึงภายหน้าต่อไป ๑ หลักประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพานดับทุกข์ทั้งปวง ๑ บุคคลผู้มีสามารถน้อย ก็ประพฤติคล้อยตามประโยชน์ปัจจุบัน ครั้นมีสามารถมากขึ้นก็อาจปฏิบัติตามถึงประโยชน์ภายหน้าและประโยชน์อย่างยิ่งต่อไปโดยลำดับ นับว่าเป็นผู้ตั้งตนไว้ชอบโดยควรแก่ฐานะของตน ดังนี้บ้าง ที่ทรงแสดงไว้โดยเฉพาะสำหรับฆราวาส เช่นฆราวาสธรรมก็มี เฉพาะสำหรับบรรพชิตเช่นทศธรรมก็มี โดยทั่วไปสำหรับทั้งคฤหัสถ์บรรพชิตเช่น

อภิณหปัจจเวกขณ์ก็มี โดยทั่วไปไม่เจาะจงก็มี ดังนี้บ้าง สำหรับท่านทั้งหลายผู้เป็นฆราวาส ก็ควรอุตสาหะพยายามปลูกความสามารถให้เจริญขึ้น จนพอที่จะตั้งตัวได้ในฆราวาสธรรม จึงจะชื่อว่าประพฤติธรรมสมตามเพศภูมิของตน และจะได้เป็นคนไม่ต้องเศร้าโศก มีแต่สุขสำราญสมปรารถนา ฉะนั้นวันนี้จะได้แสดงในฆราวาสธรรมต่อไป ถ้าท่านทั้งหลายเข้าใจดีแล้ว ก็อาจประพฤติตามหลักแห่งประโยชน์ทั้ง ๓ ดังกล่าวแล้วได้โดยลำดับ เนื้อความแห่งฆราวาสธรรม ตามพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า ธรรม ๔ อย่าง คือสัจจะความจริง ๑ ทมะความฝึกฝน ๑ ฐิติ ความทนทาน ๑ จาคะ ความสละ ๑ เหล่านี้ มีแก่ฆราวาสผู้มีศรัทธาคนใด คนนั้นแลไม่เศร้าโศกแม้ต้องตายละโจไปก็ย่อมไม่เศร้าโศก โดยอธิบายว่า ฆราวาสคือคนครองเรือน เป็นคนมีศรัทธาเชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ใครทำกรรมดีได้ผลดีเป็นสุข ทำกรรมชั่วไว้ย่อมได้ผลชั่ว มีความทุกข์ร้อนในภายหลัง แล้วตั้งอยู่ในคุณธรรม ๔ ประการ คือสัจจะ ความจริง ๑ ทมะ ความฝึกฝน ๑ ฐิติ ความทนทานมั่นคง ๑ จาคะ สละประโยชน์น้อยเพื่อประโยชน์ไพบูลย์ ๑ ก็จะมีแต่ความสุข ถึงจะต้องตายก็ไม่เศร้าโศก จักขยายความแห่งธรรม ๔ อย่างนี้เป็นทางปฏิบัติต่อไป สัจจะ ความจริงนั้น ว่าถึงการปฏิบัติของคนตั้งแต่ต้องพูดตามความจริง ซึ่งได้รู้เห็นมาอย่างไร แลเฉพาะที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนและคนอื่น ไม่กล่าวความจริงอันเป็นการให้ร้าย ซึ่งทำลายความสุขแลเกียรติคุณชื่อเสียงของคนอื่น ไม่กล่าวมุสาเพื่อประโยชน์แก่ลาภยศสรรเสริญแลสุขในชาตินี้ รักษาสัญญาที่ได้ตกลงกันไว้โดยชอบไม่ให้เสีย โดยเห็นความสัตย์ความจริงเป็นคุณดีมีค่ากว่าสิ่งทั้งปวง ดังนี้ชื่อว่ามีความสัตย์ชั้นวาจาที่น่านับถือไว้ใจประการหนึ่ง

ความจริงอีกอย่างหนึ่ง เรียกสมมติสัจจะ ได้แก่ความจริงอันสมมติขึ้น หมายเอาความรู้เท่าทันส่วนที่โลกนิยมแต่งตั้งไว้ เพื่อเรียกใช้แลประกอบประโยชน์ เนื่องด้วยสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จประโยชน์เป็นอันดี เช่นที่สมมติเรียกคนผู้ชายที่ให้เกิดบุตรธิดาว่าพ่อ เรียกผู้หญิงที่ให้เกิดว่าแม่ และเรียกผู้ที่สืบสายเนื่องกันว่า ปู่ย่า ตายาย ลูกหลาน พี่ป้าน้าอาว์ เป็นต้น และคนที่เนื่องกันอย่างอื่น เช่นผู้ที่ฝึกสอนให้ทำดีมีความรู้หลักเรียกว่าครูอาจารย์บ้าง คนที่ร่วมการงานเรียกว่าสหาย เรียกคนที่รักใคร่ว่ามิตร ตลอดถึงผู้ที่เป็นหัวหน้าบังคับบัญชาว่าเป็นเจ้าแลนาย ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาว่าพล และประชาราษฎรเหล่าบ้าง ถ้าบุคคลมารู้จักดี และปฏิบัติให้สมแก่หน้าที่ไม่ลักลั่น สมกันตามฐานะที่ตนเป็นบุตรธิดา

หรือเป็นบิดามารดา ตนเป็นครูอาจารย์หรือเป็นศิษย์ ตนเป็นหัวหน้าหรือว่าตนเป็นบริวาร เมื่อต่างประพฤติการไม่ก้าวก่าย ก็จะมีแต่ได้ความสุขสำราญ ไม่ต้องวิวาทร้าวราน มีแต่การสงเคราะห์กัน เป็นไปเพื่อความรักใคร่สนิทสนมกัน ยังประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จเป็นอันดี

แต่นี้ควรรู้ความจริงที่ละเอียดขึ้นไป ที่เรียกว่าสภาวสัจจะ ความจริงตามสภาวะ คือให้รู้เท่าทันสังขารตามลักษณะที่เป็นอยู่โดยธรรมดา เช่นว่าสังขารมีความเป็นไม่เที่ยง แปรไปอยู่ทุกขณะไม่ได้หยุดหย่อน ไม่ว่าจะเป็นสังขารที่มีใจครอง ที่เรียกว่าอุปาทินกะ เช่น คน สัตว์ เป็นต้น หรือเป็นสังขารที่ไม่มีใจครอง ที่เรียกว่าอนุปาทินกะ เช่น บ้าน เรือน เรือ แพ เป็นต้น แต่ล้วนไม่คงทน หมุนไปหาความเสื่อมสิ้นด้วยกันทนอยู่ไม่ได้ทั้งนั้น สิ่งที่ดีแลเลวไม่มีใครสามารถจะแก้กันให้ส่วนเหล่านั้นตั้งอยู่คงที่ได้ ส่วนเหล่านั้นชื่อว่าไม่เป็นไปตามอำนาจปรารถนาของผู้ใด ไม่ว่าความดีหรือชั่ว สุขหรือทุกข์เกิดขึ้นแล้วต้องดับไปหมด ดังนี้จึงเรียกว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา เมื่อบุคคลมารู้เท่าทันเช่นนั้นแล้ว จะไม่ทะเยอทะยานเกินเหตุ หากสิ่งใดจะไม่เป็นไปตามความพอใจของตน ก็จักไม่ร้อนรนทำด้วยอำนาจความโลภ หรือโกรธ หลง อันจะเป็นเหตุให้เสียชื่อแลเสียใจได้ทุกข์ต่อไป คงจะทำแต่ที่เหมาะ เพราะมีเหตุผลเป็นเครื่องยืนยัน ที่ส่งเสริมให้ประสบแต่ส่วนดีมีความสุขสมปรารถนา

เมื่อบุคคลมาฝึกให้รู้ความจริงทั้ง ๓ อย่าง และประพฤติให้สำเร็จประโยชน์ดังนี้ ชื่อว่ามีสัจจะที่เป็นประโยชน์เป็นธรรม ไม่ให้ความจริงอันไม่เป็นธรรมครอบงำได้ เพื่อจะให้คุณข้อนี้ปรากฏชัดแก่ตน ก็ต้องเป็นคนปฏิบัติฝึกฝนอันมีในข้อต่อไป คือ

ทมะ ความฝึกฝนอันเป็นข้อที่ ๒ แห่งฆราวาสธรรมนั้น หมายความว่าความดีความงามแลความจริง หากได้ศึกษาให้รู้เห็นมาแล้ว แต่ไม่ได้ฝึกฝนตนให้แกล้วกล้าสามารถปฏิบัติตาม ก็เป็นอันว่ายังห่างไกลต่อประโยชน์ที่จะพึงได้ ต่อเมื่อใดฝึกฝนกายวาจาใจ ให้ได้รู้จักทำตามความจริงที่ได้รู้มาแล้วนั้นแล จึงจะได้ผลที่ตนปรารถนา อันการฝึกฝนนั้น ต้องอดทนต่อความลำบาก ยอมทำสิ่งที่เห็นว่ายาก แต่เป็นประโยชน์ดังนี้ ท่านจึงแปล ทมะ ว่าทรมานบ้าง เมื่อตั้งใจทำจนคุ้นเป็นอัธยาศัยในการทำดี ก็ไม่มีความอึดอัดขัดข้อง เหมือนพายเรือล่องตามกระแสน้ำ คือความเหน็ดเหนื่อยลำบากจะหายไป แต่ความดี

จะคงมีเป็นสมบัติของตนต่อไป ดังนี้ จึงควรแท้ที่ผู้หวังความเจริญแก่ตน จะต้องพยายามฝึกฝนด้วยความอดทน ซึ่งจะบรรยายต่อไป

ฐิติ ความอดทน อันเป็นฆราวาสธรรมข้อที่ ๓ นั้น คือทำให้กล้าบากบั่นมั่นคง จะยากเย็นทุกข์ร้อนอย่างไรก็ไม่พรั่นพรึง มุ่งหมายแต่ความสำเร็จเป็นเบื้องหน้า ทำตนให้เหมือนเหล็กเหนียวแลเหล็กกล้า ไม่ย่นย่อท้อถอยหรือบิ่นหักง่าย ๆ ไม่แสดงอาการหวั่นไหวเพราะถ้อยคำนินทาหรือสรรเสริญ เพราะสุขหรือทุกข์กระทบแล้ว ดังภูเขาหินแท่งทึบไม่ไหวด้วยลม ซึ่งสมด้วยพระพุทธภาษิตว่า ภูเขาหินมีแท่งทึบย่อมไม่หวั่นไหวด้วยลมฉันใด บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหวในความนินทาแลความสรรเสริญทั้งหลายฉันนั้น บัณฑิตทั้งหลายอันสุขหรือว่าทุกข์ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง เมื่อบุคคลมาจำนงความดีเป็นที่ตั้ง ยับยั้งชั่งใจในเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่หมุนไปตามเครื่องขู่ ก็จะเป็นผู้สามารถทำตนให้เป็นบัณฑิต ยังประโยชน์กิจให้สำเร็จไม่มีประมาณ เป็นเหตุที่จะให้แผ่ความสุขสำราญถึงคนเหล่าอื่นให้ยิ่งขึ้นไป ตามควรแก่ฐานะคืออาจประกอบจาคะตามควรแก่หน้าที่

จาคะ ความสละส่วนที่ควรให้แก่ผู้ที่ควรได้รับอันเป็นข้อที่ ๔ แห่งฆราวาสธรรมนั้น ก็นับว่าเป็นคุณสำคัญ เพราะอย่างต่ำก็สมานไมตรีไว้ ดุจนัยพระพุทธภาษิตว่าคนผู้ให้ย่อมสมานไมตรีไว้ได้ ข้อนี้มีอุทาหรณ์ ซึ่งปรากฏแก่ใจเราอยู่แล้วเป็นอันมาก เช่นจะถามตัวเราดูว่า เรารักใคร่ไมตรีในบิดามารดาของเรามากเพราะเหตุไร เราก็จะคงตอบได้ทันทีว่า ท่านมีพระคุณแก่เรา โดยให้การบริหารแก่เราตั้งแต่แรกถือเอากำเนิดในครรภ์มารดา ต่อมาท่านก็ให้น้ำนมข้าวน้ำผ้านุ่งห่ม แลยารักษาโรคตลอดถึงสิ่งต่าง ๆ ทุกอย่างที่เป็นสมบัติอันท่านมีสิทธิ์จะให้ได้ เมื่อเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ลูกอย่างไร ก็จัดสรรให้ปันตามความต้องการ โดยควรแก่เหตุแลความรักใคร่ ดังนี้แลเราจึงต้องรักใคร่นับถือท่านเป็นอย่างยิ่ง ถ้าหากท่านคลอดมาแล้วทิ้งไม่เยื่อใยให้ปันอะไร ถ้าชีวิตยังอยู่ได้โดยเหตุอื่นความรู้สึกแช่มชื่นรักใคร่ในท่านหากจะมีก็คงน้อยเต็มที คนอื่นก็เหมือนกัน เมื่อเขารักใคร่หวังความสุขให้แก่เรา ให้เครื่องเกื้อกูลความสุขแก่เรา เราก็ต้องรักใคร่นับถือเขา อย่าว่าแต่เขาให้ความเกื้อกูลแก่เราเลย แม้เห็นคนใจดีมีเมตตาอารีเอื้อเฟื้อช่วยเหลือผู้อื่นที่ตกทุกข์

ได้ยาก หรือบูชาคนที่มีคุณทรงศีลธรรมเหล่าอื่น ถึงเราไม่มีส่วนได้ก็พลอยมีใจดี มีความรักใคร่ ไว้วางใจในความโอบอ้อมอารีของเขา ถ้าเห็นคนที่ตระหนี่เหนียวแน่นไม่เอื้อเฟื้อเกื้อหนุนใคร ไม่บูชาความดีของใคร คอยแต่จะเอาให้มากกว่าคนอื่น เช่นนี้เราก็ย่อมไม่ไว้ใจเขา ด้วยไม่ทราบว่าเขาจะโค่นเราเสียเมื่อไร ในเมื่อเขาคิดจะเอาแต่ประโยชน์ส่วนเขา การสละให้ปันนี้ ยังมีผลอานิสงส์อย่างอื่นอีกมาก เช่นให้รู้สึกว่าได้บุญ เพราะได้อนุเคราะห์แลบูชากัน ตามฐานะของมนุษย์ เปลื้องหนี้คืออุปการะของท่าน บรรเทาความตระหนี่ให้เบาบาง เพื่อสร่างจากความโลภโกรธหลง ดังนี้ การสละให้ปันจึงเป็นการดี

เมื่อบุคคลประกอบด้วยศรัทธา คือมีความเชื่อประกอบด้วยเหตุผล แลตั้งตนไว้ในธรรม ๔ ประการ ตั้งต้นแต่มีความสัตย์สุจริต คิดฝึกฝนอบรมตนให้ประพฤติถูกต้องตามคลองธรรม ด้วยความทนทานมั่นคง ตลอดถึงแผ่ประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชนเหล่าอื่นทั่วไป ตามควรแก่เหตุการณ์แลฐานะดังนี้ ผลานิสงส์ก็จะพึงมีเป็น ๔ สถาน คือ ๑. รักใคร่นับถือกันด้วยความจริงใจ ๒. มีสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเสมอไป ๓. มีความสุขกายสบายใจตลอดชาติ ๔. ถึงจะต้องละโลกนี้ไป ก็ไม่ต้องเศร้าโศก เพราะมีแต่ความดีที่จะให้ผ่องใสแลไปสู่สุคติทางเดียว

อันความนับถือกันด้วยความจริงใจ ไม่ใช่หน้าไหว้หลังหลอก หรือไม่ใช่หวานนอกขมในนั้น ย่อมเป็นเหตุให้มั่นใจ ย่อมทำการในหน้าที่ แลเกื้อกูลกันด้วยความไว้วางใจ ไม่ถือโทษในการพลั้งพลาดขาดพร่อง ซึ่งอาจมีแก่คนทั่วไป ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยไม่คอยจับผิดกัน ไม่คอยดูหมิ่นกันคอยแต่ช่วยกันแก้ไขให้ดีขึ้น อันเป็นที่ตั้งแห่งความสามัคคี

ความสามัคคีนั้น ถ้าเป็นไปด้วยดี ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางน้ำใจ ไม่สักแต่ว่าสามัคคีทางกาย อันเป็นไปตามบังคับบัญชาแล้ว ก็เป็นคุณเสมบัติที่จะให้ใจผ่องแผ้วแลทำงานแม้ยากให้บรรลุถึงผลสำเร็จโดยสมควรถ่ายเดียว

ความสำเร็จผลที่ปรารถนา และนำประโยชน์ที่ต้องประสงค์มาให้แก่ผู้ปฏิบัตินั้น ย่อมเป็นความสุขพ้นที่จะประมาณ สุขกายสบายใจหายเหนื่อย เพราะได้เห็นความ

สำเร็จชอบเป็นข้อใหญ่แล้ว ยังได้เสพผลของการที่ทำด้วยความตั้งใจชอบ ดังนั้นจึงมีแต่ความบันเทิงใจ

ความบันเทิงใจนี้ มีอยู่ในผู้ทรงธรรมคนใด ย่อมพอใจในอันทำชอบยิ่งขึ้น หากว่าจำต้องละโลกไปก็อิ่มใจว่าได้ทำดีแล้ว ใช้ชีวิตให้สำเร็จประโยชน์แล้ว หากจะต้องเกิดอีก ก็ย่อมสามารถหน่วงใจเลือกเกิดแต่ในภาวะที่ดี มีความสมบูรณ์พูนสุขยิ่งขึ้นได้

สรุปความว่า ผู้ตั้งใจถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งของตนแล้ว มีความเคารพพระรัตนตรัย แลผู้ทรงคุณธรรมทั้งหลาย ๑ ตั้งใจจริงสดับฟังธรรมคำสอน อันเป็นการศึกษาของตน ๑ ทำความรู้ให้ปรากฏจนเห็นคุณพระรัตนตรัยชัดเจน ๑ เมื่อเป็นฆราวาส ประพฤติธรรมของผู้ครองเรือนให้ได้จริง ๑ เหล่านี้ ก็จะมีแต่ความรักใคร่สามัคคี มีสุขกายสบายใจ แม้จะต้องละโลกไปก็ไม่ต้องเศร้าโศก เพราะเห็นประโยชน์แห่งชีวิตของตน เมื่อเราทั้งหลายได้แสดงตนเป็นพุทธมามกะแล้ว หวังจะพ้นทุกข์ภัยได้ความสุขนั้น ๆ ก็สมควรที่จะชวนกันพิจารณาข้อที่ได้สดับแล้ว ให้เข้าใจแจ่มแจ้งแลประพฤติให้ได้จริง ก็จะชื่อว่าได้ที่พึ่งที่บุคคลได้โดยยาก สมที่ได้ถือเอาโอกาสแสดงตนเป็นพุทธมามกะ แลสดับธรรมดังแสดงมา

ด้วยอำนาจความตั้งใจชอบ ประกอบด้วยสัมมาปฏิบัติดังประจักษ์อยู่นี้ ขอความสุขสวัสดีจงมี ความสามารถในการประพฤติตามพระธรรมวินัย จงสำเร็จสมปรารถนาทั่วกัน เทอญ.

ปัพพชิโตวาท

แสดงเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๙

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

บรรดาบรรพชิตผู้บรรพชาอุปสมบท อุทิศต่อพระรัตนตรัย เหมือนหนึ่งต่างคนแสดงตนว่า เป็นผู้มุ่งผลพิเศษกว่ามนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ คือมุ่งตัดทางตรงเพื่อบรรลุพระนิพพานสมบัติ อันเป็นปรมัตถสุขเป็นที่ตั้งทีเดียว จึงได้สู้สละครอบครัวญาติพวกพ้อง แลการงานบ้านเรือนตลอดถึงกามสุขสมบัติ อันเป็นเครื่องกังวลทั้งปวงมา โดยปรารถนาจะหาโอกาสประกอบกรณียกิจอย่างประณีต ชำระจิตสันดานของตนให้หมดจากกิเลสอาสวะอนุสัย เพื่อพ้นไปจากโทษทุกข์ทั้งปวง อันเป็นคุณที่สูงสุดในพระพุทธศาสนา บรรดาสาธุชนทุกชั้น ตั้งแต่สามัญจนตลอดถึงอิสรชนผู้สูงศักดิ์ มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นประธาน จึงทำสัมมาคารวะสักการะต่าง ๆ ไม่ให้ลำบากด้วยปัจจัยเครื่องอาศัย มี จีวร บิณฑบาต เสนาสนะแลคิลานเภสัช เพื่อจะให้ประกอบสัมมาปฏิบัติได้สะดวก แลถือว่าเป็นบุญกุศลที่ตนควรบำเพ็ญ เพราะผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง เพื่อจะตรัสรู้ ปฏิบัติชอบยิ่ง เป็นผู้ควรรับเครื่องสักการะอันบุคคลนำมาบูชา เป็นผู้ควรของเครื่องต้อนรับแขก เป็นผู้ควรรับทักขิณาทานคือควรของทำบุญอุทิศเพื่อผู้ตาย และเป็นผู้อันบุคคลควรทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลกอย่างประเสริฐไม่มีนาบุญอื่นจะยิ่งไปกว่า

แต่น่าสังเวชสลดใจ ในความเป็นไปของบรรพชิตบางเหล่า ที่เข้ามาบรรพชาอุปสมบทแล้ว ไม่ได้ประกอบกรณียกิจ คือคันถธุระและวิปัสสนาธุระให้สมแก่หน้าที่ของบรรพชิต อนิจจาวตสังขารา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ แทนที่คนจะเห็นแล้วปลงธรรมสังเวช เพื่อรีบเร่งทำทางไปพระนิพพานให้หมดจดโดยเร็ว เหมือนคนเห็นผ้าที่ตนนุ่งห่มถูกไฟไหม้แล้วรีบดับ กลับประมาทลืมตน ลืมเจตนาเดิมของตนเสียเพราะเห็นแก่โลกามิส ประพฤติผิดหนักไปข้างเกียจคร้าน มายา สาไถย ถีนะ มานะ

ไม่มุ่งละ ราคะ โทสะ โมหะ ให้หมดสิ้นไปตามควรแก่ความสามารถ มิหนำซ้ำประพฤติทุจริตล่วงพระธรรมวินัย ที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแต่งตั้งบัญญัติไว้ ด้วยมิได้คิดสังวร มีจิตระเริงหลงไปในลาภสักการะ และกามสุขสมบัติ มีต้องการหาเครื่องใช้ เครื่องเล่นต่าง ๆ ที่งาม ๆ ดี ๆ ไว้บริโภคชมเชย มิได้พิจารณาให้เห็นว่า เป็นแต่สักว่าธาตุและเป็นของปฏิกูลในเวลารับ และไม่ได้พิจารณาให้เห็นประโยชน์โดยแยบคายในเวลาบริโภค หรือบริโภคแล้ว เป็นแต่เสก ๆ บ่น ๆ พอเป็นพิธีไปบ้างดังนี้ ชื่อว่าเป็นผู้บริโภคหนี้ หรือบริโภคอย่างโจร ไม่ใช่ผู้บริโภคมรดก อันพระพุทธสาวกควรได้ ไม่ใช่ผู้บริโภคสมบัติของตน ดังพระอริยบุคคลผู้ทรงคุณธรรมควรรับเครื่องสักการบูชา เมื่อความปรารถนาความต้องการดีงามในกามสุขไม่ระงับ กิเลสอาสวะก็งอกงามขึ้นโดยลำดับ

บางคนก็ทำเหมือนยากจนนุ่งผ้าห่มเก่าคร่ำคร่า ทั้งจะกินจะอยู่ก็อด ๆ อยาก ๆ แต่ละโมบมาก มุ่งแต่จะสั่งสมทรัพย์สมบัติเข้าไว้ ไม่รู้จักใช้ให้สำเร็จประโยชน์สุข ไม่รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้ใด แสวงหาตะบึงไปไม่เลือกทางว่าชอบหรือผิด สมควรแก่เพศบรรพชิตหรือไม่ เช่นหากำไรทางค้าขายหรือให้กู้ยืม บางคนแม้ไม่โลภลาภบาปหนาในทางนั้น แต่ก็พลอยให้วันเวลาล่วงไปด้วยเดรัจฉานกถาบ้าง ด้วยเดรัจฉานวิชาบ้าง เมถุนกถาบ้าง และด้วยอำนาจเกียจคร้านครอบงำสันดานบ้าง ซึ่งสมด้วยคำโบราณเรียกการบวชของบรรพชิตเหล่านี้ว่า "บวชเล่ห์ บวชลอง บวชครองประเพณี" ไม่ใช่บวชหนีสงสาร บวชขี้คร้านทำกิน ไม่มีศีลไม่มีสัตย์ ปฏิบัติไม่สมแก่เพศภูมิและความมุ่งหมายไว้เดิม มีแต่ปล่อยให้ชีวิตล่วงไปเปล่า เหมือนเอาเกลือละลายในแม่น้ำบ้าง ปล่อยชีวิตให้ล่วงไปด้วยบาปอกุศล มีกามวิตกเป็นต้นมากขึ้น เหมือนโคลนพอกหางหมูบ้าง ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชาวบ้านผู้บริจาคทานอุดหนุน ดังนาที่รกด้วยหญ้า ทำข้าวกล้าให้เสื่อมเสียผลหรือยิ่งกว่านั้น คือมีแต่จะบั่นรอนชาวบ้านให้ทรุดโทรมเหมือนกาฝากที่จับรากบนต้นไม้อื่น แล้วทำให้ทุรพลเหี่ยวแห้งเพราะมีแต่แบ่งเอาอาหารและกำลังไป มิได้มีการเกื้อกูลตอบแทนตามสมควร

อนึ่ง บรรพชิตผู้ประพฤติทุจริตผิดพระธรรมวินัย โดยไม่สำรวมก็ตาม โดยไม่ศึกษาให้เข้าใจก็ตาม โดยปรารถนาลามกก็ตาม ย่อมไม่ได้รับความสุข เพราะสุขไม่เป็นผลอันบุคคลทำความชั่วจะพึงได้ ในชาตินี้ก็มีแต่จะต้องทนทุกข์ทรมาน ในกาลต่อไปก็ย่อมเข้าถึงนิรยาบาย ได้ในพระพุทธภาษิตแสดงความข้อนี้ว่า กาสาวกณฺฐา พหโว คนเป็น

อันมากผู้มีผ้ากาสาวะที่คอ (คือคนนุ่งเหลือง) ปาปธมฺมา อสญฺญตา มีธรรมลามกไม่สำรวมแล้ว ปาปา ปาเปหิ กมฺเมหิ นิรยํ เต อุปปชฺชเร คนลามกเหล่านั้นย่อมเข้าถึงนรกด้วยกรรมทั้งหลายอันลามก เสยฺโย อโย คุโฬ ภุตฺโต ตตฺโต อคฺคิสิขูปโม ก้อนเหล็กที่ร้อนมีอันเปรียบด้วยเปลวแห่งไฟ อันบรรพชิตผู้ทุศีลบริโภคแล้วยังดีกว่า ยญฺเจ ภุญฺเชยฺย ทุสฺสีโล รฏฺฐปิณฺฑํ อสญฺญโต บรรพชิตผู้ทุศีลไม่สำรวมแล้ว บริโภคก้อนข้าวของชาวเมืองจะดีอะไร โดยอธิบายว่าผู้ทุศีลไม่สำรวมแล้ว บริโภคก้อนเหล็กแดง ให้ร้อนตายเสียยังดีกว่าที่จะบริโภคก้อนข้าวของชาวเมือง ในฐานะบริโภคหนี้หรือบริโภคอย่างโจร อันเป็นเหตุที่จะต้องไปทนทุกข์อยู่ในนรกช้านาน

อันผู้ปฏิบัติชั่วเหล่านี้มีชีวิตอยู่นานเพียงไร ก็ชื่อว่าสร้างสมอาสวะกิเลสให้มากเพียงนั้น เป็นชีวิตไม่มีราคา สู้ชีวิตของผู้มีปัญญาประพฤติชอบเป็นอยู่วันเดียวไม่ได้ เหมือนกรวดทรายตั้งเล่มเกวียน ก็สู้เพชรดีเม็ดเดียวไม่ได้ เมื่อมาคำนึงถึงความเป็นไปของบรรพชิต ผู้ประพฤติเลวทรามไม่สมเพศภูมิ โดยมัวเมาในโลกธรรม ประกอบกรรมอะไรก็มุ่งหมายแต่ ลาภยศ สรรเสริญ และกามสุขในปัจจุบันนี้ ไม่มีความละอาย เพราะเผลอสติลืมตัว หรือทะนงตัวว่ามีภูมิรู้สูง มีหน้าที่สำคัญ ไม่มีใครต่อต้านว่ากล่าว ถือเห็นเป็นความเสียเล็กน้อย เช่นนี้ก็ทำให้สะเพร่าระเริงเสียสมณสารูป พระพุทธเจ้าประสงค์จะให้หมู่สมณะมีการสังวร จึงโปรดให้ภิกษุมีการปวารณาให้ว่ากล่าวตักเตือนกันเมื่อออกพรรษาว่า สงฺฆมฺภนฺเต ปวาเรมิ เป็นต้น ความว่า ผมขอปวารณา ฯลฯ เพื่อจะได้ลดทิฐิมานะไม่ถือโกรธเมื่อมีผู้ตักเตือน เพราะผู้หยาบช้าลามก มีอันจะต้องไปนรกเพราะประพฤติย่อหย่อน ดังพระพุทธภาษิตว่า กุโส ยถา ทุคฺคหิโต หตฺถเมวานุกนฺตติ หญ้าคาอันบุคคลจับไม่ดีแล้ว (ดึงมา) ย่อมบาดเอามือนั่นเอง ฉันใด สามญฺญํ ทุปฺปรามฏฺฐํ นิรยายูปกฑฺฒติ คุณเครื่องเป็นสมณะอันบรรพชิตลูบคลำแล้วชั่ว ย่อมฉุดไปนรก ฉันนั้น เพราะไม่ได้ตั้งใจบวชศึกษาปฏิบัติให้สมควรก็ดี บวชด้วยศรัทธาแต่ไม่ได้กัลยาณมิตรที่สมควร ในอันชักชวนแนะนำสั่งสอนให้ได้ความรู้ และปฏิบัติดี มีแต่บาปมิตร ชักชวนให้นิยมในความชั่วก็ดี ไม่มีการฝึกหัดทรมานกายและจิตก็ดี ชีวิตร่างกายที่ได้มาแสนยาก อันควรจักเป็นเครื่องเพิ่มพูนบารมีธรรม แต่มาถูกพร่ำให้ฉิบหายเสียเปล่าเช่นนี้ เป็นที่น่าเสียดายยิ่งนัก

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บรมศาสดา ทรงปรารถนาจะให้บุคคลรู้สึกตน แล้วขวนขวายทำกรณียกิจตามหน้าที่ให้เคร่งครัด เพื่อสมเจตนาดีที่ตั้งไว้ จึงได้ตรัสพระพุทธภาษิตเตือนไว้โดยหลายนัย ดังที่มาในธรรมจักกัปวัตนสูตรว่า เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา ดูก่อนภิกษุทั้งหลายส่วนสุด ๒ อย่างเหล่านี้ อันบรรพชิตไม่พึงเสพ โย จายํ กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยโค คือ การประกอบตนให้พัวพันด้วยกามในกามทั้งหลายนี้ใด หีโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก อนริโย อนตฺถสญฺหิโต เป็นธรรมเลวเป็นเหตุให้ตั้งบ้านเรือน เป็นของคนมีกิเลสหนา ไม่ไปจากข้าศึก ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อย่างหนึ่ง) โย จายํ อตฺตกิลมถานุโยโค คือ การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเหล่านี้ใด ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสญฺหิโต ให้เกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบไม่ไปจากข้าศึก ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อย่างหนึ่ง) เอเต เต ภิกฺขเว อุโภ อนฺเต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติอันเป็นกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั่นนั้น ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา อันตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง จกฺขุกรณี ญาณกรณี ทำดวงตาทำญาณเครื่องรู้ อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ ย่อมเป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบระงับเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อความดับ

อันผู้มีสติพิจารณาเห็นตน เป็นคนประพฤติไม่สมควรแก่ความเป็นสาวก ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพียงใด ควรตักเตือนตนให้สละละเลิกอกุศลกรรมเสียแท้ เพื่อแก้ตนจากเครื่องผูกมัด เพื่อปฏิบัติให้สมเพศสมภูมิ พระผู้มีพระภาค ยังได้ตรัสอุบายเครื่องบำรุงสติให้บรรพชิตพิจารณาเนือง ๆ ว่า เววณฺณิยมฺหิ อชฺฌูปคโต โหติ เป็นต้น ความว่าบรรพชิตแล ควรพิจารณาเนือง ๆ ว่าบัดนี้เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว อาการกิริยาใด ๆ ของสมณะ เราต้องทำอาการกิริยานั้น ๆ ชีวิตของเราเนื่องด้วยผู้อื่น เราควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย กิจอื่นที่เราควรทำให้ดียิ่งขึ้นกว่านี้ยังมีอยู่อีก ไม่ใช่เพียงเท่านี้ เราติเตียนตัวเราเองโดยศีลได้หรือไม่ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วติเตียนเราเองโดยศีลได้หรือไม่ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งนั้น เรามีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด (ให้เกิด) มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมไว้ดีหรือชั่ว เราจะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่ เรายินดีในที่สงัดหรือไม่ คุณวิเศษของเรามีอยู่หรือไม่ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขิน ในเวลาเพื่อนบรรพชิตถามใน

กาลภายหลัง ควรมีสมณสัญญากำหนดรู้อยู่ว่า เราเป็นสมณะผู้ประพฤติสงบระงับ เป็นผู้ปฏิบัติตามธรรมวินัย โดยเห็นตามพระพุทธภาษิต ข้อว่า น มุณฺฑเกน สมโณ บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะความเป็นผู้มีศีรษะโล้น อพฺพโต อลิกํ ภณํ ผู้ไม่มีวัตร (คือศีลและธุดงค์) พูดพล่อย ๆ อยู่ อิจฺฉาโลภสมาปนฺโน ประกอบด้วยอิจฉาและโลภ สมโณ กึ ภวิสฺสติ จักชื่อว่าเป็นสมณะอย่างไรได้ โย จ สเมติ ปาปานิ ส่วนว่าชนใดย่อมระงับบาปทั้งหลาย อณุํ ถูลานิ สพฺพโส น้อยและใหญ่โดยประการทั้งปวงได้ สมิตตฺตา หิ ปาปานํ สมโณติ ปวุจฺจติ ชนนั้นเราเรียกว่าสมณะ เพราะความที่แห่งบาปทั้งหลาย เป็นกิเลสอันเขาระงับเสียแล้วเทียว แล้วใช้ชีวิตร่างกายทรัพย์สมบัติ เพิ่มพูนบารมีธรรม คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ สัจจะ อธิษฐาน วิริยะ ขันติ ปัญญา เมตตา อุเบกขา ในเหตุที่ควรจะเป็นอุบายให้สมเพศภูมิ ควรให้เป็นสมณะที่ดี ดังพระบาลีพุทธภาษิตว่า สมโณ อสฺส สุสฺสมโณ สมณะควรเป็นสมณะที่ดีดังนี้ จึงสมเป็นผู้สืบอายุพระศาสนาจะได้เป็นผู้แกล้วกล้าทำหน้าที่ของตน ขวนขวายในคันถธุระและวิปัสสนาธุระ อันเป็นกิจในพระพุทธศาสนา ยังศีล สมาธิ ปัญญา ให้ไพบูลย์ขึ้นด้วยความไม่ประมาท เพราะสมณะผู้ประพฤติสงบระงับ ย่อมปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านเป็นผู้ประพฤติสุภาพไม่หยาบคายด้วยมีสติสังวรตามพระธรรมวินัย ทั้งส่วนหยาบ ส่วนกลางและส่วนละเอียด ประกอบด้วยอินทรีย์สังวร คือระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย เลี้ยงชีพด้วยปัจจัยอันบริสุทธิ์ ไม่ประกอบอเนสนา การแสวงหาไม่สมควร หรือไม่ชอบด้วยธรรมเนียมสมณะ รับก็ดี บริโภคก็ดี ซึ่งปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช ย่อมพิจารณาให้เห็นอำนาจประโยชน์และความจริง โดยสมควรแก่กาล ไม่ให้ตัณหาอาสวะครอบงำสันดาน ควรเป็นผู้ชื่อว่า "สีลสมฺปนฺโน" ผู้มีศีลอันถึงพร้อมแล้ว "วตฺตสมฺปนฺโน" ผู้บริบูรณ์ด้วยวัตร กำจัดกิเลสอย่างหยาบได้แล้ว ควรเป็นที่ตั้งแห่งคุณสมบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหมือนภาชนะทองคำสมควรรับรองสิ่งประเสริฐที่มีค่าเช่นเพชรนิลจินดา ดังมีเรื่องเล่าว่า น้ำมันราชสีห์เป็นธรรมชาติละเอียด ไม่มีภาชนะอื่นจะรองรับให้คงอยู่ได้ นอกจากภาชนะทองคำ ผู้มีคุณความดีอยู่แล้วย่อมต่อเชื่อมความดีอื่นให้ติด ให้มากได้ เหมือนโลหะธาตุต่าง ๆ เมื่อขัดสีสะอาดดีแล้ว ก็สามารถจะประสานหรือเป่าแล่นให้ติดต่อเป็นอันเดียวกันได้ ถ้าเป็นสนิมไม่สะอาด ก็ไม่สามารถจะประสานให้ติดกันได้ เหตุนี้สมควร

แท้ที่ผู้มุ่งพอกพูนความดี จะชำระสันดานให้สะอาดแล้ว ยังสมถภาวนาให้เกิดตามควรแก่จริตของตน ให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ กำจัดนิวรณ์ให้ไกลจากสันดาน คือสงบใจจากกามฉันท์ คือความพอใจในเบญจกามคุณ พยาบาทมุ่งร้าย ถีนมิทธะ ความท้อแท้ง่วงเหงาหาวนอน อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่าน รำคาญ วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยไม่ตกลงได้เหล่านี้ แล้วเจริญวิปัสสนาภาวนา พิจารณาขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ ให้ได้ความรู้เห็นรอบคอบ ตามเป็นจริงอย่างไร จนถอนความรักใคร่อาลัยติดพันใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทั้งส่วนที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบันเสียได้ ไม่มีตัณหาประกอบกรรมอันจะเกิดวิบากต่อไป เป็นผู้ผ่องใสปราศจากเครื่องย้อมเครื่องฉาบทาและดับทุกข์ทั้งปวงได้ ไม่มีเหตุที่จะนำไปในภพไหน ๆ เป็นผู้สว่างไสวรุ่งเรืองบริบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ สมควรเป็นผู้สนิทสนมกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เหมือนได้เข้าไปนั่งใกล้หรือถ่ายคุณสมบัติของท่านมาเป็นของตน ด้วยรู้จักประสาทคุณคือน้อมมาด้วยปัญญาและพิจารณาเนือง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะพระธรรมอันพระองค์ตรัสรู้แล้วเป็นโอปนยิโก เป็นคุณควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ ผู้ใดน้อมมาได้ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ดังพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า สุปฺพุทฺธํ ปพุชฺฌนฺติ สทา โคตมสาวกา เยสํ ทิวา จ รตฺโต จ นิจฺจํ พุทฺธคตา สติ ความว่า สติของชนเหล่าใด ไปแล้วในพระพุทธทั้งกลางวันกลางคืนเป็นนิตย์ ชนเหล่านั้นเป็นสาวกของพระโคดมตื่นอยู่ตื่นดีแล้วในกาลทุกเมื่อ สุปฺ-พุทฺธํ ปพุชฺฌนฺติ ฯ เปฯ นิจฺจํ ธมฺมคตา สติ สติของชนเหล่าใดไปแล้วในพระธรรมทั้งกลางวันกลางคืนเป็นนิตย์ ชนเหล่านั้นชื่อว่าเป็นสาวกของพระโคดมตื่นอยู่ตื่นดีแล้วในกาลทุกเมื่อ สุปฺพุทฺธํ ปพุชฺฌนฺติ ฯเปฯ นิจฺจํ สงฺฆคตา สติ สติของชนเหล่าใดไปแล้วในพระสงฆ์ทั้งกลางวันกลางคืนเป็นนิตย์ ชนเหล่านั้นชื่อว่า เป็นสาวกของพระโคดม ตื่นอยู่ตื่นดีแล้วในกาลทุกเมื่อ ใจของชนเหล่าใด ยินดีแล้วในภาวนาทั้งกลางวันกลางคืน ชนเหล่านั้นเป็นสาวกของพระโคดมตื่นดีแล้วในกาลทุกเมื่อ

เมื่อบุคคลมาประกอบตนได้ดังนี้ ชื่อว่าถือเอาสาระแห่งชีวิตร่างกายไว้ได้ สมเป็นผู้ที่จะสืบอายุพระพุทธศาสนา ควรเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาเลื่อมใสของสาธุชน คนที่ได้รู้ได้เห็นย่อมบันเทิงใจ แม้ยังไม่มีศรัทธาเลื่อมใสย่อมปลงใจเชื่อถือโดยสันนิษฐานเห็นคุณธรรม อันเป็นเหตุแห่งความสงบระงับอย่างสุภาพ ฝ่ายผู้ที่ศรัทธาเลื่อมใสอยู่แล้ว ก็จะศรัทธา

มั่นเป็นเหตุขยันอุตสาหะในการที่จะปฏิบัติตาม และทำนุบำรุงยกย่องให้พระพุทธศาสนางอกงามรุ่งเรืองเป็นประโยชน์สืบไป แม้ใครจะโน้มน้าวชักชวนไปในศาสนาไหนก็ไม่ยินดี ดังมีเรื่องเล่าว่า นางจุฬาสุภัททาธิดาแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี เมื่อไปสู่สกุลแห่งสามี ผู้มีศาสนาอื่นเป็นมรณะ แม้จะถูกโน้มน้าวข่มขู่ ให้นับถือพวกอัจเจลกเท่าไรก็ไม่ยินยอม กลับยกย่องคุณของสรณะที่ตนได้ศรัทธาเลื่อมใสแล้ว ในที่สุดนางก็ได้โอกาสแสดงสมณะที่ตนนับถือให้ปรากฏ ฝ่ายแม่ผัวของนางจึงถามตามความสงสัยของตนเป็นคาถาว่า

กีทิสา สมณา ตุยฺหํ	พวกสมณะของเจ้าเช่นไร
พาฬฺหํ โข เน ปสํสสิ	จึงสรรเสริญท่านหนักหนา
กึสีลา กึสมาจารา	มีศีลอย่างไร มีจรรยาอย่างไร
ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตา	เจ้าถูกถามแล้ว จงบอกข้อนั้นแก่เรา

นางชี้แจงว่า

สนฺตินฺทฺริยา สนฺตมานสา	ท่านมีอินทรีย์สงบ มีน้ำใจสงบ
สนฺตํ เตสํ คตํ ฐิตํ	ท่านยืนเดินเรียบร้อย
โอกฺขิตฺตจกฺขุ มิตภาณี	มีนัยน์ตาทอดลง พูดพอประมาณ
ตาทิสา สมณา มม	พวกสมณะของฉันเป็นเช่นนั้น
กายกมฺมํ สุจิ เตสํ	กายกรรมของท่านสะอาด
วาจากมฺมํ อนาวิลํ	วาจากรรมไม่มัวหมอง
มโนกมฺมํ สุวิสุทฺธํ	มโนกรรมผ่องแผ้ว
ตาทิสา สมณา มม	พวกสมณะของฉันเป็นเช่นนั้น
วิมลา สงฺขมุตฺตาภา	ท่านผ่องผุด มีรัศมีดุจสังข์และมุกดา
สุทฺธา อนฺตรพาหิรา	หมดจดทั้งภายในภายนอก
ปุณฺณา สุทฺเธหิ ธมฺเมหิ	เต็มแล้วด้วยธรรมอันหมดจด

ตาทิสา สมณา มม	พวกสมณะของฉันเป็นเช่นนั้น
ลาเภน อุนฺนโต โลโก	โลกฟูขึ้นเพราะลาภ
อลาเภน จ โอนโต	และแฟบลงเพราะหาลาภมิได้
ลาภาลาเภน เอกฏฺฐา	ท่านตั้งอยู่อย่างเดียวทั้งมีลาภ และหาลาภมิได้
ตาทิสา สมณา มม	พวกสมณะของฉันเป็นเช่นนั้น
ยเสน อุนฺนโต โลโก	โลกฟูเพราะยศ
อยเสน จ โอนโต	และแฟบเพราะหายศมิได้
ยสายเสน เอกฏฺฐา	ท่านตั้งอยู่อย่างเดียวทั้งมียศและหายศมิได้
ตาทิสา สมณา มม	พวกสมณะของฉันเป็นเช่นนั้น
ปสํสาย อุนฺนโต โลโก	โลกฟูเพราะสรรเสริญ
นินฺทายาปิ จ โอนโต	และแฟบเพราะนินทา
สมา นินฺทาปสํสาสุ	ท่านเป็นผู้เสมอในเพราะนินทา และความสรรเสริญ
ตาทิสา สมณา มม	พวกสมณะของฉันเป็นเช่นนั้น
สุเขน อุนฺนโต โลโก	โลกฟูเพราะสุข
ทุกฺเขนาปิ จ โอนโต	และแฟบเพราะทุกข์
อกมฺปา สุขทุกฺเขสุ	ท่านเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในเพราะสุขและทุกข์
ตาทิสา สมณา มม	พวกสมณะของฉันเป็นเช่นนั้น

เมื่อนางแสดงศีลและจรรยาของสมณะแล้ว ได้อธิษฐานเชิญเสด็จพระศาสดาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ มารับภัตตาหารที่เรือนของตน

สาธุชนผู้แสดงตนเป็นสมณะถือเพศเป็นภิกษุสามเณรเขาได้เห็นอยู่ด้วย เขารู้อยู่ด้วยว่าผู้มีเพศภูมิเช่นนี้สมควรมีคุณสมบัติเช่นไร ทั้งตนเองก็รู้อยู่แล้ว สมควรแท้ที่จะประพฤติตนให้เป็นคนสงบระงับ ดับตัณหาเครื่องดิ้นรน พ้นจากความทะเยอทะยานในกามา–

รมณ์ ตลอดถึงความมีความไม่มีแห่งสังขาร ตัดความหวังทั้งสิ้นเสียคือ ไม่เกี่ยวเกาะทั้งข้างหน้าข้างหลังและท่ามกลาง มีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม สะอาดเป็นอยู่อย่างปลอดโปร่ง มีการงานเพื่อประโยชน์สุขแก่หมู่ชนมาก มีปีติเป็นภักษาหาร ถึงความสุขสำราญอย่างเกษม ด้วยมีธรรมอันบริสุทธิ์เต็มในสันดานสมเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นสุปฏิปนฺโน ผู้ปฏิบัติดี อุชุปฏิปนฺโน ผู้ปฏิบัติตรง ญายปฏิปนฺโน ผู้ปฏิบัติเป็นธรรม สามีจิปฏิปนฺโน ผู้ปฏิบัติชอบยิ่ง อาหุเนยฺโย ผู้ควรรับเครื่องสักการะอันบุคคลนำมาบูชา ปาหุเนยฺโย ผู้ควรเครื่องต้อนรับแขก ทกฺขิเณยฺโย ผู้ควรของทำบุญ อญฺชลิกรณีโย ผู้ควรกราบไหว้ อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส ผู้เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นจะยิ่งกว่า ดังนี้

เรียบเรียงเมื่อ ก.พ. ๒๔๖๙ เมื่อดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูวิบูลย์ศีลขันธ์ และให้พิมพ์มาแล้ว ๒ ครั้งเมื่อ ๓๙ ปีมาแล้ว เห็นควรพิมพ์แจกเพื่อสำเร็จประโยชน์ แก่ผู้สนใจในงานทำบุญอายุ ๘๐ ปีนี้อีก

พระมหารัชชมังคลาจารย์

วัดสัมพันธวงศ์

วันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสานํ

ความสัตย์แลเป็นรสยังประโยชน์

ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย

อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ

ท่านทั้งหลายจงยังศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด

นี้เป็นยอดแห่งวินัยธรรม ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนมนุษย์ด้วยพระมหากรุณา ถ้าท่านมีความสัตย์สุจริตในสันดาน ตั้งมั่นในศีล สมาธิ ปัญญา หรือเพียงตั้งมั่นในศีล พยายามประกอบสมาธิปัญญาให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทอยู่ หากจะมีใครมาถามว่าท่านถือศาสนาอะไร ? ก็จะตอบอย่างชื่นตาชื่นใจได้ว่า ฉันถือพระพุทธศาสนา ไม่ต้องละอายไม่ต้องเก้อเขิน เพราะเรามีคุณสมบัติสมคำตอบ ทั้งเราจะเห็นตนเองว่า เป็นผู้มีสุขพิเศษกว่าผู้ทุศีล ผู้ไม่มีความสัตย์ ไม่ประพฤติธรรมเป็นอันมาก ไม่ต้องติเตียนตนเอง และผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญเจริญพร ถึงบิดามารดา แลครูบาอาจารย์เจ้านาย บุตรธิดาถ้ามาระลึกถึงเราเมื่อไร ก็คงได้ความชื่นบานใจ เพราะได้เห็นคุณสมบัติที่น่านิยม ชื่อว่าเราได้ใช้ชีวิตของตนให้เป็นประโยชน์ แปลกจากสัตว์จำพวกอื่น คือเราเดินเข้าทางแห่งความสุขความเจริญความสงบแล้ว ถ้าเราเดินร่ำไปไม่หยุดหรือไม่ถอยหลังเสีย ก็คงจะถึงสถานที่อันเป็นบรมสุขไม่มีทุกข์เจือปน สมเป็นคน สมเป็นมนุษย์ที่นับว่าเป็นสัตว์มีใจสูงแท้จริง

ถ้าท่านเป็นคนโลเล ไม่มีความสัตย์สุจริตประพฤติผิดพระธรรมวินัยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เช่นเป็นคนอกตัญญูไม่รู้คุณที่ท่านทำแล้ว เป็นคนทุศีล มีฆ่าสัตว์ ลักฉ้อทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ เสพสุรายาเมา เหล่านี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง ๕ อย่างแล้ว หากจะมีสตินึกถามตัวเองว่าเราถือศาสนาอะไร ? ก็น่าจะละอายตนเองไม่น้อย ด้วยจะเห็นตนเองเป็นคนนอกพระพุทธศาสนา เพราะไม่ได้ศึกษาให้รู้จริง ไม่ตั้งอยู่ในธรรมวินัย ที่เรียกว่าพระพุทธศาสนา แม้ขั้นเปลือกศาสนาก็ไม่มีในตน แล

จะเห็นตนเป็นคนมิจฉาทิฏฐิ เพราะเห็นผิดเป็นชอบ เช่นเห็นว่าตายสูญ เห็นเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งมีลักษณะอาการไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน เป็นต้น เห็นการล่วงศีลเป็นของธรรมดาเป็นความจำเป็นของตน เห็นการเอาเลือดเนื้อทรัพย์สินของเขามาเป็นของตนได้เป็นการดี เห็นการพูดล่อลวงเขาได้ เป็นความฉลาดของตน และเห็นการเสพสุรายาเมาเป็นความสุขสำราญของตน ไม่มีเจตนาที่จะละเว้นสังวร อันเป็นเหตุให้พอใจทำบาปร่ำไปดังนี้ มีตาก็เหมือนตาบอด มีหูก็เหมือนหูหนวก เพราะไม่เห็นทางดำเนินที่จะไปสู่ความสุขความเจริญโดยชอบธรรม ประพฤติทุจริตอยู่เหมือนไม่ได้ยินคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้เป็นยอดนักปราชญ์เช่นนี้ใครเล่าจะนิยมนับถือ หรือคบค้าสมาคมกับตนจริงอย่าว่าถึงคนอื่นที่จะไม่นิยมนับถือเลย แม้บิดามารดาครูอาจารย์และบุตรธิดา หรือศิษย์อันเป็นที่รักที่ใกล้ชิดของตนก็คงจะไม่รักใคร่นับถือตนจริง แม้เพียงแต่นึกถึง ก็น่าจะเกิดความโทมนัสน้อยใจแลอับอายขายหน้าต่อท่านผู้ดีทั้งหลาย เว้นแต่เขาจะเป็นคนเขลา ประพฤติชั่วเหมือนมีหูหนวกตาบอดเช่นตนนั่นแล จะชอบพอรักใคร่กันบ้างก็เป็นครั้งคราวดังนี้ จะได้ความสุขที่แท้ ๆ มาแต่ไหน อันที่จริงคนหูหนวกตาบอดจริงยังดีกว่าเสียอีก เพราะเขาไม่ค่อยจะมีโอกาสทำกรรมลามกให้มากนัก หรือคนที่เกิดมาแล้วตายไปเสียในปฐมวัยยังจะดีเสียอีก เพราะเขาไม่ต้องเป็นอยู่เพื่อพอกพูนบาปอกุศล ถ้าหากจะมีผู้ถามถึงการปฏิบัติพระศาสนา ก็น่าจะอายยิ่งขึ้น เพราะไม่รู้หลักธรรมที่มีกฎเกณฑ์ให้ผลเป็นสุขอย่างไร

เมื่อบุคคลมามีสติพิจารณาตนอยู่ โดยเทียบความประพฤติทั้งข้างดีแลข้างชั่วกับพระธรรมวินัย แลผลที่จะพึงได้ดังที่กล่าวมาพอเป็นตัวอย่างนี้ ก็น่าที่จะสำคัญในอันประพฤติตนให้เป็นคนดีโดยลำดับ มีการน้อมจิตถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะที่พึ่ง มีกตัญญูกตเวที คือ รู้คุณที่ท่านกระทำแล้วแลสนองคุณ คือ ทำคุณของท่านให้ปรากฏ แลมั่นในเบญจศีล เบญจธรรม คือ ถือไม่ฆ่าสัตว์แลไม่เบียดเบียนสัตว์ให้ลำบาก แผ่เมตตาไปในหมู่สัตว์ไม่เลือกหน้า ถือไม่ลักหรือฉ้อปล้นทรัพย์ของผู้อื่นแลเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ทรัพย์ของตนแก่ผู้อื่นโดยควรแก่กำลัง ถือไม่ประพฤติกาเมสุมิจฉาจาร และ

สันโดษยินดีอยู่แต่เฉพาะคู่ครองของตน ถือไม่กล่าวเท็จแม้ด้วยเหตุอะไร ๆ แลกล่าวแต่คำสัตย์คำจริงที่จะเป็นประโยชน์แก่กัน ถือไม่เสพสุรายาเมา ซึ่งเป็นเหตุให้เสียสติ ตั้งใจปลูกสติให้บริบูรณ์ คือ หมั่นระลึกถึงปฏิปทาของพระพุทธเจ้า แลตรวจความประพฤติของตนไม่ให้ขาดทุกเช้าค่ำ เป็นผู้ปฏิบัติสังวรในศีล แลตั้งใจประพฤติธรรมดังว่ามานี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพระศาสนาเพียงชั้นเปลือก เมื่อทำศีลสมาธิให้บริบูรณ์แลพยายามในปัญญาต่อไป ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพระศาสนาเพียงชั้นกระพี้ เพราะคุณธรรมเหล่านี้นักปราชญ์นอกพระพุทธกาลก็ปฏิบัติได้ เมื่อทำให้บริบูรณ์ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา คือมี กาย วาจา เรียบร้อย มีใจมั่นคง รู้เท่าทันสังขารตามเป็นจริงอย่างไร ไม่ถือมั่นในสังขารทั้งปวง ไม่ยินดียินร้าย ชื่อว่าเป็นผู้ถึงแก่นพระพุทธศาสนา คือ บรรลุธรรมที่พระศาสดาได้ตรัสรู้ดีแล้ว ปรากฏเป็นผู้พ้นทุกข์มีแต่สุขในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ

เรื่องเมื่อดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูวิบูลศีลขันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

ปวัติธรรม

บรรดาสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก ย่อมตกอยู่ในกระแสแห่งธรรมดา ถ้ามีเหตุแห่งความเจริญก็เจริญขึ้นตามคราว ถ้ามีเหตุแห่งหายนะ ก็เสื่อมทรามไปตามสมัย ผู้ใดรู้เท่าธรรมดาที่เป็นอยู่อย่างไรแล้ว ไม่หลงเพ้อไปตามอารมณ์ที่มายั่วยวน รู้จักหลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมทราม พยายามประกอบเหตุแห่งวัฒนะ ผู้นั้นย่อมห่างจากภยันตราย ไม่เดือดร้อนในที่ทุกสถาน และอาจใช้สิ่งนั้น ๆ ให้เป็นประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นด้วย นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมบริหารตนและคนที่เกี่ยวข้อง ให้เป็นสุขลุล่วงภยันตราย ก็ด้วยเป็นผู้เฉียบในอุบายรู้เท่าทันเช่นนั้น

การศึกษา การสดับตรับฟัง เป็นเหตุแห่งความรู้ ความรู้เป็นเหตุแห่งการปฏิบัติชอบ การปฏิบัติชอบส่งให้ประสบสุข

ในโลก ไม่มีสัตว์จำพวกใดจะเป็นใหญ่กว่ามนุษย์ ในหมู่มนุษย์ ไม่มีอะไรจะเป็นใหญ่กว่าใจ ใจเหมือนนายกายเหมือนบ่าว เพราะฉะนั้นใจจึงควรได้รับอบรมในทางที่ดี

อันธรรมภาษิตทั้งหลาย ย่อมเป็นเครื่องเตือนใจให้ทำดีละชั่ว ปลอบในที่ควรปลอบ ขู่ในที่ควรขู่ ย่อมช่วยเหลือในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ เป็นพี่เลี้ยงอย่างดี ไม่มีอื่นเสมอเหมือน สมคำว่า "กัลยาณมิตรทั้งหลายเสมอด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ไม่มี" กัลยาณมิตรทั้งหลายที่เป็นมนุษย์ แม้จะเป็นบุรุษที่แข็งแรง เป็นคนซื่อสัตย์กตัญญูประกอบด้วยองคคุณทั้ง ๑๖ ประการไม่บกพร่อง ถึงดังนั้นเขาย่อมอนุเคราะห์เราเฉพาะในที่บางสถานในกาลบางคาบ เพราะว่าคนเรา จะอยู่ด้วยกันเสมอไปไม่ได้ ฝ่ายธรรมอันดี ที่เราอบรมแล้วย่อมตามรักษา ทั้งในที่ลับทั้งในที่แจ้งทุกแห่งหน ย่อมทำใจให้บริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมอง เมื่อใจบริสุทธิ์แล้ว ย่อมบงการแต่ในทางที่ชอบส่งนรชนให้พ้นทุกข์ และให้บรรลุความสุขสวัสดีพิเศษพ้นภูมิเดิม ยิ่งกว่าภาชนะที่เศร้าหมองซึ่งเจ้าของขัดให้ผ่องแผ้วเป็นไหน ๆ

แต่ผู้มีใจอันกิเลสพัวพันหนาแน่น ย่อมมีมายาเล่ห์กลของใจหลอกลวงตนเอง ประพฤติตามธรรมได้ด้วยยาก ให้เห็นไปว่าลำบากกายรำคาญใจ พ้นวิสัยที่จะพึงประพฤติ ด้วยเหตุนี้จึงมีพระพุทธภาษิตเป็นอเนกนัย เพื่อเป็นอุบายเครื่องอบรมอุปนิสัยของหมู่มนุษย์ ขัดเกลากิเลสที่พอกอยู่ในใจไม่ให้ทำเล่ห์กลหลอกลวงตนเอง

วาระนี้ จักนำภาษิตตื้น ๆ มาเรียงไว้เป็นข้อ ๆ เพื่อเป็นเครื่องปรุงใจให้สะอาดเป็นทางโลกบ้าง ทางธรรมบ้าง พอเป็นบุพพภาคแห่งการปฏิบัติในธรรมชั้นสูง ดุจจูงให้ก้าวขึ้นบันไดขั้นแรกก่อนฉะนั้น ถ้าผู้ประสบทำในใจโดยอุบายแยบคาย หัดกายวาจาใจให้ปฏิบัติตามรู้ตามเห็นจูงใจให้สูงขึ้นโดยลำดับ ก็สามารถจะยังคุณธรรมให้ไพบูลย์ขึ้นในสันดานได้

๑. เครื่องมือจะทำให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ถือก็เพราะได้ใช้ให้ถูกทาง

๒. คำพูดอันไพเราะจับใจ หรือเผ็ดแสบซึ่งแสดงคุณและโทษ ย่อมสำเร็จประโยชน์ต่อเมื่อรู้แล้วทำตาม

๓. ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ก็เพราะทะนง เพราะจับจดไม่ทำจริง

๔. ผู้มีความสุข ความดีงามสมประสงค์ได้ ก็เพราะสามารถรั้งใจให้ทำกิจตามอำนาจแห่งเหตุเท่านั้น

๕. การเห็นความอ่อนแอผิวบางว่าเป็นสมบัติของผู้ดี และทำตนให้เป็นผู้มีร่างกายใช้ประโยชน์มิได้นั้น เป็นอาการของคนเขลาคนบ้า คนทุพลภาพต่างหากเป็นผู้อ่อนแอ

๖. คนอ่อนแอแม้เพราะเหตุจำเป็นเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะป้องกันไม่ให้ตนตกเป็นคนเลว

๗. ผู้มีกำลังสามารถ ประกอบกิจที่ไม่เหลือวิสัยให้สำเร็จได้ จึงเป็นผู้วิเศษเป็นผู้ดีแท้น่านับถือ

๘. ผู้ที่ไม่มีกำลังสามารถควรแก่การงานอันเป็นหน้าที่ ย่อมมีลักษณะดุจถั่วไม่มีค้าง ที่เที่ยวทอดยอดอยู่ตามดินให้เขาเก็บกินและเหยียบย่ำทั่วบ้าน

๙. จงเป็นผู้แข็งแรง อย่าแข็งกระด้าง

๑๐. จงเป็นผู้อ่อนโยน อย่าอ่อนแอ

๑๑. ของบางอย่าง แม้ไม่งามตามธรรมชาติ แต่อาศัยช่างผู้ฉลาดจัดเข้าระเบียบ ย่อมกลายเป็นของดี ดุจดอกไม้ที่เผือดสีและไร้กลิ่น อันช่างผู้ฉลาดจัดเข้าระเบียบวางไว้ในพาน ย่อมตระการตา

๑๒. แม้จะเป็นผู้ไม่สามารถ แต่มีมรรยาทเรียบเหมือนระเบียบแห่งดอกไม้ที่จัดนั้น เมื่อนึกถึงก็ยังน่าชมไม่น้อย

๑๓. ชายหญิงที่สวยโฉม-สมบูรณ์ สมภพ ณ ตระกูลใหญ่กว้าง แต่ไร้คุณสมบัติ ย่อมไม่เป็นที่ประสงค์ของผู้มีความคิด เหมือนดอกทองกวาวแม้สวยสี แต่ไม่เป็นที่นิยมยินดีของคนเพราะไร้กลิ่น

๑๔. นรชนแม้เป็นคนสามัญ แต่รู้จักอบรมคุณธรรมให้เป็นคนดีมีวิชาสามารถ ก็อาจเป็นผู้มีสง่างดงามในสมาคมอันสูงศักดิ์ ทั้งเป็นที่รักนับถือของคนทั่วไป ประดุจดินที่นายช่างประดิษฐ์ให้วิจิตรแล้ว ก็เป็นของมีค่า ไม่ต้องป่วยกล่าวถึงเพชรนิลจินดาที่นายช่างทำให้วิจิตรแล้วจะเป็นที่นิยมยิ่งขึ้น

๑๕. ผู้พยุงตนให้ตั้งอยู่ด้วยเมตตาอารีอดทนเพียรชอบ สัตย์ซื่อ กตัญญู ใจผ่องใส เหล่านี้ย่อมเป็นผู้เจริญด้วยจตุรพิธพร คือ มีอายุยืนนาน มีวรรณะผ่องงาม มีความสุขกายสุขจิต มีกำลังกายกำลังความคิดสมหวัง

๑๖. พระสาวกของพระพุทธเจ้าไม่เหี่ยวเมื่อได้ยินนินทา ไม่ฟูเมื่อได้ยินสรรเสริญ เพราะรู้ผลพร้อมทั้งเหตุ

๑๗. ผู้ทำลงด้วยอำนาจโทสะ ย่อมจะทำสิ่งนั้นเกินสมควร เป็นที่ดูหมิ่นของคนทั้งหลาย ตนเองย่อมเสียใจเมื่อหายโกรธแล้ว

๑๘. ผู้มีความคิด ย่อมนิยมผู้สามารถประกอบกิจให้สำเร็จด้วยดี และมีใจอารีเห็นทุกข์ของผู้อื่น แม้ต่ำชาติ

๑๙. กุลบุตร แม้ถึงพร้อมด้วยชาติก็ดี ด้วยมรรยาทก็ดี แต่ทำความเพียรในกิจล้าหลังย่อมจะจมอยู่ในห้วงวิบัติ

๒๐. ถ้ามีปัญญาบกพร่อง ช่องใหญ่ย่อมเกิดดุจอยู่ในที่มืด ย่อมเห็นรูปทั้งหลายใหญ่ไปทั้งนั้น อธิบายว่า เมื่อเหตุอะไรปรากฏเฉพาะหน้า มีปัญญาไม่พอจะรับย่อมเห็นติดขัดใหญ่โตเกินการณ์ไป

๒๑. ผู้สำคัญผิดในกิจอันมิใช่สาระว่า เป็นแก่นสารย่อมไม่ได้ปัญญา มีแต่จะจมอยู่ในอันตราย ดุจมฤคทรายตกซอกเขาฉะนั้น

๒๒. นรชน แม้เป็นคนต่ำชาติ แต่ขยันมั่นคงถึงพร้อมศีลและมรรยาท ย่อมจะรุ่งเรืองเพียงดังกองเพลิงในราตรี

๒๓. ผู้หวังดีย่อมมีมนสิการในกิจทุกอย่าง เพราะการงานเสื่อมทราม เป็นเครื่องส่อน้ำใจของผู้ทำ ไม่เป็นที่ประสงค์ของผู้เห็น

๒๔. สิ่งที่น่าชมไม่ใช่เพราะใหญ่หรือทำยาก แม้เป็นของเล็กน้อย ถ้าทำให้เรียบร้อยประณีตงดงาม ก็น่าชมทั้งสิ่งของและผู้ทำของนั้น

๒๕. คนที่น่ารักน่านับถือไม่ใช่เพราะมีสกุล หรือมีบรรดาศักดิ์สูง และไม่ใช่เพราะยังหนุ่ม สาวหรือมีอายุมากน่ารักน่านับถือ เพราะมีปัญญาสามารถและสุภาพต่างหาก

๒๖. ผู้ทำการสะเพร่า ก็เท่ากับสร้างผู้ประกาศความชั่วของตัวไว้ ยิ่งการใหญ่ก็เหมือนผู้ประกาศความชั่วนั้นมีเสียงดังและมีอายุยืน

๒๗. ผู้รู้จริงเป็นอยู่วันเดียวดีกว่าผู้เขลา เป็นอยู่ร้อยปีเหมือนเพชรเม็ดเดียวดีมีค่ากว่ากรวดทรายตั้งเล่มเกวียน

๒๘. จงทำดีตอบชั่ว นี่เป็นแบบแผนหลักสูตรใหญ่

๒๙. ผู้ที่มีชัยแก่ความชั่วได้ ก็แต่ผู้ที่จักอดกลั้นพากเพียรเหมาะสมัยและภูมิประเทศ

๓๐. คราวแรก ความทุกข์ใจเป็นเครื่องหนัก แต่ภายหลังให้เกิดประโยชน์อย่างเดียว

๓๑. อย่ารู้เหนื่อยในเวลาทำความดี แต่ควรรู้ประมาณ

๓๒. จงเพียรสั่งสมพอกพูนการดีในเวลาเช้าถึงเที่ยงตลอดเย็น กระทั่งกลางคืนเป็นลำดับไป

๓๓. คฤหัสถ์เกียจคร้าน ๑ บรรพชิตไม่สำรวม ๑ พระราชาไม่ใคร่ครวญแล้วทำ ๑ บัณฑิตขี้โกรธ ๑ สี่นี้เป็นคนไม่น่าดู

๓๔. สิ่งใดจะไม่ทำให้ตนหรือผู้อื่นดีขึ้นแล้วก็ไม่ควรพูดถึงเลย

๓๕. ในเวลาเช้าก็ดี กลางวันก็ดี เย็นก็ดี เมื่อประพฤติให้เป็นสุจริตก็นับว่าเป็นฤกษ์ดี เป็นอุดมมงคลให้เกิดสุขทุกเมื่อ

๓๖. คนที่เริ่มทำงานหลายสิ่ง มักแล้วแต่น้อย สิ่งอากูลหาเป็นมงคลไม่

๓๗. ไม่ใช่ความสุขสำราญ ไม่ใช่ความเพลิดเพลินไม่ใช่ความอนุเคราะห์ ความขัดข้องทุกข์ยากต่างหาก ที่เร้าใจให้มีสติบากบั่น ทำให้ตนเลื่อนชั้นขึ้นเป็นผู้สูงศักดิ์

๓๘. กิจการใหญ่น้อยทั้งปวง ทั้งของตน ทั้งของคนอื่น ถ้าผู้ทำได้อธิษฐานใจลงเป็นหนึ่งแล้ว ผลที่ประสงค์ก็เป็นอันหวังได้

๓๙. ผู้ทำการใดด้วยไตรทวาร หากไม่อธิษฐานใจลงเป็นหนึ่ง การที่ทำนั้นก็ไม่มั่นคงยากที่จะสำเร็จ เหมือนไม้หลักปักเลนมักโอนเอนล้มไปได้ง่าย

๔๐. ความแฉะชา เป็นตัวอุบาทว์ของผู้ทำธุระ คนไม่เกียจคร้าน แต่ไม่มีเวลาทำงานที่เป็นประโยชน์ เพราะข้อนี้เอง

๔๑. ความทะนงตนว่า เป็นผู้มีความรู้ความสามารถมาก มัวรอคอยจะทำแต่กิจใหญ่ที่สำคัญอันยังไม่มาถึงไม่ทำกิจอันควรที่มาถึงเฉพาะหน้าเช่นนี้ ย่อมทอนกำลังของตนเองลง

๔๒. ลาภ ยศ สรรเสริญ อามิสสุข ๔ อย่างนี้ ย่อมให้สุขแก่บุคคลในเวลาที่ยังไม่มีวิบัติ ถ้าวิบัติขึ้นเมื่อใด คือบุคคลจะต้องพลัดพรากจากสิ่งเหล่านี้ หรือสิ่งเหล่านี้จะต้องพลัดพรากจากบุคคล ก็กลับจะทวีทุกข์ขึ้นมากกว่าให้สุขเสียอีก ผู้มีปัญญาย่อมระวังสิ่งเหล่านี้เหมือนสัตว์ร้าย เพราะถ้าเผลอก็จะถูกขบกัดให้ถึงความพินาศ

๔๓. ทรัพย์สมบัติ บริวาร ยศศักดิ์ อำนาจวาสนาเหล่านี้ ถ้าอยู่กับบัณฑิตย่อมเป็นประโยชน์สุขมากแก่คนทั่วไป และเป็นเหมือนบันไดสำหรับก้าวขึ้นไปสู่โลกสวรรค์ แต่ถ้าสิ่งเหล่านั้นอยู่กับคนพาลแล้ว ย่อมให้สุขอย่างคับแคบที่สุด มิใช่แต่เท่านั้น กลับจะเป็นเหตุแห่งทุกข์ไม่มีประมาณ ปานก้อนหินผูกติดคอถ่วงเขาให้จมลงในขุมนรกด้วย

๔๔. จงถอนความรักของตนให้พ้นโทษภัย

๔๕. จงเพิ่มความรักของตนให้พ้นโทษภัย

๔๖. ความรักด้วยตัณหา ในบุตรธิดาภรรยาสามีหรือสิ่งอื่น ๆ ก็ตาม ล้วนแต่จะนำให้เสื่อมจากความดีความชอบ เหตุฉะนั้น ควรรักให้เป็นพักเป็นผล ไม่ควรฝืนอำนาจแห่งเหตุ

๔๗. คนที่ไม่รักตัวเขาเอง ไม่ควรจะไว้ใจว่าเขาจะรักผู้อื่นเลย

๔๘. คนฉลาดย่อมปรับตัวเขาให้เหมาะแก่โลกและธรรมไม่ต้องมัวดึงโลกให้ผันแปรมาสำหรับเหมาะแก่ตัว

๔๙. การหนักใจมีขึ้นเพราะไม่อาจป้องกัน หรือแก้ความขัดข้อง การสอดส่องสังเกตในกิจทุกอย่างเป็นอุบายให้เรืองปัญญา การรู้จักคติของธรรมดา ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จไม่มีประมาณ

๕๐. การชนะตน (จิตบาปหรือชนะตาหูจมูกลิ้นกายใจ) เป็นการชนะประเสริฐสุด ยิ่งกว่าชนะศึกภายนอกแม้ล้านคน

๕๑. ความรู้ ๑ ความประพฤติตนสมกับความรู้ ๑ สองอย่างนี้เป็นเครื่องประดับอันมีค่า

๕๒ เสียเกียรติยศในนาทีเดียว จะแก้ให้กลับคืนมาใน ๕๐ ปีก็ยากจะได้

๕๓. ที่ใดไม่มีความละอาย ที่นั้นไม่มีเกียรติยศ

๕๔. บัณฑิตย่อมประกอบกิจให้เป็นประโยชน์แก่กายและใจ คือบำรุงกายให้ปราศจากโรคภัยด้วยบริโภคอาหารที่ไม่มีโทษ บำรุงใจให้ผ่องใสไพโรจน์ ด้วยอบรมวิชาธรรม

๕๕. ผู้ไม่รู้จักอาหารของใจเพลินแต่บำรุงกาย ใจไม่เจริญด้วยคุณธรรมที่ชอบย่อมไม่ได้รับความสุขจริง ในที่สุดก็มีอันแหลกไป

๕๖. ผู้ที่คิดว่าผู้อื่นไม่รู้เท่าทันตน ย่อมแสดงถ้อยคำที่ผู้อื่นไม่เห็นจริงด้วย

๕๗. สวรรค์เป็นอย่างไร นรกเป็นอย่างไรก็ตามเถิด แต่ความประพฤติชอบธรรม ย่อมทำใจให้ปลอดโปร่งเกษมสุขแน่แท้

๕๘. เห็นชอบเมื่อทำผิด ๑ พลอยยอเมื่อทำถูก ๑ สรรเสริญต่อหน้า ๑ นินทาลับหลัง ๑ สี่นี้เป็นเครื่องหมายของศัตรูโดยตรง

๕๙. ความไม่ติดขัดเป็นเหตุให้ละเลิง คนผู้ละเลิงใจมักคิดผิด ผู้คิดผิดมักเป็นที่ดูหมิ่นของผู้อื่น

๖๐. การเอาชนะแก่ผู้ที่อยู่ใต้อำนาจในทางที่ผิด เป็นเหตุให้ผู้อยู่ใต้อำนาจนั้นเองดูหมิ่นได้

๖๑. ความประพฤติเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียงเป็นลักษณะของผู้เป็นบุรพการีและผู้เป็นบุรพการินี

๖๒. คนโดยมาก มักประพฤติเอาอย่างคนที่ตนนับถือ เพราะฉะนั้นผู้เป็นบิดามารดาของบุตร เป็นครูอาจารย์ของศิษย์ เป็นเจ้าเป็นนายของหมู่ชน ควรระวังความประพฤติของตนให้เป็นไปดีชอบอย่างกวดขัน จงใจให้เป็นหลักฐานควรเป็นแบบอย่างจึงจะสมควรแก่หน้าที่ของผู้ใหญ่ผู้เป็นบุรพการี และบุรพการินีของเขา

๖๓. ผู้ใดไม่มีสติตรวจตราความประพฤติของตน ผู้นั้นไม่มียุติธรรม

๖๔. ที่ประชุมใด ไม่มียุติธรรม ที่ประชุมนั้นไม่มีสามัคคี

๖๕. ที่ประชุมใด ไม่มีสามัคคี ที่ประชุมนั้นไม่มีความสุข

๖๖. ความพร้อมเพรียงของหมู่ ยังความเจริญให้สำเร็จ เป็นทางมาแห่งความสุข

๖๗. นักปราชญ์กล่าวว่า พระยามารมีอำนาจอาจทำให้ผู้หลงตกอยู่ในกองทุกข์ไม่มีเวลาสิ้นสุด แต่ย่ำยีผู้รู้หาได้ไม่ เพราะท่านไม่ยอมให้ กายวาจาใจทำชั่วแม้นิดเดียวด้วยความตั้งตัวเป็นผู้มีใจกล้าแข็งที่สุด

๖๘. ผู้ใดมีความรู้อ่อน มีกำลังใจอ่อน อดทนต่อความลำบาก และความติดขัดที่มาถึงไม่ได้ พระยามารย่อมฉุดคร่าผู้นั้นไปให้ต้องโทษของธรรมดา ให้เป็นผู้เลวทรามเดือดร้อนตลอดกัลป์

๖๙. ธรรมดาย่อมลงโทษแก่ผู้ประพฤติผิดตามสมควร แต่ผู้มีความกรุณาเห็นว่าธรรมดา ลงโทษผู้ประพฤติผิดแรงเกินไป จึงต้องอุตส่าห์สั่งสอนให้ผู้เขลาพ้นจากโทษของธรรมดา หรือช่วยลงโทษเพื่อแบ่งเบาจากโทษของธรรมดา

๗๐. ผู้ไม่มีบิดา คือความชอบธรรม แม้จะปรากฏว่ามีลาภและยศใหญ่ยิ่งก็มีทุกข์เป็นเรือน

๗๑. ธรรมทั้งหลายย่อมรักษาผู้ประพฤติ เสมอด้วยบิดามารดาและญาติมิตร ท่านเปรียบว่าความจริงเสมอด้วยมารดา ความชอบธรรมเสมอด้วยบิดา ความกรุณาเสมอด้วยภรรยา ความอ่อนน้อมเสมอด้วยบุตรความสามารถเสมอด้วยมิตร ถ้าเราห้อมล้อมอยู่ด้วยญาติมิตรเหล่านี้ เราจะห่างจากภัยเวรในกาลทุกเมื่อ

๗๒. การที่ทำแม้เป็นกรรมที่ดีที่สามารถให้เผล็ดผลเป็นประโยชน์ แต่เว้นการรู้ประมาณหรือเวลาเสีย ก็อาจจะได้ผลที่ตรงกันข้าม

๗๓. ความดีในโลก ไม่มีสิ้นสุดลงว่าแค่ไหนอย่างไร ทุกอย่างย่อมเป็นของดีในสมัย พอล่วงกาลแล้วก็เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้นบุคคลไม่ควรหนักในความดีงามส่วนโลกให้มากเกินไป พึงทำความรู้สึกเพียงสักว่าของเล่นเช่นตุ๊กตา ก็จะไม่ทำให้เดือดร้อนได้

๗๔. คนตระหนี่ ย่อมไม่คิดถึงผู้ใด พระพุทธภาษิตมีว่า "จงผจญด้วยความให้"

๗๕. ทรัพย์เป็นประดุจแก้ววิเศษของคนมีปัญญา แต่เป็นดุจยาพิษของคนโง่เขลา นักปราชญ์จึงกล่าวว่า "โฆรวิโส" มีพิษพ้นลึก

๗๖. ผู้หาความสุขมิได้ คือผู้ที่มีบิดามารดาเป็นหนี้ มีบุตรธิดาสันดานหยาบร้าย ชายหญิงที่มีภรรยาสามีไม่ซื่อสัตย์

๗๗. มีบุตรดีย่อมเป็นศรีของตระกูลเหมือนธงไชยเป็นเครื่องหมายความชนะ

๗๘. ผู้มีสามีสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ ย่อมเป็นอาชญ์เสมอด้วยแสงสูรย์สว่างในเวหา

๗๙. ผู้มีภรรยาถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ย่อมเป็นสง่าและเยือกเย็น เหมือนแสงแห่งนิศากรในนิศากาล

๘๐. ไม่ใช่ดอกไม้ ไม่ใช่เพชรนิลจินดา ไม่ใช่อาภรณ์แวววับ ไม่ใช่เครื่องประดับอย่างอื่น ๆ คุณสมบัติต่างหากทำให้นารีเป็นหญิงงาม

๘๑. คนพาล เป็นผู้ร้ายกาจในจำพวกมนุษย์ เพราะมีแต่จะนำความพินาศให้แก่ตน และคนที่เกี่ยวข้องทั่วไปท่านสอนไม่ให้สมาคม แม้จะหนีให้พ้นไม่คบหาเป็นการยากยิ่งกว่าหนีสัตว์ร้าย ดังนั้น บัณฑิตยังหนีให้พ้นได้ด้วยอุบายต่าง ๆ แต่ตนเป็นพาลเสีย

เองแล้ว ไม่มีทางที่จะหนีให้พ้น จะไปอยู่ในที่ใดก็ไม่พ้นความพินาศ นอกจากตนจะรู้ตัวว่าเป็นพาลแล้วกลับสันดานเสีย นี้เป็นอุบายอันละเมียด

๘๒. คนที่มีชื่อเสียงด้วยทุจริตสู้คนที่ไม่มีชื่อเสียงเลยไม่ได้ เพราะชื่อเสียงนั้นเองจะประกาศความชั่วของเขาไปด้วย

๘๓. ผู้ประจบ ไม่เป็นที่เกรงใจของผู้ถูกประจบ ถ้าประจบเขามากเพียงไร เขาก็ไม่เกรงใจตนมากเพียงนั้น

๘๔. ผู้มัธยัสถ์เกินไป ไม่รู้จักเอื้อเฟื้อแก่ผู้ที่ควรจะช่วยเหลือตามกำลัง ก็เป็นผู้คับแคบที่ควรติ ชื่อว่าเป็นผู้ตัดกำลังและรัศมีของตน หาเป็นผู้สง่าในสมาคมไม่

๘๕. ผู้ที่มีคุณแก่เรา แม้จะอนาถาถกว่าเราสักเท่าไร ๆ ก็นับว่าเป็นสหายของเราได้

๘๖. คนที่ทำการไม่ถูกหน้าที่ ไม่เป็นที่นับถือของคนใช้ความคิด

๘๗. ผู้ที่ไม่มีกลาง ย่อมไม่ได้ความเย็นใจ

๘๘. ความมืดอันชั่วร้าย คือความเห็นผิด ความถือตัว ความโลภ ความโกรธ ความหลงเหล่านี้ถ้าไม่มีแสงสว่างคือ สติ ปัญญา สอดส่องให้เห็นลักษณะอาการแจ้งชัดแล้ว ได้ช่องเมื่อไร ก็จะครอบงำใจให้แต่การที่มีทุกข์เป็นผล

๘๙. ผู้ใดรู้จักรักษาใจไม่ให้ยินดียินร้ายในอารมณ์จนเกินส่วน ผู้นั้นย่อมงามโฉม

๙๐. ในโลกไม่มีอะไรประเสริฐกว่าสัจจะ และอาสัจก็เลวที่สุดดุจกัน

๙๑. คำจริงแต่ไม่ควรพูด มีอยู่ ผู้ที่รู้ว่าควรพูดเมื่อไรควรหยุด ปากเมื่อไรไม่มีวิวาท

๙๒. คนชั่ว ความชั่วเป็นศัตรู คนดี ความดี เป็นสหาย ความไม่สมใจนึกเป็นโรคอย่างร้ายแรง ความกล้าอย่างใจเด็ดเป็นเครื่องชูใจทุกเมื่อ

๙๓. การงานเป็นอาหารใจของผู้เคยกับหน้าที่ ปีติเป็นอาหารใจของผู้ทำชอบไม่ให้ระหายหิว

๙๔. การที่ไม่ไว้ใจตัวเอง โลเลไม่มั่นคง ธรรมดาย่อมลงโทษให้เขาประสบแต่ความร้าย เป็นผู้ตั้งตัวไม่ได้

๙๕. ผู้ระวังตัวในที่ทั้งปวง ย่อมไม่ปราชัยในที่ทั้งปวง

๙๖. คนไม่มีสติ เห็นว่าตนทำถูกมากเพียงไร ก็มักทำผิดมากเพียงนั้น

๙๗. ยศศักดิ์เหมือนความฝัน รูปโฉมโนมพรรณเหมือนดอกไม้ ชีวิตเหมือนฟ้าแลบ ไม่ควรถือเอาเครื่องเหล่านี้เป็นเหตุทะนง

๙๘. เศรษฐีจะดีกว่าคนสามัญ ก็ด้วยเขารู้จักใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ ถ้าหาไม่จะต่างอะไรกัน

๙๙. ทรัพย์สินก็ดี เกียรติยศก็ดี ที่เราตั้งใจทำสั่งสมไว้ให้บุตรหลานนั้น ถ้าบุตรนัดดาไม่ดี ก็รักษาไว้ไม่ได้ถ้าบุตรนัดดาเป็นคนดี แม้ว่าบิดามารดาหรือวงศ์ญาติไม่ได้ทำอะไรไว้ให้ เขาก็อาจเป็นผู้อุดมได้

๑๐๐. ทรัพย์ที่เราเคยเป็นเจ้าของ เมื่อเราตายแล้วก็ตกเป็นของคนอื่น ๆ แลอะไร ๆ ก็เปลี่ยนรูปไปหมด ญาติมิตรจะติดตามเราไปไกลที่สุดเพียงกองฟอน แต่ความดีความชั่วตามเราต่อไปได้อีก ถึงไหนถึงกัน

๑๐๑. พระศาสนาย่อมรักษาเกียรติยศ และให้ความสุขแก่ผู้นับถือ แล้วปฏิบัติตามยั่งยืนไม่มีประมาณ ดังมีอัตถะแลนิทานเป็นอุทาหรณ์ไม่น้อย ผู้ที่รักที่นับถือของเรา แม้ประกอบไปด้วยอำนาจวาสนาแลหวังดีแก่เรา มีใครบ้างที่สามารถจะรักษาเกียรติยศ แลให้ความสุขแก่เรายั่งยืนเช่นนั้น

๑๐๒. ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ย่อมรู้จักทั่วกันว่าศีลห้าประการมีคุณวิเศษเป็นเหตุให้ผู้รักษาไว้ได้ความสุข ถึงพร้อมด้วยโภคสมบัติ และเป็นปัจจัยแห่งพระนิพพาน แต่รักษาเป็นนิตย์ไม่ค่อยได้ ก็เพราะเป็นผู้ใจอ่อน ไม่รู้เท่าเล่ห์กลของใจ ตกอยู่ในอำนาจของมหาราชาธิราช เพราะฉะนั้นจงทำใจอย่างเด็ดในการ

ก. เห็นชีวิตของสัตว์อื่นสำคัญเท่าของตน

ข. เคารพต่อสิทธิของคนอื่น เท่ากับของตน

ค. ถือความบริสุทธิ์ของหญิงอื่นเหมือนภรรยาตน

ฆ. เบื่อหน่ายวาจาชั่วของตัวเอง ยิ่งกว่าของคนอื่น

ง. เกลียดชังน้ำเมายิ่งกว่าคูถ

ศีล ๕ ก็จะตั้งมั่นเป็นสารประโยชน์แก่ตน

๑๐๓. คนทุศีลอาสัตย์ ย่อมเป็นที่ไม่ไว้ใจของผู้รู้ในสิ่งทั้งปวง

๑๐๔. คนไม่มีศีลไม่มีสัตย์ คนฉลาดพูดด้วยไม่นานก็รู้ได้

๑๐๕. ผู้มีความพอใจ (สันโดษ) แล้วเป็นผู้มั่งมีใหญ่ มั่งมีอย่างเพียงพอ

๑๐๖. บุคคลรู้เหตุผลที่เป็นข้าศึกของกันและกัน เช่นเย็นกับร้อน สะอาดกับโสมม ดีกับชั่ว ฉลาดกับโง่ เมตตากับโกรธ สันโดษกับโลภ ต่างเป็นข้าศึกของกันและกัน เมื่อประสงค์จะให้ฝ่ายใดเป็นผู้ชนะ ก็จงช่วยเพิ่มกำลังฝ่ายนั้น ตัดกำลังของอีกฝ่ายหนึ่ง ด้วยอุบายอันชอบ

๑๐๗. ขณะอย่าล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย เพราะชนทั้งหลายอันขณะล่วงไปเสีย ย่อมเศร้าโศกรันทด ไปเต็มอยู่ในนิรยาบาย

๑๐๘. ผู้ปฏิบัติเพ่งเฉพาะพระนิพาน ควรถือเอาศรัทธาเป็นสหาย กายเป็นพาหนะ วิริยะเป็นกำลัง ตั้งสติเป็นองครักษ์ผู้สนิท ฆ่าศัตรูผู้ทุจริตเสียด้วยอาวุธ คือขันติและปัญญา ยานเครื่องพาตนไปสู่ถิ่นที่ประสงค์ ก็จะดำเนินตรงไปโดยไม่ติดขัดหรืออ้อมค้อม ย่อมบรรลุถึงสถานที่ปรารถนาแล

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้า

จงมีแด่พระผู้มีพระภาคพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบริบูรณ์แล้วด้วยพระปัญญาคุณ พระกรุณาคุณ เป็นผู้บริสุทธิ์อย่างยอดเยี่ยม มีพระเดชานุภาพมหิมายิ่งกว่าพระอาทิตย์ ประสาทประสิทธิ์สุขประโยชน์ ๓ ให้สำเร็จแก่ผู้มีศรัทธา โดยควรแก่อุปนิสัยสามารถ ผู้ฉลาดพินิจแล้วย่อมเคารพบูชาพระคุณ และถือเอาประโยชน์อันพระองค์ประทานให้อยู่

พระธรรมอันโอฬารที่พระศาสดาตรัสแล้ว แสดงทางดับกิเลสและกองทุกข์ ผู้มีปัญญาจักษุประสบธรรมนั้น ย่อมเคารพนับถือปฏิบัติตามด้วยความจริงใจแล้ว บรรลุสิ้นทุกข์ได้โดยชอบ

พระสงฆ์ปฏิบัติชอบตามพระธรรมสำเร็จเป็นผู้ บริสุทธิ์ พ้นทุกข์ แล้ว มีศีล และทิฏฐิเสมอกัน นำประโยชน์นั้นเผื่อแผ่แก่สาธุชนทั่วไป อันผู้เคารพนับถือว่าเป็นสรณะที่พึ่งจริงแล้ว ย่อมเป็นผู้แคล้วจากทุกข์ภัยด้วยประการทั้งปวง

ขอบรรดาผู้ที่อ่านฟังหนังสือปวัติธรรมนี้ จงมีจิตโสมนัสชื่นบาน เป็นไปพร้อมด้วยธรรม และความเคารพอันให้สำเร็จประโยชน์สุข และความสวัสดีทั่วหน้ากันตลอดกาลนานเทอญ

ถ้อยคำที่เป็นสุภาษิตแม้เล็กน้อย แต่ผู้ฟังด้วยมนสิการโดยแยบคาย ให้สำเร็จแก่ผู้ใช้ความคิดได้ ดูแต่ดอกไม้ชะมดเชียงและพิมเสนเถิด แม้น้อย เมื่อฉลาดใช้สอยแทรกยาให้เหมาะแก่โรค ก็ให้ผู้บริโภคได้อานิสงส์อนนต์

โลกเข้าใจกันว่า มีสิ่งหวานเย็น ๓ อย่าง คือ อ้อย ๑ สาวน้อย ๑ คำสุภาษิต ๑ แต่บัณฑิตพิจารณาดูแล้วเห็นว่าอ้อยและสาวน้อยยังอาจให้เดือดร้อนได้ ส่วนคำสุภาษิตไม่เดือดร้อนเลย

๑. บัณฑิตไม่รู้จักเบื่อในสุภาษิต พระอาทิตย์ไม่เบื่อในการไขแสง ๒ อย่างนี้แสดงความรุ่งเรืองในโลก

๒. ในโลกไม้จันทน์เป็นของเย็น แต่แสงจันทร์เย็นกว่านั้น ส่วนถ้อยคำสุภาษิตของสาธุชนยังเย็นกว่าไม้จันทน์และแสงจันทร์

๓. ไฟนี้แม้มีเดชมหึมา ก็หาทำแผ่นดินให้อ่อนได้ไม่ น้ำทำดินให้อ่อนได้ฉันใดวาจาของสาธุชนแล ย่อมทำคนกระด้างให้อ่อนได้เหมือนฉะนั้น

๔. ถ้อยคำเล็กน้อยที่พูดเหมาะแก่กาลอันควร ก็จัดเป็นสุภาษิต ดูแต่อาหารที่เลวเถิด คนหิวกินยังมีรสอร่อย

๕. ทุกคนต้องการความสุขที่มั่นคง และอิสรภาพแห่ง กาย วาจา ใจ ของตนเป็นอย่างเยี่ยม จึงประกอบการ ก็แต่ว่าต้องถือและทำตามหลักเหตุผล จึงจะได้สมประสงค์

๖. อิสรภาพแห่ง กาย วาจา ใจ และการศึกษา จะเจริญขึ้นโดยไม่มีทางเสื่อมด้วยประการใด นั่นเป็นหลักแห่งการถือ

๗. ทำไมจะเชื่อได้ว่าความเห็นนั้นถูก ข้อนี้มีเหตุสมผลและความยุติธรรมเป็นหลัก

๘. ร่มไม้ก็เป็นที่สบาย ร่มเงาของญาติและของมารดาบิดายังสบายกว่านั้นของอาจารย์และพระราชายังยิ่งขึ้น ร่มพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังดียิ่งกว่านั้น

๙. หัวใจแห่งศาสนานั้นโดยมาก ย่อมหมายเอาความเมตตากรุณาแก่กันเป็นที่ตั้ง แต่ในพระพุทธศาสนานั้นมีเมตตากรุณาเป็นเบื้องต้น มีความจริงเป็นหลักเป็นหัวใจมีความแกล้วกล้าปลอดจากภัยไม่ติดขัดเป็นอานิสงส์

๑๐. คนที่ศึกษาศาสนาแต่ชั้นเปลือก ๆ มักลงความเห็นว่า ศาสนาเป็นของมีขึ้นเพื่อแสวงหาลาภยศอำนาจวาสนาบ้าง เป็นรัฏฐาภิปาลโนบายของพระเจ้าแผ่นดินบ้าง ที่สูงขึ้นไปหน่อยก็เห็นว่า สั่งสอนด้วยเมตตาปรานี และเหมือนกันทั้งนั้นทุกศาสนาความเห็นเช่นนี้ ก็เหมือนกับความเห็นของคนตาบอดแต่กำเนิดมาคลำช้าง ย่อมมีความเข้าใจไกลจากความจริงมากทีเดียว

๑๑. มนุษย์ทุกคนมีความชอบธรรมที่จะตรวจศาสนาของตน ที่บุรพชนของเราถือมาได้ทั่วกัน เหตุใดจะมานอนใจให้เป็นผู้ไม่รู้แน่ว่า ปฏิปทาในทางศาสนาที่ตนปฏิบัติอยู่จะเท็จจริงอย่างไร ควรจะเลือกใช้เลือกประพฤติให้ได้จริงจึงจะสมกับที่เป็นคนมีตนเป็นที่รัก

๑๒. อันที่จริงผู้เห็นความดีของท่านบุรุษ และเชื่อตามคำสอนของท่านหรือศาสนาที่ท่านถือ ย่อมเป็นทางให้ผู้นั้นไม่กล้าทำชั่วแล้วตั้งอยู่ในความสุขดีกว่าพวกที่ไม่เชื่อและไม่ใช้ความคิดพิจารณา ให้เห็นความจริงด้วยปัญญาของตน

๑๓. ความคิดของมนุษย์ปุถุชนคนหนึ่ง ย่อมมีทั้งส่วนดีและชั่วหมุนเวียนไปไม่หยุดหย่อน ดุจประเทศซึ่งปกครองไม่เรียบร้อย มีการจลาจลอยู่เสมอดังนี้ ถ้ามีสติปัญญาดูไม่น่าจะเป็นปุถุชน ซึ่งต้องทนรับทารุณกรรมเนือง ๆ มิใช่หรือ

๑๔. ศาสนาที่มีผู้นับถือมาก เช่น ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนามหะหมัดเหล่านี้ เมื่อว่าโดยต้นเค้าแล้วก็สอนให้คนประพฤติดี ชี้เหตุแห่งทุกข์ให้ทราบ ดูเหมือนว่าทุกศาสนาเกิดแต่เมตตา มีเมตตาเป็นหลัก มีเมตตาเป็นหัวใจ แต่คำสอนของศาสนานั้น ๆ ย่อมลงรอยกันบ้าง ละเอียดสุขุมลึกซึ้งบ้าง หยาบคายต่ำตื้นบ้าง ทั้งแคบและกว้างต่าง ๆ กัน ตามความรู้และอัธยาศัยของศาสนานั้น ๆ อันผู้พิจารณาด้วยปัญญาหรือรู้วิทยาศาสตร์แล้วพอรู้ได้

๑๕. ศาสนาที่มีเหตุผล คือแสดงคติของธรรมแห่งโลกธาตุ ซึ่งตั้งขึ้นโดยชอบธรรม สำหรับให้มนุษย์ฉลาดมีความรู้รอบคอบในสภาพธรรมแท้จริง ไม่ใช่บัญญัติ ซึ่งอ้างว่ามาจากสวรรค์หรือพระเจ้าดลใจ ทั้งย่อมให้ผู้ฟังพิจารณาดูด้วยปัญญาของตน ไม่ให้ถือเอาโดยเดาหรือคาดคะเน ไม่ได้บังคับให้เชื่อหรืออนุมานสถานใด ทนต่อปัญญาเพ่งพิศของนักปราชญ์ ก็มีพุทธศาสนาเป็นยอด

๑๖. ท่านผู้ฟังบางคนจะระแวงไปว่า พุทธศาสนิกปรารถนาจะยกย่องศาสนาที่ตนนับถือบ้าง ก็ควรจะแบ่งเวลาชีวิตของท่านพิจารณาดู คำที่สั่งสอนในศาสนานั้น ๆ เช่น ปฏิปทาแห่งประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้า ประโยชน์อย่างยิ่ง ให้เห็นจริงด้วยปัญญาดีกว่า เพราะถ้ายังไม่ทันพิจารณาให้รอบคอบ จะลงความเชื่อตามที่เขาเล่าลือหรือติเตียนยกย่องนั้น หาใช่ผู้มีปัญญาประกอบด้วยลักษณะของบัณฑิตไม่

๑๗. ศาสนาพราหมณ์ คริสต์ มหะหมัด ๓ ศาสนานี้ แสดงว่ามีพระเจ้าผู้สร้างโลก ใครจะดีหรือชั่วก็เพราะพระเจ้า และน้าวโน้มใจให้ประจบพระเป็นเจ้าเค้าเดียวกัน ถ้าเลิกพระเจ้าผู้สร้างเสียแล้ว ก็เป็นหมดหลักศาสนาเหมือนกัน แม้เช่นนั้นก็ยังมีข้อความหยาบประณีตกว่ากันมากอยู่ ถ้ายิ่งเทียบกับพุทธศาสนาด้วยแล้ว ก็ยิ่งจะเห็นผิดกันไกลเป็นอันมากทีเดียว เพราะพระพุทธศาสนาแสดงว่า ผู้สร้างนั้นได้แก่ตัวศัตรู คือ ความโง่เขลาไม่รู้จริงที่เรียกว่าอวิชชา และสั่งสอนมนุษย์ให้เป็นผู้มีศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์ด้วยการรอบคอบ จนปรากฏเป็นผู้วิเศษ ทำลายล้างผู้สร้าง คือ อวิชชาเสีย ไม่ได้สั่งสอนให้อ้อนวอนประจบผู้สร้างเลย เพราะผู้สร้างไม่ได้สร้างสุขให้ฝ่ายเดียว สร้างทุกข์ให้สัตว์ผู้เกิดมาแล้วมากกว่าสุข เมื่อมีปัญญาทำลายผู้สร้างเสียได้แล้วจะได้ไม่ต้องทุกข์ เพราะไม่มีใครสร้างทุกข์ให้

๑๘. ผู้ที่เห็นประโยชน์ที่แน่นอนแล้ว ไม่รีบถือเอาไปมัวผักฝ่ายเสียในประโยชน์ที่ไม่แน่ จะหวังความสำเร็จได้โดยชอบแต่ที่ไหน

๑๙. อันบุตรก็ดี ศิษย์ก็ดี ที่ไม่ได้รับฝึกหัดย่อมมีโทษเป็นส่วนมาก แต่ที่ฝึกหัดแล้ว ย่อมมีคุณเป็นส่วนมาก นั้นเหตุผู้ปกครองควรฝึก ผู้ที่ควรฝึกในเวลาที่ควรฝึกได้

๒๐. มารดาและบิดาได้ชื่อว่าเป็นศัตรู เพราะเหตุที่ไม่ให้บุตรศึกษาแต่ในกาลยังเยาว์ บุตรนั้นไม่สง่าผ่าเผยในกลางประชุม เสมือนนกยางตกเข้าฝูงหงส์

๒๑. มีลูกดีก็มีศรีสง่าหน้า ญาติวงศ์พงศาก็ผ่องใส ถึงเพื่อนบ้านถิ่นถานที่ใกล้ไกล ก็พอใจ สรรเสริญ เจริญพร (สุนทรภู่)

๒๒. ผู้ปกครองพึงตักเตือนพร่ำสอน และพึงห้ามจากมรรยาทอันลามก เพราะผู้ที่ได้รับฝึกหัด ย่อมเป็นคนน่ารัก แต่คนที่ไม่ได้รับฝึกหัดไม่น่ารักเลย

๒๓. ลูกไม่ดีคอยทำลายสกุล ประดุจทะนานเปล่าอยู่ในยุ้งนั้น มีสักร้อยคนก็ไม่มีค่า

๒๔. คนไม่เกียจคร้าน ไม่ดุดัน ไม่โอ้อวด เป็นคนสะอาด สัตย์ซื่อ ไม่โลภจัด ใคร่ประโยชน์ ท่านกล่าวว่าเป็นคนสูง

๒๕. พระจันทร์ดวงเดียวอาจส่องโลกให้สว่างได้ ดีกว่าดาวหลายดวงฉันใด บุตรดีคนเดียวอาจยังสกุลให้รุ่งเรืองได้ ดีกว่าบุตรที่เลวทรามตั้ง ๑๐๐ คน

๒๖. พระจันทร์เป็นเครื่องส่องในทวีป สามีเป็นเครื่องส่องในนารี พระธรรมเป็นเครื่องส่องในโลกสาม บุตรดีงามเป็นเครื่องส่องสกุล

๒๗. ปวงบัณฑิตเล็งเห็นฐานะห้าประการจึงปรารถนาบุตร คือเราเลี้ยงลูกแล้วเขาจักเลี้ยงเรา ๑ ทำกิจให้เรา ๑ วงศ์สกุลจะดำรงยืน ๑ ลูกจักปกครองมรดก ๑ อีกอย่างหนึ่งจักส่งทักษิณาไปให้แก่พวกปิตฤ ๑

๒๘. ความรักด้วยตัณหา ในภรรยาหรือในบุตรธิดาและในอื่น ๆ ก็ตาม ล้วนแต่จะนำให้เสื่อมจากคุณที่ชอบเสีย เหตุนั้นควรรู้จักรักให้เป็นประโยชน์ ไม่ควรฝืนอำนาจแห่งเหตุ

๒๙. บุตรศิษย์ของใคร ที่บิดามารดาอาจารย์ของเขากลัวจะเหนื่อยแล้วก็มักเป็นคนโง่ มีร่างกายไม่แข็งแรง และจะต้องลำบากมาก

๓๐. คนที่รักตนหรือรักบุตรธิดา แล้วเลี้ยงดูกันด้วยอาหารแต่พอให้ร่างกายกายอ้วนพี หาให้มีการศึกษาให้เกิดความรู้วิชาธรรม หรืออย่างต่ำวิชาหนังสือ วิชาเลขและวิทยาศาสตร์อย่างใดไม่ ก็มีคติไม่ผิดจากสุกรอันเขาเลี้ยงให้อ้วนพี เพื่อประโยชน์เพียงเอาไว้กินเนื้อ

๓๑. ธีรชนท่านว่าเป็นบัณฑิต เพราะเข้าใจประโยชน์ทั้งสอง คือประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในเบื้องหน้า

๓๒. ผู้อื่นทำประโยชน์ให้ก็เสมือนพงศ์พันธุ์ ฝ่ายพงศ์พันธุ์ที่ไม่ทำประโยชน์ให้ก็เหมือนคนอื่น พยาธิเกิดกับกายเป็นของไร้ประโยชน์ ส่วนยาในป่ากลับมีประโยชน์ได้

๓๓. บุตรอติชาตดีกว่าบิดา หรืออนุชาตพอเท่าเทียมบิดา บัณฑิตย่อมต้องการ แต่ที่เป็นอวชาตเลวกว่าบิดามารดา ท่านไม่ปรารถนา เป็นลูกล้างสกุล

๓๔. พื้นที่ถึงจะดีมีโอชะบริบูรณ์ แต่เมื่อเจ้าของไม่รู้จักเพิ่มพูนประโยชน์ เช่นไม่รู้จักปลูกสร้างไม้ดอกไม้ผลที่ดี มีแต่ทิ้งไว้ให้รกเป็นพงก็ไม่มีราคา กลับจะสู้ป่าแต่เขารู้จักปลูกสร้างไม่ได้ ข้อนี้ฉันใด คนก็เหมือนกัน ถึงเกิดในตระกูลสูงศักดิ์ แต่ไม่รู้จักแสวงหาวิชา ก็เกิดมาเป็นอยู่รกสกุล หาประโยชน์มิได้

๓๕. อันธรรมดาสิ่งเหลวอ่อน ก็ต้องมีภาชนะเป็นเครื่องรับรองจึงจะทรงตัวอยู่ได้ เหมือนทารกผู้ยังอ่อน ก็ต้องมีพ่อแม่หรือพี่เลี้ยงคอยประคองไว้

๓๖. ส่วนของที่กล้าแข็งแล้ว แม้จะเอาไปโยนไว้ที่ไหน ก็คงอยู่ในที่นั้นได้ ไม่เสื่อมเสียฉันใด คนดีก็ไม่ต้องหวั่นไหวในที่นั้น ๆ ฉันนั้น

๓๗. ลูกเอ๋ย เจ้าจงรู้วิทยาในกาลทุกเมื่อเถิด อย่าให้ครูอาจารย์ลำบากเลย เป็นพระราชาคนยังบูชาแต่ในประเทศของพระองค์ เป็นนักปราชญ์คนบูชาทุกสถาน

๓๘. จงเป็นนักปราชญ์เถิดลูก มัวคร้านอยู่ไย คนโง่ต้องเป็นคนแบกหาม ในโลกนี้เขาบูชานักปราชญ์กัน ลูกเอ๋ยเจ้าจงเป็นคนฉลาดทุก ๆ วันเถิด

๓๙. บัณฑิตเต็มเปี่ยมด้วยความรู้ หากทราบว่ามีอยู่ในที่ใด อันผู้แสวงหาความรู้พึงไปสู่ที่นั้นด้วยอุตสาหะอันใหญ่เทียว

๔๐. ผู้ต้องการความรู้ ใคร่ครวญแล้ว พึงแสวงหาความรู้ ในครูผู้ถี่ถ้วน ธรรมดาข้าวอันสุกในหม้อ แม้ (ตักใส่) ในภาชนะก็คงเป็นอย่างนั้น

๔๑. ดวงมณีบ่ห่อนมีทุกภูผา แก้วมุกดามิใช่อยู่ทุกช้างมั้น อันไม้จันทน์หรือจะมีทุกไพรสณฑ์ บัณฑิตชนก็ไม่มีทุกหนแห่ง

๔๒. ความเชื่อ ๑ ความละอาย ๑ ความเกรงกลัว ๑ ความเป็นผู้สดับมาก ๑ ความเพียร ๑ สติ ๑ ปัญญา ๑ ผู้ใดถึงพร้อมด้วยธรรม ๗ ประการนี้ ท่านว่าเป็นบัณฑิต.

๔๓. สายบัวเป็นเครื่องวัดน้ำ กิจการที่ทำเป็นเครื่องวัดสกุล ความที่พูดเป็นเครื่องวัดปัญญา ความเหี่ยวแห้งแห่งหญ้าเป็นเครื่องวัดพื้นดิน

๔๔. สูเจ้าจงเป็นผู้ใฝ่ความดี มีความรู้แม่นยำ หมั่นสอบถาม พึงเข้าใกล้ท่านที่มีศีลมีความรู้มากโดยเคารพ

๔๕. เพราะการหมั่นสดับความรู้จึงเจริญ และความรู้ย่อมเจริญขึ้นได้ด้วยปัญญา อาศัยปัญญาจึงจะรู้จักประโยชน์ ประโยชน์ที่รู้แล้ว จักนำสุขมาให้

๔๖. การลุกรับ การบำรุง การเชื่อฟัง การบำเรอแลการเรียนศิลปโดยเคารพ (ความดีเหล่านี้) คนฉลาดพึงยังครูให้โปรดปรานได้

๔๗. ในที่ใด คนขี้เกียจแลคนขยัน คนกล้าแลคนขลาด ได้รับความยกย่องเสมอกัน พวกสัตบุรุษย่อมไม่อยู่ในที่นั้น

๔๘. สีหะหนึ่ง คนดีหนึ่ง ช้างสารหนึ่ง ย่อมทิ้งถิ่นที่ไม่ดีไปหาสถานที่ ๆ เหมาะ ส่วนกาก์หนึ่ง คนชั่วหนึ่ง มฤคหนึ่ง ย่อมคอยท่าความตายอยู่ในถิ่นเดิม

๔๙. ต้นไม้อาศัยพื้นที่ดี ย่อมมีดอกแลผลออกสะพรั่ง ผู้ที่เข้าไปอาศัยคนดีก็ย่อมมีความดีเจริญยิ่งขึ้น

๕๐. ฟัน ผม ขน เล็บของคน ออกจากที่เดิมของตนไม่งามเลย ผู้มีความคิดรู้อย่างนี้แล้ว ไม่ควรทิ้งถิ่นตนเสียง่าย ๆ

๕๑. ในถิ่นใด มีแต่ความอัปมาณ แลความดูหมิ่นสัตบุรุษ มีแต่การนับถือคนเลว บุคคลไม่ควรอยู่ในถิ่นนั้นทั้งวัน

๕๒. แม้สัตบุรุษก็พึงเป็นคนไม่ดีได้ ด้วยการคบหากับอสัตบุรุษ พึงเปรียบกับถนนที่รกไปด้วยขยะมูลฝอย แม้จะตรงก็ไม่ดี

๕๓. สำหรับสรีระแลความดี มีแผกกันไกลที่สุด สรีระจักสลายชั่วขณะ ส่วนความดีดำรงอยู่ตลอดกัลป์

๕๔. ผู้ใหญ่หรือเถระ ต้องมีคุณ ๕ เหล่านี้คือ ศรัทธา ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ๑ หิริ ความละอายบาป ๑ โอตัปปะ สะดุ้งกลัวต่อบาปอกุศล ๑ วิริยะ มีความเพียรอันปรารภแล้ว ๑ มีปัญญารู้ทั่วในกุศลากุศล ๑ ดังนี้จึงควรเป็นที่สักการะเคารพของสพรหมจารีทั้งหลาย

๕๕. ปัญญาแตกฉานในอรรถ ๑ ปัญญาแตกฉานในธรรม ๑ ปัญญาแตกฉานในนิรุกติภาษาต่าง ๆ ๑ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ความสว่างในใจ ๑ ความเป็นผู้แคล่วคล่องว่องไวมิได้เกียจคร้าน ชำนาญในกิจที่สพรหมจารีจะพึงถามว่าอย่างไร ๑ ธรรมเป็นอลังการ ๕ ประการเหล่านี้ประดับแล้ว ย่อมเป็นที่รักเคารพนมัสการของสพรหมจารีทั้งหลาย

๕๖. สัจจะ ความประพฤติเป็นคนจริง มั่นคงไม่คลอนแคลนเพราะอคติทั้งสี่ ๑ ธัมมะ ความเป็นผู้รู้จักเหตุ ๑ อวิหิสา ความไม่เบียดเบียน ๑ สัญญมะ ความเป็นผู้สำรวมระวัง ๑ ทมะ ความฝึกตน ๑ ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ทำบุคคลให้เป็นผู้ใหญ่ ทำบรรพชิตแม้ผู้ใหม่ให้เป็นเถระ

๕๗. หากผู้ไม่เชื่อประโยชน์ประจำภพหน้า แม้ผู้นั้นจะถูกจับตัวไปปล่อยในอาวาสของชาวสวรรค์ก็ไม่เห็นอะไร

๕๘. คนนอนมาก คนไม่สันโดษ อกตัญญู แลคนขลาด เหล่านี้ย่อมไม่อาจศึกษาอาจาระอันดี แม้ในกาลไหน ๆ

๕๙. ผทมยามเดียวสำหรับท้าวพระยา นอนสองยามสำหรับคนนักปราชญ์ สามยามสำรับชาวบ้าน แต่สี่ยามสำหรับคนเข็ญใจ

๖๐. ความโลภ ความตระหนี่ ความโกรธ ความมัวเมา ความลบหลู่ ความริษยา ความประมาท ความเกียจคร้าน ความนอนมาก เหล่านี้มีในคนใด ย่อมทำคนนั้นให้เป็นคนเลว

๖๑. กำลังแขน ๑ กำลังอำมาตย์ ๑ กำลังโภคะ ๑ กำลังชาติสูง ๑ ทั้ง๔ กำลังนี้ ปัญญาแล เป็นกำลังที่ประเสริฐแรงกว่า

๖๒. ปราชญ์มีเมธา พิจารณาถี่ถ้วน ย่อมตั้งตัวได้ด้วยทุนทรัพย์แม้น้อย ดังก่อไฟทีละน้อยให้ลุกโพลง

๖๐. สิ่งที่ไม่ควรได้ก็ไม่ต้องปรารถนา แม้สิ่งที่ฉิบหายไปก็ไม่ต้องเศร้าโศก แลได้สมบัติที่ควรดูดดื่มก็ไม่มัวเมา คนชนิดนี้เป็นบัณฑิตโดยแท้

๖๔. ผู้ใดแลเป็นผู้รู้จักคุณ และตอบแทนคุณเป็นนักปราชญ์ เป็นเพื่อนยั่งยืน เมื่อเพื่อนได้รับทุกข์ช่วยทำกิจโดยไม่รังเกียจ ปราชญ์ย่อมกล่าวผู้มีภาวะเห็นปานนั้นว่า คนดีในโลก

๖๕. ผู้บรรลุประโยชน์ใหญ่ คือวิชาแลสมบัติ เป็นผู้ไม่มีความเย่อหยิ่งเที่ยวไป ผู้นั้นท่านว่าเป็นบัณฑิต

๖๖. ห้ามกันในการที่ไร้ประโยชน์ แลชักจูงในการที่เป็นประโยชน์ และไม่ละทิ้งในยามวิบัติ นี้เป็นลักษณะของมิตรโดยย่อ

๖๗. เป็นความจริง เพราะเหตุที่เกี่ยวข้องรู้จักกันก็ดี เพราะเหินห่างเสียทีเดียวก็ดี เพราะขอไม่เป็นเวลาก็ดี ด้วยเหตุสามนี้ มิตรทั้งหลายย่อมจางกันได้

๖๘. พึงยึดใจคนโลภโดยแบ่งประโยชน์ให้ คนหยิ่งโดยถ่อมตน คนโง่โดยคล้อยตามใจ แต่บัณฑิตต้องโดยความจริง

๖๙. บ่วงของผู้มีปัญญาย่อมคล้องคนผู้มีกิเลสไว้ในอำนาจได้ คือใครเป็นคนสูงเจ้ายศเจ้าศักดิ์ ก็จักต้องติดสง่าด้วยความอ่อนน้อม ถ้าเป็นคนกล้าสามารถก็จะถูก

ประหารด้วยวาจา ยกยอยั่วเย้าให้ฮึกเหิมจนเสียสามัคคี ถ้าเป็นคนมีกำลังน้อยต้อยต่ำ ก็จะต้องตามท่าน ด้วยเพิ่มให้ทีละน้อย ถึงเป็นคนเสมอกัน เมื่อเพิ่มพูนความพยายามเข้าข้างหนึ่งในไม่ช้าก็คงเห็นผล

๗๐. ผู้มีสามารถมาก รับภาระอะไรเล่าจะรู้สึกหนัก ขโมยวิ่งหนีเขา ทางไหนเล่าจะชื่อว่าไกล คนมีวิทยาไปประเทศไหนเล่าจะรู้สึกแปลก คนพูดน่ารัก พบใครเล่าจะไม่รู้สึกเป็นคนกันเอง

๗๑. นางผู้ดำรงในธรรมเป็นนิตย์ เวลาจะนอนก็มีรัศมีเปล่งปลั่ง สั่งสอนที่น้องในความดี นารีเช่นนี้ ยอมกันแล้วว่า นางประเสริฐ

๗๒. คนฉลาดสมบูรณ์ด้วยคุณความดี ย่อมน้อมตนลงแม้คนชั้นต่ำก็เข้ากันได้ เหมือนไม้ผลดกกิ่งย่อมน้อมลงฉะนั้น

๗๓. แก่นจันทน์แม้จะแห้งเกราะ ก็ไม่กลายหอม บัณฑิตแม้ได้ทุกข์ก็ไม่ละธรรม ไม่ต้องป่วยกล่าวถึงในเวลาปกติสุข

๗๔. เสือแลสีหราชมีอำนาจแม้ในเวลาอยู่ในกรง มีเสียงแลรอยเท้าเป็นที่พรั่นพรึงของสัตว์อื่นแม้มนุษย์ ปราชญ์ผู้ปรีชารู้เท่าเหตุผล ถึงจะไปอยู่ในที่ใด ก็องอาจมีสง่าเป็นที่เกรงใจของคนดีเป็นนิตย์

๗๕. บัณฑิตเห็นภัยที่ยังไม่มาถึงแล้ว พึงหลีกเลี่ยงเสียแต่ไกล แต่ครั้นเห็นภัยที่มาถึงเข้าย่อมไม่หวาดหวั่น

๗๖. การอบรมในที่ต่ำย่อมบั่นรอนสิริ คนขอทานย่อมบั่นรอนความเคารพ การยกยอย่อมบั่นรอนคุณความดี การไม่สำรวมย่อมบั่นรอนใจ

๗๗. เมื่อไม่มีโอกาสจะหางานที่พอใจทำได้ ก็ควรต้องฝืนใจทำที่เป็นประโยชน์ แม้ไม่พอใจทำไปก่อนดีกว่าจริงอยู่ ในคราวแรกต้องลำบากหนักใจ แต่ทำไปพออยู่ตัวเสียแล้วก็ไม่ต้องฝืน เช่นไม้แม้เป็นของไม่มีวิญญาณ ถ้าคดในชั้นแรกดัดก็ยาก แต่ใช้ง่ามไม้หรือถ่วงไว้นาน ๆ พออยู่ตัวเสียแล้ว ปลดเครื่องดัดเครื่องถ่วงออกเสีย ก็คงตรงอยู่ได้

๗๘. สรรพสิ่งที่บุคคลเสพแลกิริยาที่ประพฤติไม่ดีหรือเลว ถ้าบ่อยเข้าย่อมติดแน่นเป็นนิสัยฝังอยู่ในสันดาน ยากที่จะเปลื้องได้ เหตุนี้บัณฑิตจึงเลือกฝึกกายวาจาตลอด

ถึงจิตแต่ในทางดี เพื่อให้เป็นผู้มีธรรมติดสันดานจนเป็นนิสัย แลจะได้ไม่ต้องประสบทุกข์

๗๙. ความดีที่ทำไว้แม้ครั้ง ๑ ก็เป็นเครื่องชูใจให้ชื่นตั้งร้อยครั้งหรือยิ่งกว่า คือพอเริ่มก็เริงใจ ได้ทำสมคิดจิตก็ชื่น กาลอื่นต่อไปก็เป็นสุข ไม่ว่าจะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่า จะอยู่ในนาหรืออยู่ในสวน จะนั่งนอนหรือยืนเดินอยู่ก็ตาม เมื่อนึกถึงก็ย่อมเปรมเปรีดิ์ปราโมทย์ แม้ผู้ที่ได้เห็นประโยชน์ที่เราทำแล้ว ก็มีใจสรรเสริญเจริญพร และไว้วางใจในการอื่น ๆ อีกต่อไป

๘๐. ความชั่วที่คนทำไว้ครั้ง ๑ แต่ความชั่วนั้นโหดร้าย กลับโทษผู้ทำความชั่วตั้งร้อยครั้งหรือยิ่งกว่า ตั้งแต่เริ่มทำก็ร้อนใจ ทำลงไปก็เสียชื่อเสียง ต่อไปก็ไม่มีใครนับถือไว้วางใจตั้ง ๑๐๐ อย่าง ๑๐๐๐ อย่าง นึกถึงก็เศร้าหมองใจ เหมือนต้นไทรเกิดแต่เมล็ดเดียว แต่มีลูกนับไม่ถ้วน

๘๑. สูจงทราบว่า บาปอำนวยทุกข์ บุญอำนวยสุข หากปนกันก็สุขบ้างทุกข์บ้าง ผลแห่งกรรมทุกอย่าง ย่อมมีลักษณะเหมือนกันกับเหตุ

๘๒. ไม่มีมิตรจะเสมอด้วยวิทยา ไม่มีข้าศึกอันจะเทียมพยาธิ ไม่มีความรักเสมอด้วยตน ไม่มีกำลังยิ่งกว่ากรรม

๘๓. ความถึงสุขมีเพราะทำดี ความถึงทุกข์มีเพราะทำชั่วไว้ก่อน ผู้ไม่เห็นดังนี้ เป็นพาล

๘๔. บุคคลจะเป็นคนถ่อยเพราะชาติก็หาไม่ แลจะเป็นพราหมณ์เพราะชาติก็หาไม่ จะเป็นคนถ่อยก็เพราะกรรมและจะเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม

๘๕. หากผู้ใดไม่เชื่อผลแห่งบุญและบาปโดยจริงไซร้ ผู้นั้นเว้ย พึงเอาแว่นมาส่องหน้าตนโดยเร็ว

๘๖. ผู้เฒ่าไม่เคารพ คบครูโดยมายา ย่อมไม่ได้ประโยชน์ที่ควรจะได้

๘๗. คนอกตัญญูอาสัตย์อาธรรมประพฤติทุรกรรมด้วยกลโกง แม้จะลวงผู้เขาให้รักใคร่ โดยไม่ล่วงรู้และจะอำนวยพรชัยให้เขาสักเท่าไร ก็เท่ากับแช่งด่าที่จะให้เขาล่มจมในภูมิอันวิบัติที่ประกอบด้วยทุกข์ อธมฺโม นิรยํ เนติ

๘๘. พ่อแม่แลครูอาจารย์ แม้จะรักใคร่สงสารบุตรธิดา และศิษย์ของตนแล้ว ประสาทพรให้พรนั้นไซร้ จะขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งให้กิจของบุตรและศิษย์สมประสงค์ก็เพราะบุตรหรือศิษย์นั้นเคารพนับถือซื่อถ้อย ตั้งอยู่ในสัจในธรรม ธมฺโม ปาเปติ สุคตึ

๘๙. คนเราย่อมเคารพนับถือบูชากัน ก็เพราะมีอุปการะแก่กัน เช่น บิดามารดา กับบุตรธิดา อุปัชฌาย์อาจารย์ กับสัทธิวิหาริก อันเตวาสิก แต่คนที่เราจะเชื่อถือไว้ใจรักใคร่นั้น ไม่ใช่เพราะเป็นบิดามารญาติพี่น้องลูกหลานของเรา และไม่ใช่เพราะเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์เจ้านายของเรา ไม่ใช่เพราะเป็นมิตรสหายของเราเท่านั้น ผู้ที่เรานับถือและบูชาเชื่อถือและไว้ใจอย่างยิ่งนั้น เพราะท่านเป็นผู้ที่มีคุณความดี คือมีความรู้สามารถมีศีลมีธรรมไม่ลำเอียงเป็นหลัก

๙๐. ผู้ที่มีคุณความดี ได้มีโอกาสประกอบหน้าที่อันเป็นเหตุโยงสามัคคีให้สนิท เช่น ได้เป็นศิษย์อาจารย์กันก็ดี เป็นบิดามารดาบุตรธิดาของกันก็ดี หรือเพียงเป็นญาติมิตรสถานใดสถานหนึ่งหรือทั้งสองสถานก็ดี ก็ยิ่งทวีความรักใคร่นับถือไว้ใจให้สนิทแน่นขึ้น ข้อนี้เป็นความจริงที่ผู้พิจารณาแล้ว ไม่อาจคัดค้านได้ เหมือนคนเจ็บตาก็ต้องไว้ใจนายแพทย์ชำนาญทางนั้น ยิ่งกว่าบิดามารหรือบุตรธิดาของตน ผู้มิได้มีความรู้ในทางรักษาตา

๙๑. การกิน การเมถุน การนอน และความกลัว ๔ นี้มีในสัตว์เดรัจฉานและมนุษย์เหมือนกัน แต่ความรู้และความประพฤติดี แยกให้มนุษย์พิเศษกว่าสัตว์เดรัจฉาน

๙๒. ถึงเขาจะเป็นกรรมกร หรือคนอาศัยก็ตามที แต่เป็นคนรักดีมีศีลมั่นคง มีปัญญาเฉียบแหลม ขยันในหน้าที่ทำกิจ เช่นนี้ ย่อมจะได้รับยกย่องให้เป็นหัวหน้าในที่นั้นๆ

๙๓. ไม้ร้อดสะพานอันคนข้ามกรายอยู่เป็นนิตย์ แต่เอามาสลักให้เป็นรูปท่านผู้ศักดิ์สิทธิ์ ก็ย่อมมีคนกราบไหว้นับถือ คนแม้เกิดในสกุลต่ำ แต่มีปัญญาฝึกตนเป็นคนดี มีคุณธรรมของผู้พิเศษเป็นอลังการ ก็ย่อมเป็นผู้พิเศษมีอภินิหารกว่ารูปสลักนั้นเป็นไหน ๆ

๙๔ การฝึกหัดเพื่อหวังผลานิสงส์ที่ชอบ ไม่ใช่เป็นคุณที่คนใจอ่อนจะพึงทำได้ง่าย เพราะฉะนั้น ควรต้องหาอุบายทำส่วนที่ง่ายให้ได้ก่อนแล้วจึงเลื่อนขึ้นไป ไม่จมอยู่เฉพาะในคุณที่ได้แล้ว อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ

๙๕. ความเป็นผู้ระวังในหน้าที่ ย่อมรักษาความดีไว้ได้และให้ความจำเริญขึ้น

๙๖. ทุกข์โทษทั้งหลาย ย่อมเจริญเพราะความย่อยยับ ๆ ย่อมเกิดแต่ความประมาท และความประมาทเกิดแต่ความเมา ผู้รู้จึงละความเมาเสีย

๙๗. ผู้เขลาไม่เอาธุระฝึกจิตของตนให้ดี สิ่งที่เป็นคุณก็กลับเห็นเป็นโทษ ไม่มีโอกาสได้ถือเอาประโยชน์สุข เพราะมัวแต่รบกับทุกข์อยู่ร่ำไป

๙๘. ผู้เห็นความผิดของตนด้วยพิจารณา ย่อมระอาต่อความสะเพร่าที่มีในสันดานตน

๙๙. ความดีความงามที่บุคคลพยายามทำให้เกิดขึ้นได้ถึงมากสักเท่าไร แต่ถ้ามีเสียมีชั่วปนอยู่แล้ว ก็ไม่พ้นที่ประชาชนจะยกเอาข้อบกพร่องนั้น ๆ ขึ้นติเตียน

๑๐๐. กระจกเงาที่คดโค้งโป่งเว้า ย่อมทำเงาแห่งรูปที่ปรากฏให้วิปลาส ผู้ไม่พิจารณาย่อมเห็นเป็นของประหลาดและยินดีบ้างฉันใด เหตุและผลแห่งเรื่องที่ประสงค์ คือธรรมที่บุคคลคิดไม่รอบคอบ ก็ย่อมทำเขาให้หลงและประพฤติเขวผิดทาง จนถึงต้องเดือดร้อนได้ฉันนั้น เพราะเหตุนั้น จะทำอะไรลงควรคิดให้รอบคอบก่อนดีกว่า

๑๐๑. ผู้รู้จักเจ็บแสบเพราะเห็นความผิดของตน ผู้นั้นจะกลับเป็นคนดีได้ด้วยการสังวร และใช้ความคิดพิจารณ์โดยรอบคอบ

๑๐๒. มาณพผู้ทอดทิ้งการงานโดยอ้างเลศ ว่าหนาวนัก ร้อนนัก สายมาก เสียแล้วเช่นนี้ คราวโชคย่อมล่วงไปเสีย

๑๐๓. ผู้ทำอะไรไม่เป็น ก็เพราะไม่มีพินิจและติดอยู่ข้างเกียจคร้าน ไม่ใส่ใจที่จะหาโอกาสทดลองกำลังความคิด ความสามารถของตนเอง ผู้เอาโล่ห์อย่างเลวทรามขึ้นป้องหน้า กล่าวคือร้องออกไปโดยไม่มียางอายว่า ฉันไม่เคยทำ เมื่อโล่ห์เลวป้องหน้าเขาอยู่เช่นนี้ตลอดไป ชีวิตของเขาก็เบาราคาแลหมดไป หาทำอะไรให้สำเร็จประโยชน์ได้ไม่

๑๐๔. ทรัพย์ย่อมเจริญขึ้น เพราะอาศัยความเป็นผู้ละเอียดลออ รู้จักประหยัดจ่ายวส่นที่ได้ไม่ให้หมดทั่ว ส่วนเหลือคราวละน้อย ๆ นั้น และประสมกันขึ้นเป็นส่วนมาก

๑๐๕. บัณฑิตเห็นความสิ้นไปแห่งยาหยอดตา และความเพิ่มพูนแห่งน้ำผึ้งฉะนี้แล้ว จึงควรจะอยู่ครองเรือน

๑๐๖. คนเกียจคร้านจะมีศิลปที่ไหน คนไม่มีศิลปจะหาทรัพย์ที่ไหน คนไร้เพื่อนดีจะมีสุขที่ไหน คนได้บุญจะได้นิพพานแต่ไหนมา

๑๐๗. ต้องการทรัพย์ พึงค้าขาย ต้องการศิลป พึงคบท่านผู้มีความรู้มาก ต้องการบุตรพึงหาภริยาสาว ต้องการเป็นขุนนาง พึงประพฤติให้ต้องราชนิยม

๑๐๘. อันคนมีทรัพย์จะมีได้อย่างไร ข้อนี้ถ้าไม่สนใจให้รู้จักกระเหม็ดกระแหม่ ก็จะแลไม่เห็นว่า ความมั่งมีนั้นจะมีขึ้นอย่างไร

๑๐๙. มีสลึงพึงประจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดด้วยเป็นของต้องประสงค์ ถ้ามีน้อยกินน้อยค่อยบรรจง อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน (สุนทรภู่)

๑๑๐. การทำหน้าที่ได้ ไม่อากูลคั่งค้าง จัดเป็นมงคลอันอุดม คือเป็นเหตุเครื่องเจริญ

๑๑๑. อันคนมีทรัพย์เขานับหน้า ถึงแม้ว่าจะเกิดในสกุลเข็ญใจ ก็ยังมีผู้เกรงขาม

๑๑๒. อันคนที่จนถึงหากว่าจะเป็นคนมีสกุลยศศักดิ์มาแต่เดิม อย่างไรก็ดีก็คงหาผู้ที่จะเคารพนับถือยำเกรงได้ยาก

๑๑๓. คนไร้ทรัพย์เพื่อนก็ทิ้ง ลูกเมียแลพี่น้องร่วมท้องกันก็อาจทิ้งได้ ส่วนคนที่มีทรัพย์และฉลาดใช้เท่านั้นย่อมงดงาม ทรัพย์ย่อมเป็นสหายใหญ่ในโลก

๑๑๔. ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ให้ แต่เมื่อขอไม่ให้ ก็ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ขอ เหตุนั้นคนที่ประเสริฐในโลก จึงควรรวบรวมทรัพย์และศิลปไว้

๑๑๕. ผู้ที่ทำตนให้ยากจน แลบ่นเพ้อไปขอผู้อื่น ท่านว่าเทวดาผู้รักษาสิริของผู้นั้นย่อมละทิ้งไป หมดสง่า หมดสวย

๑๑๖. คำว่า ขอท่านจงให้ ออกจากปาก เทวดาประจำกายทั้ง ๕ คือ ปรีชา ๑ เกียรติคุณ ๑ ความรู้ ๑ ความละอาย ๑ และสิริคือมิ่งขวัญ ๑ เหล่านี้ย่อมละไป (คือไม่อยู่รักษาคนขี้ขอนั้น)

๑๑๗. เศษหนี้ ๑ เศษไฟ ๑ เศษศัตรู ๑ ก็เช่นกันมันย่อมเจริญขึ้นทุกทีเหตุนั้นพึงกำจัดอย่าให้เหลือเศษ

๑๑๘. การมีทรัพย์มากเป็นเหตุให้จิตกำเริบเติบโตทะเยอทะยานไปต่าง ๆ มีการขยายภูมิและประดับประดาให้งดงาม และพยายามที่จะให้ทรัพย์เจริญมั่นคงจนเกินการย่อมทำใจให้พลุกพล่านอยู่เสมอ เพราะกิจเหล่านั้นสมคิดบ้างไม่สมคิดบ้าง ถ้าสมหวังก็อยาก

ให้มั่งคั่งมั่นคงเจริญดียิ่งขึ้นกว่านั้น ถ้าไม่สมประสงค์ ก็ให้จงใจแก้แลมีผิวพรรณเศร้าหมอง เหตุนี้คนมีทรัพย์ควรมีสติแลรู้ประมาณ

๑๑๙. ทานเป็นยาเสน่ห์ให้เจริญยศ ตระหนี่มีแต่ทำให้หมดพวกพ้อง

๑๒๐. คนบอกได้ ๔ ส่วน คนทำงานได้ ๓ ส่วน เจ้าของทานได้ส่วนเต็ม คนอนุโมทนาได้ส่วนเดียว

๑๒๑. พึงสละทรัพย์เหตุองค์ (อวัยวะ) อันประเสริฐ พึงสละองค์เถิด รักษาชีวิตไว้ นรชนพึงสละทรัพย์และองค์และชีวิตแม้ทั้งหมด เมื่อนึกถึงธรรม

๑๒๒. พึงสละคนหนึ่งเพื่อประโยชน์แก่สกุล พึงสละสกุลหนึ่งเพื่อประโยชน์ทั้งตำบล พึงสละตำบลเพื่อประโยชน์ทั้งจังหวัด พึงสละทั้งแผ่นดินเพื่อประโยชน์ตนในทางธรรม

๑๒๓. อันผู้มีปรีชาพึงมีอัธยาศัยเผื่อแผ่ สงเคราะห์มิตรทั้งหลาย ในชั้นต้นควรบำรุงสมณะและพราหมณ์ให้อิ่มหนำในกาลทุกเมื่อ

๑๒๔. ทรัพย์ของคนดีแม้น้อย ก็เป็นที่พึ่งได้ ดุจน้ำฝนที่สะอาดในสระ ทรัพย์ของคนถ่อยแม้มากก็พึ่งไม่ค่อยได้เปรียบเสมือนน้ำในทะเล

๑๒๕. ทรัพย์ สมบัติ อำนาจ ยศศักดิ์ และสตรี ๔ สิ่งนี้เป็นมารผจญมนุษย์ผู้ไร้สติปัญญาให้ป่นปี้ไปตามกัน

๑๒๖. เป็นนักเลงเหล้า ๑ เที่ยวกลางคืน ๑ ไปสู่โรงมหรสพ ๑ เป็นนักเลงเล่น ๑ คบมิตรชั่ว ๑ เกียจคร้าน ๑ ชนเหล่านี้แม้มีโภคะมากก็ต้องฉิบหาย

๑๒๗. นอนตื่นสาย ๑ เกียจคร้าน ๑ ดุ ๑ ผัดเพี้ยนเวลา ๑ เดินทางไกลคนเดียว ๑ เสพภริยาผู้อื่น ๑ ผู้เสพกิจ ๖ อย่างนี้ จักเป็นไปเพื่อความฉิบหาย

๑๒๘. ข้าวในนาดอนอันเจ้าของไม่ไถเทือกให้ดีก็คงมีข้าวลีบมาก เหมือนพลเมืองที่ไร้การฝึกหัดสั่งสอนก็เป็นคนอันธพาลมากฉันนั้น

๑๒๙. คนที่เกิดในหมู่ชนที่เป็นคนศึกษาเล่าเรียน และประพฤติชอบ แต่เขายังสมัครประกอบทุจริต มีจิตฝักใฝ่แต่การหาทรัพย์ และคิดริษยาล้างผลาญผู้อื่น เช่นนี้ก็เหมือนข้าวในนาอันเป็นพื้นที่เจ้าของทำดีแล้วดี ก็ยังมีข้าวลีบข้าปะปน ที่จะต้องผัดโรยอยู่มาก

๑๓๐. การศึกษาวิชาธรรม ความรู้พระคัมภีร์มากของคนชั่ว จะทำให้เขาละทุจริตหาได้ทุกคนไม่ เพราะคนชั่วมุ่งแต่ประโยชน์ภายนอกเป็นที่ตั้ง ความรู้จึงพลอยเป็นของภายนอกไปด้วย หาได้เป็นประโยชน์ที่แท้จริงไม่

๑๓๑. หมู่ภมรต้องการดอกไม้ ฝูงแมลงวันต้องการของเน่า เหล่าคนดีย่อมต้องการคุณ พวกคนชั่วต้องการโทษ

๑๓๒. สิ่งชั่วถึงร้ายกาจอย่างไรก็ตาม ที่คนพาลจะทำไม่ได้เป็นไม่มี รู้เช่นนี้ไม่ควรโกรธคนพาล และไม่ควรไว้ใจคนพาลในที่ทั้งปวง

๑๓๓. คนมีปัญญาแม้มีเดชเหมือนไฟ เมื่ออยู่ในสถานที่ไม่มีใครรู้จัก จะต้องอดทนความขู่ตะคอกแม้แห่งทาส

๑๓๔. การที่เราเห็นว่าความชั่วอย่างนั้น ไม่น่าที่คนเช่นนั้นจะทำได้เลย เป็นความเห็นผิดอย่างตรงกันข้ามก็มี เพราะกิเลสทำให้มนุษย์หูหนวกตาบอดได้ เหตุนั้นความรอบคอบเป็นคุณที่ควรสงวนแท้

๑๓๕. หากคนดีวิวาทกัน เขาก็พลันสมานกันเข้าอีกแต่คนพาลทะเลาะกันก็จุดใบไม้ที่ขาดจากก้านแล้ว เขาเหล่านั้นยากที่จะถึงความสงบได้

๑๓๖. ผู้ไปเก็บเอาความเสียที่คนอื่น ๆ ประพฤติมาเป็นเครื่องเศร้าหมองใจตัวนั้น ควรเรียกว่าคนโง่หรือคนฉลาด

๑๓๗. ควรแลหรือที่เธอจะโศกเพราะโทสะ ก็โทสะนั้นมันได้แก่ความคลั่งประเดี๋ยวหนึ่งเท่านั้น จะปล่อยให้เพลิงโทสะเข้าเผาหฤทัยทำอะไร

๑๓๘. คนโกรธไม่รู้จักเหตุ คนโกรธไม่รู้จักผล ความโกรธครอบงำคนใดความมืดย่อมมีแก่คนนั้น ในกาลนั้นแล

๑๓๙. ความเกิดขึ้นในภายใน มันทำผู้โกรธให้ฉิบหายอย่างแน่นอน ปานดังไฟไหม้กรุ่นอยู่ในหีบ ซึ่งเต็มด้วยผ้าแลเครื่องประดับ

๑๔๐. ผู้โกรธง่าย จะต้องเสียใจว่าโกรธผิด

๑๔๑. ผู้รักง่ายจะต้องเสียใจว่ารักผิด คือไปรักคนหรือของที่ไม่ควรรักเข้า

๑๔๒. ทวยปราชญ์ไม่พึงทำความขุ่นเคืองในคนพาลและคนบ้า ในพระเจ้าแผ่นดิน ใน ครู มารดา บิดา ในสงฆ์ และในพี่น้อง

๑๔๓. สิ่งหรือเหตุการณ์ที่เราเข้าใจว่า ไม่น่ามีไม่น่าเป็นได้นั้น อันที่จริงสิ่งนั้นเคยเกิดขึ้นกว่าร้อยครั้งแล้ว เธอจะโทมนัสไปทำไม

๑๔๔. บุคคลที่อยากได้สุขแต่มีปฏิฆะรำคาญในเรื่อง หรือสิ่งที่ปรากฏเฉพาะหน้า จะหาความสุขแต่ที่ไหน เพราะเขาเห็นสุขเป็นทุกข์ไปเสียสิ้นแล้ว หรือมัวแต่ถือทุกข์ไว้

๑๔๕. คนรู้จักทำความพอใจใน เรื่องหรือสิ่ง ทุกอย่าง ที่ ปรากฏ เฉพาะ หน้า ไม่เลือกว่าดีหรือเลว โดยเห็นว่านั่นเป็นบทเรียนของตนแล้ว พิจารณาตามจนรู้เท่า คนนั้นได้ชื่อว่า เจ้าของแห่งความสุข

๑๔๖. ผู้สอนผ่อนผันให้สมแก่ผู้ฟัง คือทั้งรู้อัธยาศัยพื้นเพของผู้ฟัง ตลอดถึงเวลาที่จะสอนนั้นว่าผู้ฟังมุ่งอยู่ในทางใด จงใจให้ยินดีตามเสียแล้ว แม้จะจูงไปในทางอื่นที่ไม่ตรงกับอัธยาศัยของเขาก็อาจไปได้ ถ้าทำให้ผิดใจผิดที่ แม้ถึงเป็นข้อที่เขาควรจะทำก็จะกลับซ้ำให้เขากระด้างกระเดื่องกลับทำสิ่งตรงกันข้ามยิ่งขึ้น

๑๔๗. การสอนใคร ๆ ถ้าเพียงแต่อธิบายด้วยวาจาหาได้ประพฤติให้ดูด้วยแล้ว การสอนนั้นก็มีผลน้อยเต็มที ความจริงควรรู้ว่าจรรยาและอุตส่าห์ของผู้นั้นเป็นหลักแห่งการศึกษาอย่างสำคัญ

๑๔๘. รางวัลและความยกย่องสรรเสริญเหล่านี้ ย่อมเป็นเครื่องหมายความดีของผู้สามารถเป็นเยี่ยมในชั้นของตนแม้ชั้นต่ำ เหตุนั้นรางวัลแม้เป็นของมีราคาน้อย ก็เป็นสิ่งที่ชูใจให้ชื่นได้นาน

๑๔๙. อย่าพูดให้กินเวลา แต่ไม่พึงนิ่งอึ้งในกาลทุกเมื่อ เมื่อถึงเวลาเหมาะแล้ว พึงเปล่งวาจาที่ไม่เหลวไหลพอนับถือได้

๑๕๐. น้ำในแม่น้ำแม้มีอุปการะมาก แต่ไม่ค่อยมีใครเอื้อเฟื้อ ก็เพราะมีมากมายฉันใด ถ้อยคำแม้จะเป็นประโยชน์แต่มากเกินประมาณก็ย่อมเป็นฉันนั้น

๑๕๑. อาจารย์ใด ไม่บำรุงอุปัชฌาย์อาจารย์ และมารดาบิดา โดยเคารพ แม้ศิษย์เขาก็จะเป็นคนเช่นนั้น

๑๕๒. อาจารย์ใด ย่อมบำรุงอุปัชฌาย์อาจารย์และมารดาบิดา โดยเคารพ แม้ศิษย์เขาก็จะเป็นคนเช่นนั้น

๑๕๓. บิดามารดาใด ที่ไม่รู้จักเคารพผู้ใหญ่ในสกุล แม้บุตรธิดาของเขาก็จะเป็นเช่นนั้น

๑๕๔. บิดามารดาใด พอใจในการเสพสุราและเล่นการพนัน แม้บุตรธิดาของเขาก็จะเป็นเช่นนั้น

๑๕๕. บิดามารดาใด เป็นคนดีมีศีลมีธรรม ไม่ประกอบอบายมุข บุตรธิดาของเขาก็จะเอาอย่าง หากจะคะนอง เห็นสนุกในการประพฤตินอกทาง ก็ยังจะเกรงกลัวไม่กล้าประพฤติ ผู้รักบุตรธิดาปรารถนาให้ทำฉันใด พึงทำฉันนั้นเถิด

๑๕๖. สิ่งไม่มีคู่แข่งมักสูงช้า หรือว่าไม่ค่อยจะจำเริญ ต่อเมื่อได้คู่ขัน แต่นั้นจึงจะโตเร็ว การสอบเลื่อนชั้นจึงเป็นการอุดหนุนการศึกษาเป็นอย่างดี

๑๕๗. การด่าหรือใช้วาจาหยาบคายต่อผู้อื่นได้ เป็นอาหารที่ชูใจของคนพาล โดยเห็นว่าตนดี วิเศษกว่าเขา ส่วนกัลยาณชนย่อมเห็นเช่นยาพิษ ไม่ต้องการให้วาจาด่าทอหยาบคายมาใกล้ริมฝีปากของเขาเลย

๑๕๘. อันความดีความจริงที่เถียงไม่ขึ้น ผู้มีความคิดพิจารณาแล้ว ไม่ต้องมีใครบังคับ เขาก็ยินดีทำตาม

๑๕๙. ความฉลาดแห่งวาจาเป็นมูลรากในกิจการที่ตนปรารถนา เมื่อความฉลาดสำหรับพูดไม่มีแล้ว ที่ปรารถนาไว้ก็ย่อมไม่สำเร็จ

๑๖๐. คนอยากพูดมากมักพูดถ้อยคำไม่น่าฟัง ต่างจากผู้พิจารณาแล้ว พูดด้วยมุ่งประโยชน์เป็นหลัก

๑๖๑. พูดมากแม้จะพูดดีอยู่หลายคำ แต่มีพูดผิดเสียปนอยู่ในนั้น ก็สู้พูดดีแต่น้อยคำซึ่งไม่มีวาจาเสียอยู่ในนั้นไม่ได้

๑๖๒. มากขี้ควายหลายขี้ช้าง นี้เป็นคำสุภาษิตบุราณที่เนื่องด้วยเหตุผล คือมูลกระบือหรือมูลช้าง แม้จะมากก็ไม่มีราคาเท่าไร อันคนที่มีวิชาความรู้หลายสิ่งแต่หาประการที่มีประโยชน์จริง ๆ ไม่ค่อยได้นั้น น่าจะเป็นถูกคำตำหนิของท่านบุราณ

๑๖๓. คำค่าที่เนื่องด้วยเหตุผล ถ้าผู้ใดใช้สติปัญญาพิจารณาก็จะประพฤติประโยชน์ได้ ท่านจึงว่าเป็นสุภาษิตก็ได้

๑๖๔. ผู้ที่มีหนังสือตำรับตำราและสุภาษิตเครื่องประดับปัญญาอยู่มาก แต่ไม่ใส่ใจที่จะอ่านและหยิบข้อสำคัญมาใช้ให้เป็นประโยชน์ก็ดี มีทรัพย์สินมาก แต่ไม่รู้จักจับจ่ายให้ได้ประโยชน์ก็ดี น่าที่จะเป็นผู้ถูกคำค่าของท่านโบราณด้วย

๑๖๕. การตรากตรำร่างกายจนเกินการนั้น ชื่อว่าต่อสะพานให้ตัวโรคเข้ามาเบียดเบียนร่างกาย

๑๖๖. การทำกิจที่จำเป็นจะต้องออกเรี่ยวแรงมากในบางสมัย ถ้าได้รู้ประมาณก็คงผ่อนลงได้บ้างไม่ถึงหัก

๑๖๗. เพราะความเผลอเรอ ทำให้ร่างกายตรากตรำเกินควรโดยไม่จำเป็น เช่นคุยเพลินไปจนดึก อ่านหนังสือที่ไม่เป็นมากเกินการ ตลอดถึงการกินการเล่น ไม่มีการพักผ่อนหลับนอน ก็ชื่อว่าตรากตรำเป็นเหตุนำโรคมา

๑๖๘. กินก็เป็นยา นอนก็เป็นยา ทำการงานก็เป็นยาเที่ยวก็เป็นยา ถ้ารู้จักทำให้พอดี ก็จะทำให้ร่างกายสดชื่นและห่างจากโรคภัย

๑๖๙. อันไม้มีดอกอร่ามย่อมจะยังป่าให้งาม ความเป็นผู้มีมรรยาทเรียบร้อยย่อมเสริมสกุลให้งาม

๑๗๐. ผู้มีศีลถึงพร้อมด้วยวัตร ไม่ประมาทมีวิจารณญาณ ประพฤติละมุนละม่อมไม่กระด้าง สงบเสงี่ยมเพียบพร้อมอ่อนโยน นี่คือคนดีงามเจ้าแห่งความสุข

๑๗๑. การตลกคนองย่อมเป็นที่ต้องใจ และทำให้เกิดความรื่นเริง สนิทสนมกันได้ง่ายจริง แต่คลายความนับถือมักมีความนิยมเพียงฉันเพื่อนเล่นสนุก ไม่สนใจในประโยชน์

๑๗๒. การตลกคะนองถ้าประพฤติให้มากจนถึงผิดภูมิ ก็เป็นที่ดูหมิ่นของคนอื่นได้

๑๗๓. การตลกคะนองนั้น ถ้าคนที่ฉลาดทำด้วยอุบายที่ละเมียดเฉียบแหลมไม่หยาบคาย เช่น สามารถแก้ปัญหาที่ลึกให้ตื้น ที่ยุ่งยากให้เห็นง่ายใสกระจ่างขึ้น นี้เป็นทางให้รักใคร่ แลนับถือสนิทสนม

๑๗๔. กิริยาที่แคล่วคล่องว่องไวอย่าง กระฉับ กระเฉงแลสละสลวย แช่มช้อย ไม่ใช่หลุกหลิกโครมครามนี้เป็นกิริยาปลุกคนทั้งหลายให้ตื่น เป็นเหตุแห่งความชื่นบาน เพราะเป็นกิริยาที่งดงามจับตาจับใจน่าเลื่อมใสของผู้ได้ทัศนา

๑๗๕. กิริยาที่คล่องหรือรื่นเริงจนปรากฏเป็นหลุกหลิกก็ดี ที่ซึมจนงุ่มง่าม ยืดยาดก็ดี เหล่านี้ไม่ใช่กิริยาที่น่าดู

๑๗๖. รูปเป็นทรัพย์สำหรับหญิง สกุลหรือวิชาเป็นทรัพย์สำหรับชาย พล-นิกายเป็นทรัพย์สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ศีลธรรมเป็นทรัพย์สำหรับภิกษุสมณะ ไสยเวทเป็นทรัพย์สำหรับพราหมณ์ แต่มารยาทเป็นทรัพย์สำหรับคนเหล่านั้นทุกชั้นทุกจำพวก

๑๗๗. จรรยาดีที่นิยมในหมู่ชนชั้นสูงนั้น แม้จะเป็นเรื่องสมมติก็ตาม แต่ถ้าประพฤติบกพร่องไม่ถูกต้องไปแล้วก็ย่อมเป็นที่ดูหมิ่น ของผู้ที่ได้เข้าใจระเบียบนั้น

๑๗๘. อัธยาศัยเรียบร้อยและระเบียบนั้นแล ทำให้เป็นผู้ดี ถ้ามีอัธยาศัยหยาบไม่นิยมในระเบียบธรรมเนียมที่บัณฑิตนิยม ก็ไม่ใช่ผู้ดี

๑๗๙. เป็นคนอ่อนไปก็ถูกเขาข่ม แต่แข็งไปก็มีผู้จองเวร ผู้รู้อำนาจแห่งเนื้อความทั้งสองนี้แล้ว พึงประพฤติให้พอเหมาะพอดี

๑๘๐. เมตตา ปราศรัย ในเวลาที่สมควรแลไม่ไร้เหตุเป็นทางมาแห่งความรักใคร่นับถือ แลประพฤติดีต่อไป

๑๘๑. การประกอบกิจด้วยมี เมตตาอารีเป็นหลัก บุคคลย่อมทำได้ด้วยกิริยาที่ชื่นบาน แม้ใครจะตั้งท่าหักหาญขู่เข็ญ ตามอัธยาศัยของเขาแต่คงไปไม่ถึงไหน ลงท้ายก็ต้องกลับนบนอบด้วยความชื่นบานของเรา

๑๘๒. การทักทายปราศรัยแก่ผู้ที่มาหาหรือ ผู้ที่รู้จักแลมีกิจเกี่ยวข้องกันตามควร เช่น เมื่อพบปะ ย่อมทำให้มีไมตรีในระหว่างกันมั่นคง

๑๘๓. การเยี่ยมผู้ที่คุ้นเคยหรือคนเจ็บ อันควรเยี่ยมเยียน นี้เป็นการแสดงเมตตาอารีแก่กัน ให้เกิดฉันทสิเน่หามั่นคง

๑๘๔. คนมีจรรยาดี แม้ว่าไม่เป็นที่นับถือของอสัตบุรุษบ้าง แต่ย่อมเป็นที่เคารพของเทพยดา และมนุษย์อยู่ตามธรรมดา

๑๘๕. ผู้ใช้อำนาจหักเหินเกินการ บริษัทบริวารก็เหินห่างหดเหี่ยว ดั่งพระอาทิตย์แผดแสงร้อนเริงแรง ดาวก็ดับลับแสงหมดสิ้น ผู้รู้ประโยชน์อำนาจและเมตตาอารี รู้จักใช้ให้พอดีแก่เหตุการณ์ ก็จะมีแต่สุขสำราญเย็นสงบ คนไม่ทั้งพิภพก็เกือบไปที่จะปลงใจเป็นพวกพ้องบริวาร ดังพระจันทร์ไขแสงเย็นชวนชื่น ดาราก็แวดล้อมดาษดื่นทั้งเวหา

๑๘๖. อำนาจความโกรธ และกิริยาที่เสียดสีของผู้หนึ่งแม้เป็นผู้มีบุญคุณมา ย่อมทำลายนิสัยอ่อนโยนและความนับถือของอีกผู้หนึ่ง เพราะฉะนั้นผู้จำนงความดีไม่ควรใช้

๑๘๗. เรือใหญ่มีประโยชน์ไปในทะเลมาก แต่ก็ลำบากที่จะเข้าคลองน้อยและเข้าริมฝั่ง เหมือนคนมียศศักดิ์มาก หากยึดถือไว้ ก็ลำบากในการสมาคมด้วยผู้น้อย

๑๘๘. เหมหงส์ ลงสู่ฝูงกา ย่อมงามสง่า ดังประทีปในราตรี ราชสีห์มีศักดิ์ก็เพราะสัตว์จัตุบาทเหล่าอื่นต่ำต้อยอันที่จริงสิ่งทั้งหลายที่ใหญ่น้อย ที่ถ้อยพึ่งพิงอิงกัน และสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นย่อมแตกสลายในที่สุด เป็นคนไม่ควรจะถือตัวให้เกินไปนัก

๑๘๙. ศาลาโถงนั้นเดี่ยวสูงดูก็งามโปร่งดี แต่ว่ามีฝนกับลมพายุหรือแดดในเวลาเช้าเย็น ก็ไม่เป็นความสะดวกแก่ผู้อาศัยฉันใด ผู้ที่ไม่มีคุณสมบัติเต็มภูมิ แต่วางท่าให้สูงใหญ่เกินไปนั้น ดูเผินๆก็งาม แต่ผู้นั้นมักเดือดร้อนเพราะเหตุสูงพ้นฐานะ

๑๙๐. สมบัติผู้ดีคือจรรยาที่สุภาพ ย่อมเป็นศรีเป็นศักดิ์สง่าแก่ผู้ประพฤติได้ไม่เลือกหน้า แม้คนชั้นสูงโดยอำนาจวาสนาก็ย่อมรับรองเขา

๑๙๑. คนไม่มีอัชฌาสัยจะได้มิตรดีมาจากไหน มีอัธยาศัยดี มีมารยาทสุภาพทั้งสามารถก็ย่อมมีญาติและมิตรที่ดีอยู่ทั่วทิศ

๑๙๒. ผู้หยาบคายไม่รู้จักเคารพผู้มีคุณ แม้จะเป็นคนมีอำนาจยศศักดิ์เกิดในสกุลสูง ก็ไม่มีใครพอใจเคารพนบนอบเขา

๑๙๓. ผู้ฉลาดอภิวาทไหว้กราบคนควรเคารพ แม้ท่านเป็นผู้สูงอายุและประกอบด้วยยศศักดิ์สมบัติ คุณความดียิ่งกว่าก็ย่อมเคารพตอบผู้น้อยนั้น พร้อมด้วยการอำนวยพรให้

๑๙๔. สมเด็จพระบรมศาสดา ตรัสพระสุภาษิตไว้ว่า อายุ วรรณ สุข และกำลังทั้ง ๔ ย่อมมีแก่ผู้มีปรกติกราบไหว้โดยเหตุนี้

๑๙๕. จิตของผู้ไม่ได้ฝึกให้ดี ย่อมแล่นไปตามนิสัยฝ่ายต่ำ ทำให้หงุดหงิด แม้เพราะประสบอารมณ์ฝ่ายสูง ที่ไม่ตรงแก่จริตของเขา

๑๙๖. ความลงสันนิษฐาน ง่าย ๆ หรือไว้ใจในตัวเกินไปจนไม่พิจารณาให้รอบคอบไม่ปรึกษาหารือ การของผู้นั้นอาจมีข้อผิดพลาดมากกว่าผู้ที่มีวิจารณ์โดยรอบคอบและปรึกษาหารือดีแล้ว

๑๙๗. ผู้เห็นว่าตนได้ทำผู้อื่นให้เสียหาย ในทางใดทางหนึ่งแล้วเป็นความดี เป็นความสามารถของตน ก็ต้องติดอยู่ด้วยโทษ จนยากที่จะปลดเปลื้อง

๑๙๘. การแสดงกายวาจาออกไป ด้วยอำนาจความรักความชิงชัง หรือด้วยความอวดดี ว่าตนเป็นผู้ฉลาดเกินคนนั้น ย่อมเป็นเหตุทำลายตนเองยิ่งกว่าให้คุณก็ได้

๑๙๙. คนโง่ย่อมยังทานศีลและความดีอื่น ๆ ให้เสื่อมไปโดยเวลาล่วงไปเปล่า เขาสำคัญเห็นแม้คนมั่นคง ว่าเป็นคนเหลวไหล แต่ตัวเขาเอง เขาสำคัญว่าเป็นคนมั่นคง

๒๐๐. อสัตบุรุษหารู้จักสัตบุรุษและอสัตบุรุษไม่ ความประพฤติก็เป็นไปข้างเลวทราม ประทุษร้ายทั้งตนและผู้อื่นแต่เขาหารู้สึกว่าทำลายตนเขาเองบ้างไม่

๒๐๑. ผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ขุยไม้ไผ่ฆ่าไม้ไผ่ และดอกอ้อฆ่าไม้อ้อ ลาภผลฆ่าคนชั่ว คนอกตัญญูฆ่าตน ลูกม้าฆ่าแม่ม้าอัสดรเสียเหมือนกัน

๒๐๒. หมากัดอย่ากัดตอบ ชอบด้วยแบบโบราณ เหตุนี้คนพาลเกะกะก็ไม่ควรโต้ตอบ เพราะคนพาลสันดานชั่วมีน้ำใจริษยาไม่รู้จักคุณท่านนั้น เลวยิ่งกว่าหมาเสียอีก

๒๐๓. เขาเกลียดว่าเขากลัว เขาชังน้ำหน้ากะลาหัวว่าเขาไม่รู้เท่าทัน นี้เป็นสุภาษิตเก่าแสดงลักษณะของทุรชน

๒๐๔. ทุรชนควรเว้นเท้ ถึงแม้ว่าเขาเป็นผู้ประดับแล้วด้วยวิชา อสรพิษแม้ประดับด้วยแก้วมณี จะไม่ทำภัยอะไรให้หรือ

๒๐๕. เป็นความจริง การคลุกคลีด้วยทุรชนและศัตรูไม่ดีเลย ถ่านเพลิงที่ลุกโชนจับเข้าก็ไหม้มือ แม้ดับเย็นแล้วถูกเข้าก็ยังดำติดมือ

๒๐๖. ความจริงมีอยู่ว่า ธรรม (ความชอบธรรม) จะนำมาซึ่งชัยชนะ อธรรม (ความไม่ชอบธรรม) แม้ทีท่าจะแข็งแรงเพียงไรก็ดี ในที่สุดต้องต่ำต้อย และยุติธรรมจะเป็นต่อ

๒๐๗. คนอื่นจะพึงทำผู้อื่นให้ดีหรือให้ชั่วหาได้ไม่ เว้นแต่คนที่ยังไม่ดีแท้ คนชั่วย่อมพาให้ชั่วได้บ้าง

๒๐๘. ศิษย์ใดอาศัยความโลภในศิลปเรียนที่ละมาก ๆ เขาก็เป็นเสมือนคนใบ้ฝันเห็น เพราะไม่อาจจะบอกกะผู้อื่น

๒๐๙. ความรู้มีไว้มิใช่ว่าจะต้องแบกหามเป็นความจริง แต่วิชาในโลกไม่มีสิ้นสุด จะเรียนไปเท่าไรก็ไม่สิ้นเพราะฉะนั้น เลือกชั่งน้ำหนักก่อนดีกว่า ที่จะไปวุ่นกับวิชาในโลก อันไม่มีประมาณ

๒๑๐. คนโง่ในโลกก็ไม่มีที่สุด ถึงจะพยายามสอนอย่างไร ก็ไม่ค่อยหายโง่ และคนโง่ที่ไม่หยิ่งก็มีจำนวนน้อย ผู้รู้ย่อมเกี่ยวข้องกับคนโง่แต่พอประมาณ ไม่วุ่นกับคนโง่มากนัก

๒๑๑. บัณฑิตไม่นำพาในถ้อยคำ หรืออาการของคนพาลนัก เพราะไม่มีน้ำหนักดุจฟองสบู่ ถ้าจ้องดูยังไม่ทันจะวางตาก็แตกไปเองฉะนั้น

๒๑๒. คนฉลาดอาจหยิบเหล็กแดงที่กำลังร้อนจัดได้ด้วยเหล็กอันเป็นธาตุเช่นเดียวกันจับ เพราะฉะนั้นความติดขัดย่อมไม่มีแก่ผู้มีปัญญา เว้นแต่ว่าจะพอใจทำหรือไม่เท่านั้น

๒๑๓. เมื่อเราสามารถบำเพ็ญตัวให้เป็นเทวดาได้แล้ว ถ้าเราต้องการจะบำเพ็ญตนให้เป็นช่างเหล็กบ้างไม่ได้หรือเชื่อว่าอาจทำได้อย่างดี ๆ เว้นแต่เราไม่ต้องการจะมาเป็นช่างเหล็ก ซึ่งจะคลุกคลีอยู่ด้วยถ่านไฟเท่านั้น

๒๑๔. ควันไฟก็ดี เมฆหมอกซึ่งเกิดขึ้นแต่ความร้อนก็ดี จะปิดแสงพระจันทร์ แสงพระอาทิตย์ให้มืดมิดหมดรัศมีได้เทียวหรือ ข้อนี้เป็นไปไม่ได้เลย รัศมีของพระจันทร์และพระอาทิตย์ มีเท่าใดก็คงมีเท่านั้น ผู้อยู่ใต้เมฆหมอกอยู่ในควันไฟตก จึงไม่เห็นแสงแห่งพระจันทร์และพระอาทิตย์ ส่วนคนที่มิได้ปนอยู่ด้วยเมฆหมอก คงจะเห็นรัศมีพระจันทร์ พระอาทิตย์คงที่อยู่นั้นเอง

๒๑๕. ดวงไฟที่สว่างนั้น ถึงจะมีอะไรมากั้นให้ผู้ดูรู้สึกมืดไปข้างหนึ่งนั้น แสงสว่างแห่งไฟนั้นจะน้อยไปก็หาไม่กลับสว่างทางอื่นมากขึ้น

๒๑๖. แสงสว่างมีอยู่ แต่เธอหลับตาเสียไม่เห็นแสงสว่างแล้ว เธอจะนึกว่าแสงสว่างไม่มีเช่นนี้ จะมีคุณหรือโทษอย่างไรแก่ใคร ไม่เป็นข้อยากที่เธอจะคิดเห็น

๒๑๗. ผู้ต้องการแสงสว่างมากจากดวงไฟ ได้ทำเครื่องกันแสงไฟทางที่ไม่ต้องการฉันใด ผู้ต้องการแสงสว่างทางใจให้มาก พึงกันอายตนะทางอื่นเสียฉันนั้น

๒๑๘. สิ่งใดที่ท่านแสดงว่าเป็นเหตุแห่งสุข หรือทุกข์ก็ดีผลวิเศษท่านว่าได้ด้วยการกระทำดีก็ดี เมื่อยังไม่ได้ทดลองให้เต็มที่แล้ว ยังไม่ควรจะคัดค้านส่วนนั้นว่าไม่จริง ไม่เป็นได้เลย เพราะว่าผู้ที่แสดงเช่นนั้น ย่อมจะเป็นที่ดูหมิ่นของผู้ทำได้ ดูเป็นโง่แกมหยิ่งไป เมื่อทำไม่ได้ยอมโง่ไว้ดีกว่าที่ให้เขาเห็นว่าโง่แกมหยิ่ง

๒๑๙. คนโง่ย่อมกลัวและอายในสิ่งที่ไม่น่ากลัว ไม่น่าอาย แต่ส่วนที่น่ากลัวน่าอาย บางทีเขากลับกล้าและหาอายมิได้ เมื่อประสบภัยแต่เล็กน้อย เขาก็ต้องเดือดร้อนเป็นหนักหนาน่าสังเวช เหตุนี้คนไม่ควรเกียจคร้านที่จะต้องได้รับโทษเป็นคนโง่เลย

๒๒๐. คนโดยมากมักจะดึงโลกมาปรับเข้ากับตัว แต่คนฉลาดมักปรับตัวเข้ากับโลก เพราะการดึงโลกมาปรับเข้ากับตนคงไม่สมประสงค์โดยมาก ส่วนปรับตัวเข้ากับโลกคงสมประสงค์ร่ำไป

๒๒๑. สิ่งทั้งปวงมีความเกิดขึ้น และมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาทั้งข้างดีและข้างชั่วดังนี้ แต่ผู้ยังไม่พ้นสมมติควรเห็นว่า กรรมดีอาจรักษาความดีให้เสื่อมช้าและเผาความชั่วให้เสื่อมเร็วลง กรรมชั่วหมุนความชั่วให้เจริญ เผาความดีให้พินาศ

๒๒๒. สิ่งใดที่จะมีแต่คุณหาโทษมิได้ หรือมีแต่โทษหาคุณมิได้ย่อมไม่มีดังนี้ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม จึงไม่ต้องเดือดร้อนรำคาญใจ เพราะเลือกถือเอาแต่คุณประโยชน์ได้ในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ

๒๒๓. ความเจริญเร็ว กับความเสื่อมเร็ว เป็นคู่กัน เห็ดเกิดวันสองวันก็โตเต็มที่ และวันที่สามที่สี่ก็โทรมหมด

๒๒๔. ส่วนทั้งหลายท่านว่าธรรมดาแต่งมาพร้อม ย่อมเป็นของธรรมดา เช่นนกแก้วขนเขียว และหญิงมีน้ำนมเมื่อคลอดบุตรนี้เป็นตัวอย่าง เพราะฉะนั้นบุคคลไม่ควรร้อนใจในการณ์ต่าง ๆ

๒๒๕. เมื่อรู้จักคติธรรมดา อันเป็นข้าศึกและอุปการแก่กัน แล้วทำให้เหมาะแก่สมัยแลเหตุการณ์ จึงจะได้ความสุข และห่างทุกข์ภัย

๒๒๖. ทานเป็นเหตุบรรเทาเมาโลภลาภ ตระหนี่ตระหนาบ ให้ติดแน่นในทรัพย์สมบัติจนเสียธรรม

๒๒๗. ความ ดี มาก อย่าง นัก–มักไม่ ยั่ง ยืน เหมือน ดี เดียว นี้ เป็น ข้อ ที่ ควรพิจารณา สุภาษิตโบราณก็มีอยู่ว่า โลภมากลาภหาย

๒๒๘. ผู้ขึ้นภูเขาโดยรีบร้อนจะให้ถึงยอดโดยเร็ว ก็มักพลาดพลัดตกหรือหมดกำลัง เรียนศิลปวิทยาและแสวงหาทรัพย์ เอาแต่เร็วเข้าว่า ไม่พิจารณาให้รอบคอบมั่นคง ก็จะมีความรู้ใช้ไม่ได้ และต้องขาดทุนที่ออกไป

๒๒๙. การรู้จักผ่อน สั้นยาวหรือที่ เรียกว่ารู้จัก หลบก็เป็น ปีกรู้จัก หลีกก็เป็นหาง เป็นสุภาษิตที่ผู้รู้จักใช้ได้ความเจริญสุข

๒๓๐. วันเกิดก็ดี วันขึ้นปีใหม่ก็ดี วันกลางปีก็ดี วันที่ประจวบกับการเสียการได้หรือมีสุขก็ดี เหล่านี้ย่อมปลุกใจผู้มีกำลังปัญญาให้ลุกขึ้นทำหน้าที่สมควรแก่เวลาและได้ประสบผลที่ต้องประสงค์สมภูมิ มีชีวิตไม่ไร้ประโยชน์

๒๓๑. ความดีมีอยู่ทั่วทิศา ใครฉลาดอาจหาเรียนได้

๒๓๒. การปฏิเสธข้อที่ไม่สามารถจะทำให้ได้ ดีกว่ารับแล้วไม่ทำให้สำเร็จ ก็แต่ว่าคนจะเลื่อนชั้นขึ้นเป็นคนดีได้ก็เพราะแสดงความสามารถให้กิจนั้น ๆ เสร็จไปโดยชอบได้ เพราะฉะนั้นคนไม่ควรปฏิเสธกิจการอันตนสามารถจะทำได้

๒๓๓. ผลเป็นที่น่าปลื้มใจ คือความมาพร้อมมูลแห่งญาติมิตรศิษย์บริวารและผู้ภักดีในมงคลสมัยนี้ ย่อมได้ด้วยบุญญาภินิหาร คือการที่ได้ทำชอบไว้โดยอัธยาศัยกว้างขวาง ไม่เห็นแก่ความยากลำบาก ประดุจมีความเหนื่อยเป็นสหาย

๒๓๔. ผู้ใดมีปัญญาถึงพร้อมด้วยคุณวุฒิเฉียบแหลมในวิธีจัดการต่าง ๆ รู้จักประมาณและกาลเวลา ผู้นั้นย่อมเป็นผู้มีสุขสง่าในชุมนุมชน

๒๓๕. ผู้ใดไม่ครั่นคร้ามต่อกิจการที่ยากลำบากอันควรจะทำได้ ย่อมทำฐานะของตนให้มั่นคง และเลื่อนชั้นขึ้นเป็นผู้สูงศักดิ์

๒๓๖. ความกล้าหาญบากบั่นไม่ท้อแท้ ความเด็ดเดี่ยวเที่ยงตรงในความสัตย์ที่เป็นประโยชน์เป็นธรรม มีในผู้ใดย่อมนำให้ผู้นั้นอธิษฐานใจ กระทำกิจในหน้าที่สำเร็จได้

๒๓๗. การที่ทำทุกสิ่ง ถ้าเว้นความตั้งใจเสียแล้ว การนั้นมีแต่จะล้มเหมือนหลักปักเลน อีกอย่างหนึ่งแม้จะได้ตั้งใจไว้แล้ว แต่ปล่อยให้จืดจางไปเสีย ไม่รักษาให้รอบคอบก็คงจะได้แต่ความหวังใจเท่านั้น หาได้ผลที่มุ่งหมายไม่

๒๓๘. การรู้ว่าอะไรควรทำก่อน อะไรควรทำหลังและรีบทำการนั้นให้ทันกับความรู้ จึงจะไม่ไร้ผลที่มุ่งหมาย

๒๓๙. ความพอใจเป็นกำลังของการงานอย่างดี เพราะฉะนั้น เมื่อจะทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ จึงควรหาอุบายให้มีฉันทะ แต่นั้นท่านจึงจะเห็นว่าร่างกายแม้มีโรคเบียดเบียนและถูกรากกรำก็ยังแข็งแรงกว่าผู้ที่อ้วนพี แต่ไม่มีฉันทะมาก

๒๔๐. ผู้ฉลาดอาจคาดการได้ทุกอย่าง แต่แฉะช้าเสียมีใจเลื่อนลอย ไม่ได้ทำการให้เหมาะแก่เวลา ชื่อว่ามีความรู้เสียเปล่าใช้ไม่ได้

๒๔๑. คนพาลท่านแสดงลักษณะไว้ล้วนแต่ชั่ว เป็นไปกับด้วยโทษ เพราะตัดประโยชน์เสีย แต่ผู้พิจารณาซึ้งลงไปแล้วย่อมเห็นว่า ผู้มีกำลังอาจประกอบกิจได้แต่ไม่ทำความดีให้ทันคนในพวกเดียวกัน ก็ตกอยู่ในฉายาของคนพาลด้วยเหมือนกัน

๒๔๒. ผู้มัวแต่ทำการภายนอก เหมือนลูกจ้างนำภาระเข้าไปแล้ว ก็ต้องคืนให้เจ้าของเดิมคือโลก คงได้แต่ค่าบริโภคใช้สอยพอควรแก่ปากและท้องเท่านั้น แม้จะมากกว่ากันด้วยอำนาจท้องใหญ่ท้องเล็ก ก็พอแก้หิวได้ชั่วเวลาเท่ากัน ครั้นถึงกำหนดก็คงหิวอีกเสมอกัน น่าสังเวชไม่น้อยที่คนได้มีชีวิตมาแล้ว ไม่ได้ทำประโยชน์อย่างยิ่งของตน

๒๔๓. การที่ทำแม้เป็นกิริยาที่ดี ที่สามารถให้เผล็ดผลเป็นประโยชน์ แต่เว้นการรู้ประมาณรู้เวลาเสีย ก็อาจจะได้ผลตรงกันข้าม

๒๔๔. ธรรมดาของงานแทบทุกอย่าง ย่อมมีอุปสัคเข้ามาขวาง ไม่ให้ทำการนั้นได้สะดวก และให้พวกคนเขลาแคล้วคลาดจากประโยชน์ แต่ผู้มีปรีชาไม่ชะล่าใจย่อมเตรียมการป้องกันต่อสู้อุปสัคอันจะมีมารอบด้านไว้พร้อมเพรียง

๒๔๕. สิ่งใดจะทำให้ตลอด ต้องมีจิตจอดอยู่ในสิ่งนั้นตั้งแต่ก่อนเวลาทำ และเมื่อทำนั้น ควรนึกว่าจะมีเหตุขัดข้องแต่จะต้องเอาชนะโดยธรรมให้จงได้

๒๔๖. ทุกคนไม่ควรจะปล่อยให้ข้อผิดพลาด หรือความจำเป็นแต่บางคราว มาลบล้างความตั้งใจในส่วนดีของตนเสียทั้งหมด คือว่าถ้าพลาดไปก็ตั้งต้นใหม่ทันที เหมือนภิกษุผู้เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ต้องอาบัติแล้ว ก็รีบแสดงฉะนั้น

๒๔๗. ถ้าทิ้งความตั้งใจเสียแล้ว ท่านก็จะต้องทิ้งการงานที่เป็นประโยชน์ไปตามด้วย

๒๔๘. คนที่คิด ว่าตนรู้วิธี ที่จะต่อสู้ อันตราย ด้วยอุบาย ต่าง ๆ เช่นรู้ วิธีที่จะปราบกิเลสอันจะเกิดขึ้น ณ ภายในก็ดีแต่ไม่กระทำตามความรู้นั้น ไม่เป็นผู้ฝึกหัดคุ้นเคยชำนาญแล้ว ถึงคราวต้องการก็จะมีแต่ปราชัยเหมือนผู้ไม่รู้

๒๔๙. นักปราชญ์พิจารณาเห็นอำนาจแห่งความทำตามรู้ได้ ว่าเป็นหลักแห่งความสุข อิริยาบถของท่านจึงเป็นไปแต่ในทางบำเพ็ญประโยชน์สมกับความรู้

๒๕๐. ผู้ที่มุ่งลงไปเป็นหนึ่ง ว่าจะทำอย่างไรจนแนบแน่นแล้ว แม้ว่าจำจะต้องทำกิจสำหรับหมู่คณะหรือการประจำวันอยู่ ก็คงจะแบ่งเวลามาทำกิจที่เขาตั้งใจไว้เป็นแน่นั้นไม่น้อย และในไม่ช้าก็คงแลเห็นผล

๒๕๑. เรือใหญ่ที่บรรจุสินค้าไว้เต็มแล้ว ไม่ออกค้าหากำไร แต่ปล่อยให้รั่วร่ำชำรุดไม่อุดยา ก็จะต้องเสียใจฉันใด การตั้งตนให้เป็นคนมีความรู้ มีคุณความดีแต่ไม่รักษาหน้าที่ และแก้ไขข้อที่เสียซึ่งเกิดขึ้น หรือจะเกิดขึ้นให้ระงับไป ก็จะมีผลเช่นเดียวกัน

๒๕๒. เพื่อจะรักษาความตั้งใจไว้ แต่ถ้าประโยชน์น้อยใหญ่จะกลับเสียไปเพราะเหตุนั้น ก็ควรจะถ่ายถอนเพื่อประโยชน์และธรรม

๒๕๓. ทำนบใหญ่อันกันน้ำไว้ ย่อมพังทลายลงทั้งหมดได้ ด้วยช่องเล็กน้อยที่ไม่มีผู้ใส่ใจจะอุดฉันใด ผู้ประมาทไม่รอบคอบปล่อยให้ความเสียแม้น้อยเกิดขึ้นอยู่ ก็อาจทำลายความดีและประโยชน์ใหญ่ได้ฉันนั้น

๒๕๔. คนเนื้อมาก เพราะหลับมาก และกินมากเล่นมากก็ดี คนผอมเนื้อน้อยมักเป็นด้วยการนอนน้อย และกินน้อยก็ดี ทั้ง ๒ อย่างนี้ไม่ใช่ความดี ที่ทุกคนควรจะรู้สึกไว้

๒๕๕. ความแคล้วคลาดจากประโยชน์ที่จะพึงได้ และคำติเตียนย่อมมีแก่ผู้บกพร่องในหน้าที่ แม้แก่ผู้ทำการงานชั้นสูง

๒๕๖. แรงมากนั้นย่อมมีมาแต่การออกกำลังมากเหนื่อยมาก เพราะฉะนั้นผู้ใดไม่ออกกำลัง ผู้นั้นไม่เหนื่อยและไม่มีกำลังไม่มีแรง

๒๕๗. ความหละหลวมในกิจที่เนื่องด้วยผู้อื่น และความวางใจเกินการณ์อาจเป็นเหตุให้ต้องเสียหายไร้ประโยชน์ และจะต้องเดือดร้อนต่อไป

๒๕๘. ข้อความที่ง่าย ๆ และตื้น ๆ นั้น อย่าเชื่อว่าผู้อื่นจะรู้และเข้าใจได้เช่นเรา (ก่อนที่เราได้ทดลองแล้ว) เพราะผู้เขลาเข้าใจผิด ในกิจที่ง่าย ๆ มีอยู่มาก หากไว้ใจด้วยความไม่รอบคอบจะต้องร้อนใจ

๒๕๙. แม้ข้อที่ลึกลับอันเห็นได้แสนยากก็ตาม ก็มีผู้ฉลาดอาจรู้ข้อความนั้นหรือที่ยากยิ่งกว่า เพราะฉะนั้นบุคคลไม่ควรประมาทในเหตุการณ์ทั่วไป

๒๖๐. อนึ่งการผิดพลาดครั้งหนึ่งเป็นการให้เสียเหลี่ยมเสียคมไป ย่อมคลายความศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่ปกครองผู้อื่น หรือผู้ที่รักษาสง่าราศี ไม่ควรจะให้มีแต้มเสียเกิดขึ้นโดยเหตุไม่สมควร

๒๖๑. ความอดทน ความระวัง ความขยัน ความเผื่อแผ่ ความเอ็นดู ความหวังดี เหล่านี้เป็นคุณของหัวหน้าอันผู้ต้องการประโยชน์พึงปรารถนา

๒๖๒. ผู้หมั่นใจการที่จะต้องสืบ ไม่ประมาทมีความคิดรอบคอบ ดูแลการงานถี่ถ้วน ย่อมจะทำฐานะของเขาให้เจริญมั่น พร้อมด้วยความสุขของชุมนุมชน

๒๖๓. คำสั่งของตนจะมีผลหรือไม่อย่างไร ย่อมเนื่องด้วยการตรวจตราระวังติดตามของเราเป็นสำคัญ ถ้าเราไม่ตั้งใจจะตรวจดูผลงาน โดยคิดว่ากิจนั้นคงเป็นไปตามปรารถนาเสมอแล้ว การที่ทำนั้นและจะทำให้ท่านต้องเจ็บใจเพราะคลาดผลที่ปรารถนา และมักเสียถึงประโยชน์ที่เป็นต้นทุนด้วย

๒๖๔. เกณฑ์แห่งการสำรวจนั้น คือการพิจารณาถึงประโยชน์ที่ตนปรารภแล้ว และเป็นวิสัยอันตนหรือคนที่อยู่ใต้ปกครองจะพึงทำ ได้ทำแล้วหรือยัง เพราะย่อมเป็นเหตุพยายามหาอุบาย ทำความบกพร่องที่ล่วงไปให้เต็ม และถ้าได้ทำเต็มแล้ว ก็จะได้รักษาไว้ หรือขยายเพื่อเพิ่มคุณสมบัติให้ยิ่งขึ้น

๒๖๕. ผู้รู้จักประโยชน์ ของความรู้ ทุกอย่างแล้ว ย่อมเลือก ประกอบ แต่กิจที่เป็นคุณอันสมควรแก่ตน

๒๖๖. ตาแลหูของท่านผู้หัวหน้ามีตั้งร้อย ที่คอยดูฟังอยู่ทุกเมื่อ แม้เช่นนั้นก็ทำเป็นเหมือนตาบอดหูหนวกเสียบ้างในบางขณะ นี้เป็นธรรมดาของผู้เป็นหัวหน้า

๒๖๗. การเผื่อแผ่ ๑ การประพฤติประโยชน์ ๑ วาจาน่ารัก ๑ ความมีตนเสมอไม่ถือตัว ๑ ธรรม ๔ เหล่านี้แล เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว (น้ำใจหรือเหนี่ยวโลกไว้) อันพระจอมปราชญ์ประกาศแล้ว

๒๖๘. อันที่จริงเวลาก็มีวันละ ๒๔ ชั่วโมงเท่านั้นเอง แต่มีผู้ที่ร้องว่า ๑ ไม่มีเวลาที่ทำกิจสำคัญ อันเป็นคุณงามความดีบ้าง ๒ ไม่มีเวลาประพฤติธรรมเพื่อความสุขอย่างประณีตบ้าง ดังนี้ ก็มักเป็นเพราะเขาไม่ได้มุ่งลงไปเป็นหนึ่งว่าจะทำอะไร แล้วแต่อารมณ์หรือใครจะดึงหรือลากไป

๒๖๙. ผู้ไม่ค่อยได้ลงมือทำกิจที่ควรทำนั้น เพราะเขามักจะเห็นเป็นเหลือวิสัยเสียบ้าง ไม่มีผลดีบ้างดังนี้ ผู้นั้นก็คงได้หรือมีแต่ส่วนที่ล้วนเจือด้วยทุกข์อยู่ร่ำไป

๒๗๐. เหตุการณ์เล็กน้อยย่อมเจียดเอา เวลาของผู้ เหลาะแหละไปเสียหมดสุดแล้วแต่ลมจะพาให้เขาไปทางใด

๒๗๑. ทุกคนถ้ารู้ว่าความตั้งใจทำกับอาการที่ทำได้ไม่เท่ากันทุกขณะ อาการที่ทำของเขาก็จะใกล้กับความตั้งใจ และความตั้งใจก็จะใกล้กับอาการที่ทำมากขึ้น จนอาจเห็นปัญญาแลสัจจะของตนด้วยตน

๒๗๒. ผู้ที่จะปรากฏว่าเป็นคนสามารถหลักฐาน ก็เพราะประกอบการงานให้เป็นชิ้นเป็นอัน ซึ่งโลกอาจเห็นได้ว่า ส่วนนี้ ๆ เป็นประโยชน์ และไม่มีโทษทุจริตเข้าแทรกแซง

๒๗๓. ผู้ที่ลงสันนิษฐานเห็นแลเชื่อง่าย ไม่ตรองเหตุผลให้ถ่องแท้ ผู้นั้นจะต้องโทษของธรรมดาในฐานที่งมงาย คือ แม้การกระทำของผู้นั้นมีก็มักจักคลาดจากผลที่ประสงค์

๒๗๔. การที่มีใจไม่เด็ด เพราะเข็ดแต่อารมณ์ที่เคยมา ผู้นั้นยากที่จะเห็นค่าแห่งความประพฤติของตน ว่าเป็นความสุขอย่างจริง ๆ ได้อย่างไร

๒๗๕. หูที่ประดับด้วยต่างหู แต่ไม่รู้จักคำของนักปราชญ์ มือที่ประดับด้วยแหวนและสร้อย แต่ไม่ค่อยได้ให้ทานหรือทำประโยชน์ สองอย่างนั้นจะงามอย่างไร

๒๗๖. เมื่อบุคคลได้ทำการอันเป็นหน้าที่ ซึ่งสมควรทำเสร็จแล้ว ย่อมได้ความโปร่งใจ นี้แลเรียกว่าบุญก็ได้

๒๗๗. การปล่อยสิ่งที่สมควรทำให้ค้าง และไปคว้าอย่างอื่นเข้าเช่นนี้ จะชื่อว่าเป็นผลดีก็หาไม่ เพราะทำให้รุงรังยิ่งขึ้น หาได้ความปลอดโปร่งใจไม่

๒๗๘. การที่เห็นว่าคนทำการอันเป็นหน้าที่ของตนเมื่อยังไม่ทำให้เสร็จ แม้จะไม่ได้แบกไว้ แต่ก็เป็นอนุสัยเครื่องถ่วงให้หนัก ต่อเมื่อได้ทำให้เสร็จไปแล้ว จึงรู้ว่าเบาปลอดโปร่งใจ เหมือนได้วางของหนักลงแล้ว เหตุนี้เมื่อไม่ใช่โอกาสอย่าพึ่งมุ่งหมาย

๒๗๙. ผู้ใช้ความคิดย่อมเห็นว่า การฝึกกายวาจาใจ แม้ยากดังแจวเรือทวนกระแส แต่ถ้ามีโอกาสก้าวหน้าไปบ้างแม้ทีละน้อยก็ไม่น่าเบื่อ เหมือนการกินการแก้ที่แลไม่เห็นผล และจะต้องทนทำซ้ำซากอยู่ไม่หยุดหย่อนนั้นอีก

๒๘๐. คนโดยมากมักทำการได้คราวละอย่าง และการบางอย่างที่เป็นประโยชน์มาก ย่อมต้องทำด้วยความละเอียดประณีต และด้วยความพยายามไปนาน ๆ เหตุนั้นการเลือกประกอบแต่ประโยชน์ที่ยั่งยืนใหญ่โตให้เป็นหลัก และไม่หนักในประโยชน์เล็กน้อยเกินไป จึงเป็นคุณสำคัญ

๒๘๑. ถ้าท่านใช้ปัญญาพิจารณาแล้ว ท่านจะเห็นว่าสิ่งที่ท่านเห็นแลรู้อยู่ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น เป็นสิ่งล่อลวงให้หลงไม่น้อยเลย เพราะท่านได้รู้เห็นแต่ส่วนที่ไม่จริง ส่วนที่จริงท่านไม่ค่อยได้เห็น

๒๘๒. เมื่อตั้งวงแห่งความสุขด้วยอามิสกว้างไปเพียงไร เวลาที่เป็นของตัวจริง ๆ ก็จะมีน้อยลงเพียงนั้น เพราะจะต้องนุงด้วยความสุขทุกข์ของผู้อื่นซึ่งยากจะเลี่ยงได้

๒๘๓. ผู้มีปฏิปทายุ่งด้วยสุขทุกข์ของคนในโลกเช่นนี้ ถ้าจะกล่าวว่าดีได้ ก็เพราะเปรียบด้วยชนพาลผู้ประพฤติความเสื่อมเสียให้แก่โลก แต่ถ้าเปรียบกับบัณฑิตผู้พิจารณาโลกให้รู้ตามเป็นจริงแล้วไม่ติดในอามิส ก็กลายเป็นฝ่ายต่ำไป หาสมควรแก่ผู้ยังแก่การศึกษาไม่

๒๘๔. (วันเสาร์ที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๕ อายุของข้าพเจ้าล่วงมาได้ ๓๖ ปี กับ ๙ เดือน ๑๘ วัน) เมื่อจะเลือกสรรกลั่นเกลาเอาประโยชน์จากชีวิตที่ล่วงมา โดยพิจารณาถอยหลังเข้าไปว่า มีอะไรบ้างที่เป็นหลักฐานและน่านิยมชมชื่น ก็เห็นว่ามีอยู่เพียง ๒ จำนวนเท่านั้น คือความดีที่เกื้อกูลแก่ความรู้อย่าง ๑ ความรู้ที่ได้ทำลายความมืดอย่าง ๑ เพราะนอกนั้นเช่นทรัพย์สินความสุขแลทุกข์ และความดีส่วนอื่น ๆ เกิดขึ้นแล้วก็เปลี่ยนไป จนไม่เห็นรอยก็มี

๒๘๕. ญาติพวกพ้องมิตรสหาย ก็ต่างเกิดขึ้นและเสื่อมสลาย ตายจากไปในลำดับแห่งวัย ทรัพย์ ยศศักดิ์ เกียรติคุณก็หนุนให้หนักในทุกข์บ้าง ในสุขบ้าง แล้วก็อันตรธานไปเหมือนก้อนเมฆในอากาศ จะคงเหลือก็แต่สัญญาความจำเท่านั้น และต่อไปสัญญานั้นก็ค่อย ๆ ลบเลือนไปตามกัน

๒๘๖. พึงละการคลุกคลีด้วยคนชั่ว จงคบหาสมาคมกับคนดี จงทำบุญทั้งกลางวันกลางคืนจงนึกถึงความไม่เที่ยงเป็นนิตย์

๒๘๗. สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดแล้วก็ดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข

๒๘๘. นอกจากได้บำเพ็ญกุศลกรรม และความรู้เหตุผลแห่งสภาวธรรมแล้ว ชีวิตก็เป็นของเกิดมาหาสาระประโยชน์มิได้

๒๘๙. ทางโหราศาสตร์ถือกันว่า วันเสาร์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ เป็นวันที่กล้าแข็งศักดิ์สิทธิ์ มักให้นรชนประกอบกิจเนื่องด้วยมงคลต่าง ๆ ตามอัธยาศัย แต่ผลที่คนจะพึงได้พึงถึงก็คงไม่ยิ่งไปกว่าเหตุ เพราะฉะนั้นเป็นคนควรรู้เหตุแห่งผลให้รอบคอบเป็นสำคัญ

๒๙๐. ความดี ความประสงค์ ความสุขสำราญเหล่านี้ที่เป็นส่วนโลกีย์เป็นสังขาร ย่อมให้เกิดความพอใจและได้ความชื่นบานเพียง ๒ ส่วน คือเมื่อมีเมื่อบริโภค แต่เป็นเหตุให้ทุกข์ ๕ ส่วน คือ เมื่อไม่มี เมื่อแสวงหา เมื่อรักษาเมื่อเสื่อมไปตามปัจจัย และทำให้คนโง่เมาหลงติดพันอยู่ แต่ผู้รู้ไม่ทำอาลัยในสังขารทั้งสิ้น

๒๙๑. ความชั่ว ความทุกข์ยากลำบาก ความไม่สมประสงค์ ความไม่รู้เหล่านี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ก็ได้ เป็นเหตุแห่งสุขก็ได้ ผู้รู้ย่อมดูส่วนนั้น ๆ อยู่ด้วยความไม่ประมาทแล้วแคล้วคลาดจากทุกข์ได้

๒๙๒. สุขและทุกข์ของโลก คือ สุขเวทนาที่อาศัยผัสสะ เกิดขึ้นแปรไป ย่อมเนื่องกันโดยต่างเป็นเหตุและเป็นผล คือ มีสุขแล้วก็ตั้งแต่จะมีทุกข์ มีทุกข์แล้วก็ตั้งแต่จะมีสุขไป มีสุขมากเพียงไร ก็ต้องมีทุกข์มากเพียงนั้นมีทุกข์มากเพียงใด ก็จะได้สุขมากเพียงนั้น ผู้รู้ย่อมไม่ติดพันสุขทุกข์ในโลกนี้

๒๙๓. ผู้รู้ประสงค์แต่สุขที่เยือกเย็นยั่งยืนโดยธรรมชาติ และกำจัดผัสสะเสียโดยสติกำหนดอายตนะทั้งภายในและภายนอกด้วยปัญญาให้รู้ตามเป็นจริง จนไม่หลงตามสมมติ ซึ่งปรากฏโดยรูปเสียง หรือสีสัณฐาน กลิ่น รส โทษ คุณอย่างไร

๒๙๔. การที่ทำจะหมายเอาเป็นแน่นอนทุกอย่างหาได้ไม่ เพราะอุปสรรคย่อมสามารถทำให้เคลื่อนคลาดเป็นอย่างอื่นไปได้ เหตุฉะนั้นบัณฑิตผู้มีสติปฏิบัติพระพุทธศาสนาย่อมชั่งด้วยสัปปุริสธรรมก่อนว่าอย่างไรควรอย่างไรไม่ควร เพื่อรักษาศีลสงวนธรรมอันเป็นคุณสมบัติของตนไว้

๒๙๕. การที่เป็นผู้มีใจหนักแน่น ไม่ท้อแท้เพราะถูกกระทบ อาจทำสิ่งที่เข้ามากระทบนั้นให้พินาศ หรือกลายเป็นอาหารและเครื่องประดับก็ได้

๒๙๖. เบญจขันธ์พระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นของไม่เที่ยง และเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ดูเหมือนว่าพระอรหันต์เจ้าก็จะไม่พ้นจากทุกข์เพราะยังมีเบญจขันธ์ แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ก็เพราะว่าท่านทำลายเบญจขันธ์หรือปล่อยวางเสียด้วยปัญญาแล้ว หาได้ถือมั่นในเบญจขันธ์ว่าเป็นของท่านไม่ เป็นแต่สภาวธรรมอันเกิดขึ้นแล้วแปรไปตามสภาพเช่นสิ่งอื่น อันเป็นธรรมดาของสังขารต่างหาก

๒๙๗. คติแห่งธรรมดาถ้าพิจารณาไม่ตลอดแล้ว ดูเหมือนขัดกันกับบางสิ่งบางประการ เช่น ๑ บวกกับ ๑ ก็ควรเป็น ๒ และ ๑ นั้น ๓ หนตามวิธีเลขก็ต้องเป็น ๓ แต่บุคคลอาจรวมให้เป็น ๑ ก็ได้ เช่น แป้ง ๑ น้ำตาล ๑ กระทิ ๑ รวมเข้าเป็น ๑ คือขนมก็ได้ หรือหม้อ ๑ ไห ๑ ตุ่ม ๑ รวมเป็น ๑ คือ ดินเท่านั้นก็ได้ ดังนี้ผู้มีปัญญาจึงรวมโลกทั้งสิ้นลงเป็น ๑ คือ ธรรมได้

๒๙๘. ความต้องการความดีความชอบประกอบด้วยความสุขสำราญ ย่อมมีประจำสันดานของสัตว์บุคคลมาตั้งแต่แรกรู้เดียงสา แต่เพราะเขาไม่รู้อารมณ์ตามเป็นจริงอย่างไรจึงได้คว้าเอาอารมณ์อันประสบทั้งส่วนดีส่วนชั่ว จนไม่ได้ความสุขพิเศษที่แท้จริง

๒๙๙. ผู้รู้ผู้มีสติย่อมไม่ปล่อยใจให้กำเริบโลภในทรัพย์และกามสุขเกินฐานะ ย่อมทำแต่พอสมกับหน้าที่ มีการบริจาคจับจ่ายกำจัดความโลภโกรธหลงไปด้วยกัน นั่นจึงจะเป็นความสงบและได้สุขจริง

๓๐๐. ดนตรีเว้นว่างซ้อม ๕ วันก็เสื่อม ศิลปะนูเว้น ๗ วันเสื่อม ภรรยาดีทอดทิ้งไว้เดือนหนึ่งก็เสื่อม ศิษย์เว้นศึกษาสักกึ่งเดือนก็เลอะ นี่ควรเป็นแว่นเครื่องส่องของผู้มีเมธา ให้เห็นว่าบรรดาของในโลกจะคงเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ความสุขได้ ก็ต้องพยายามไม่ให้ล่วงคราว แล้วไม่เมาของในโลกนักมุ่งนิรามิสสุข อันไม่ต้องวุ่นด้วยการรักษาต่อไป

๓๐๑. เมื่อเรารู้ว่าโลกหมุนแคว้งอยู่ไม่มีเวลาหยุด ผู้ใดไปยึดถือไว้มั่นก็จะต้องหมุนไปตามแล้ว เราวางส่วนนั้นเสีย ไม่ถือว่าของเราของเขาพวกเราดังนี้ ก็จะไม่ต้องหมุนไปตามส่วนนั้น ๆ ดังนี้ และจะรู้ว่าตนข้ามพ้นจากโลกแล้วด้วยไม่ต้องไปเชิญใครมาพยากรณ์ เพราะส่วนนั้น ๆ ท่านสมมติว่าโลก โลกธรรมก็จะย่ำยีไม่ได้ต่อไป

๓๐๒. ท่านว่าไม่มีมรณะอันใดที่จะเชิดชูศักดิ์ของนักรบยิ่งกว่าตายในสมรภูมิ แต่การตายด้วยกิริยาสงบระงับ และด้วยอำนาจปฏิบัติธรรม แม้ในที่ใด ๆ ก็ตามเป็นที่อุ่นใจของพุทธศาสนิก

๓๐๓. คนโง่มีแรงเป็นอาวุธ เศรษฐีมีทรัพย์เป็นอาวุธพระยามีวาจาเป็นอาวุธ สมณะมีความสัตย์เป็นอาวุธ

๓๐๔. กษัตริย์ผู้ปฏิบัติการตามหน้าที่เป็นหลักแห่งรสเครื่องชูใจอยู่แล้ว ท่านเป็นพุทธศาสนิกจะควรปฏิบัติตามหน้าที่ด้วยอาการอย่างไร ให้เป็นรสเครื่องชูใจบ้างเล่า ควรค้นให้พบ

๓๐๕. ผู้ต้องการรบหรือแข่งขันต่อสู้จะต้องเป็นผู้แพ้ และเดือดร้อน หรือเป็นผู้ชนะและก่อเวรอย่างใดอย่างหนึ่งฝ่ายผู้ที่ไม่หนีไม่สู้เป็นผู้ไม่แพ้ในที่ทั้งปวง และปวงชนจะยกความชนะให้มิใช่เป็นผู้ก่อเวร มีสุขมั่นคง

๓๐๖. ผู้บอกพระไตรปิฎก ย่อมเกิดในสกุลสูงมั่งคั่งมีทรัพย์มาก ลือกระฉ่อนและเป็นผู้ร่วมกับคนชั้นสูง

๓๐๗. ก็ผู้ที่เป็นเหน่อพระพุทธเจ้า ทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้นอยู่ด้วยไม่ประมาทแล้ว จะเป็นผู้สะพรึบพร้อมด้วยองค์ทุกอย่าง อันไตรโลกยกย่องนับถือ

๓๐๘. การให้ธรรม ย่อมชำนะการให้ทุกย่างรสธรรมย่อมชำนะรส ทุกอย่างยินดีในธรรม ย่อมชำนะความยินดีทุกอย่าง ความสิ้นตัณหา ย่อมชำนะทุกข์ทั้งปวง

๓๐๙. ที่สุดของการงาน ที่สุดของการเล่น ที่สุดของการกิน ที่สุดของการเที่ยว ที่สุดของการชั่ว ที่สุดของการเรียน ที่สุดมองความดี ที่สุดของความรู้ ที่สุดแห่งชีวิต เหล่านี้ถ้าผู้มีปัญญาพิจารณาแล้วจะเห็นว่ามีรสคนละอย่างกัน

๓๑๐. เพลินในโลกก็ลืมตาย ดูในกายก็เห็นทุกข์เพ่งพินิจด้วยปัญญาก็รู้จริงอยู่กับรู้จริงก็พ้นทุกข์

๓๑๑. ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง สันโดษเป็นทรัพย์อย่างประเสริฐ ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างสนิท พระนิพพานเป็นสุขอย่างยอด

ปวัติธรรมภาค ๓

คือสุภาษิตที่ลิขิตขึ้นเตือนใจ

ดุจนัยภาค ๑-๒ ข้างต้น

---

๑. มิตรกับศัตรูอยู่ในตัว คือความชั่ว ทุกข์ภัยเป็นศัตรูผู้ทำลาย ส่วนความดีมีสุขเป็นมิตรสหาย ช่วยป้องกันอันตราย แลส่งเสริมให้เจริญด้วยบารมี

๒. ความฉลาดรอบรู้ ย่อมมีอยู่แก่นักศึกษาที่ขยันหมั่นเพียรตามหน้าที่

๓. ความคิดชอบเป็นอาหาร การรอบรู้เป็นทรัพย์อย่างประเสริฐ

๔. เมื่อเรากล้าหาญหมั่นเพียร ทำดีด้วยสติปัญญาศัตรูก็ต้องกลับกลายมาเป็นมิตร

๕. จรรยามรรยาทที่ประกอบด้วยธรรม ย่อมมีได้ด้วยสนใจศึกษาปฏิบัติ

๖. คนทั่วไปไม่มีใครชอบคนเย่อหยิ่ง จองหอง อวดดี ดื้อด้าน

๗. คนดีหรือของดี แม้มีปริมาณน้อย แต่มีคุณค่ายิ่งกว่าคนเลวของเลวแม้มีปริมาณมาก

๘. คนใจร้าย ย่อมชอบกล่าวร้ายทำร้าย ไม่นิยมพูดดีทำดี นี้เป็นส่วนมาก

๙. การแตกแห่งมิตรก็เพราะไม่ซื่อต่อกัน หรือทำตัวไม่ดีให้มีราคีคาว

๑๐. จิตย่อมได้ความชื่นบานอบอุ่น เมื่อได้รับเมตตากรุณาจากผู้ใหญ่ และได้ความเคารพคารวะ กตัญญูกตเวทีจากผู้น้อย

๑๑. คนที่ไม่เชื่อว่า บุญบาปให้ผลได้จริง หรือถูกอกุศล คือโลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำจิต เขาทำชั่วช้าลามกได้ง่าย ๆ กว่าจะรู้ว่าร้ายก็มักสายเกินที่จะแก้เสียก็มาก

๑๒. ในบุคคลนั้น มีความเกียจคร้าน การทุจริต เป็นศัตรูที่ร้ายกาจ

๑๓. ผู้ประมาทเลินเล่อ ปล่อยให้พระกาล คือเวลาผลาญชีวิตไปเปล่าตั้งครึ่งชั่วโมงบ่อย ๆ หรือตั้งวันตั้งเดือนตั้งปี แลตลอดชีวิต โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์ก็เหมือนทำโทษตนให้ติดในเรือนจำ ต้องถูกทัณฑกรรมต่าง ๆ นั้นเอง

๑๔. คนโง่จิตหยาบช้า ใช้ความกล้าในทางผิด คิดเห็นว่าความชั่วเป็นความดี จึงต้องมีทุกข์มากหลากหลาย

๑๕. ความตั้งใจเลือกทำแต่กิจกรรมที่จำเป็น แลควรแก่หน้าที่แลฐานะ ย่อมเป็นกำลังยิ่งใหญ่ ที่จะส่งให้เป็นผู้มีสุขประเสริฐ

๑๖. คนฉลาด สามารถทำประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่สรรพสัตว์ได้มากเพียงใด ก็เป็นผู้สวยงามอันมีเกียรติ ควรเคารพยิ่ง ของมหาชนเพียงนั้น

๑๗. ความเกียจคร้านให้สบายในเบื้องต้น แต่ให้ผลเป็นทุกข์ในเบื้องปลาย

๑๘. ความรักมีที่ไหน ท่านว่าทุกข์อยู่ที่นั่น (คือหมายรักสังขาร) แต่ผู้รู้จักใช้รักความบริสุทธิ์ รักความรู้เมื่อพ้นจากทุกข์ในสงสาร ก็เป็นคุณอย่างยอดยิ่ง ให้เกิดสุขอย่างยอดยิ่ง เพราะความรักบริสุทธิ์จริง บังคับให้ทำได้ดีจนสุดเขตแห่งวาสนา

๑๙. ความชังอาฆาตพยาบาท ในคนสัตว์ จัดว่าเป็นโทษ เป็นอกุศล เป็นกรรมลามก แต่ผู้ฉลาดเอามาใช้ในการโกรธ อาฆาต พยาบาท ไม่ให้มานอนในใจ แลชังตัณหา มานะ ทิฏฐิ อวิชชา ไม่ยอมให้มาฉาบทาจิตใจก็จัดว่าเป็นคุณบุญกุศล บันดาลให้ผู้รู้จักเป็นบัณฑิต

๒๐. ความหยิ่งในความดี ซึ่งชวนให้จองหอง ไม่ทำกรณียกิจตามควรแก่กาลเทศะแลหน้าที่ ความดีก็ถูกจะลดจนหมดค่า

๒๑. หญิงสาวหยิ่งในรูปสวย ไม่ปฏิบัติหน้าที่ให้ดี ชายหยิ่งในวิชาความรู้เมาในดีกรีประโยคที่ศึกษา และความสามารถบางอย่าง ไม่ทำหน้าที่ให้ดี สมความรู้ ชื่อว่าเขาตัดเยื่อใยของผู้ที่มีเมตตาปรานีให้ขาดไป

๒๒. คนใจทรามมักเห็นประโยชน์ในการกล่าวเท็จได้บ่อย โดยเขาไม่รู้ว่านั่นเป็นความชั่วร้าย เหมือนเชื้อโรคมะเร็งกินหัวใจ

๒๓. ทำไมความชั่วร้ายที่น่าอับอาย กลับแพร่หลายไปในหมู่ชนได้รวดเร็วเหมือนมีปีกบินไป คิดดูก็น่าจะเห็นว่าจิตใจของคนที่เศร้าหมอง ซึ่งเป็นที่รับรองความชั่วร้ายที่น่าอับอายยังมีมาก ดังคลื่นวิทยุ คลื่นโทรทัศน์ที่ตรงกันก็รับเสียงและภาพที่ส่งมาได้

๒๔. ทำไมจึงยังมีคนทรามมากกว่าคนดี ก็เพราะแม่พ่อ ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติมิตร ตลอดถึงเจ้าหน้าที่ โดยมากไม่ได้อบรมตน ให้เห็นโทษของการล่วงศีล มัวแต่มัว

เมาเลือกค้นหาอาชีพ ทำตนให้เป็นคนทุศีล ศีลชั่ว สร้างตัวให้เลวแล้ว สร้างลูกหลานเหลนให้เกิดมาเป็นคนเลวตามกันเรื่อยไป

๒๕. ผู้ชอบประกอบอบายมุขเหตุแห่งความเสียทรัพย์สินยศศักดิ์ เช่นกินเหล้าเมา รูป รส เสียง เล่นการพนันเพลิดเพลิน มุ่งแต่จะได้ จนกลายเป็นคนฉ้อราษฎร์บังหลวงใช้อำนาจนอกหน้าที่เหล่านี้ นับเป็นเสนียดจัญไรไม่สมควรสมาคมด้วยเลย

๒๖. การที่จะตำหนิติโทษผู้อื่น ควรดูตัวของเราให้รอบคอบทั้งกายและใจก่อน

๒๗. พ่อแม่แลครูอาจารย์เป็นผู้รับผิดชอบ ที่จะให้ศิษย์เป็นคนดีมีสามารถเพราะฉะนั้นจะต้องระวังสังวรในศีลและฝึกตนอย่างยิ่ง ควรเป็นแม่พิมพ์ที่ดี คือเป็นแบบอย่างของบุตรธิดา แลศิษย์ได้ดีจริง

๒๘. ที่มีเสน่ห์เป็นที่นิยมชมชื่นนั้น ไม่ใช่เพียงมีเงินทอง ต้องมีเมตตาอารีเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันตามสมควรแก่โอกาสแลกำลัง แลสามารถในการงานอันเป็นหน้าที่

๒๙. การพูดจริงมีจังหวะเสียงแจ่มใส แสดงแววแห่งเมตตาและกล้าหาญตามควรแก่กาลเทศะ ย่อมเป็นที่นิยมทั่วไป

๓๐. มีเพียรชอบทำหน้าที่ของตนให้บริบูรณ์นั้น เป็นคุณสำคัญที่จะบันดาลให้ประสบโชคดี มีวาสนา

๓๑. คนทำงานในหน้าที่บกพร่อง แม้ต้องทำงานอติเรกมาก ก็ยากที่โชคจะอำนวยประโยชน์ให้

๓๒. การปล่อยให้โทสะเกิดปรากฏเมื่อใดแล้ว พึงตรวจดูเถิดว่า สิริมงคลแลมิตรสหายของตนก็พลอยหลุดไปด้วย ควรระวังชั่งใจให้ดี

๓๓. คนคับแคบไม่มีใจกล้าเสียสละ ไม่มีมิตรสหายมาก ก็ยากที่จะบริหารงานใหญ่โตให้สำเร็จได้

๓๔. ถ้าเราสังเกตเหตุผลแลมุ่งทำดี แม้ศัตรูก็อาจเป็นประโยชน์แก่เราเพราะเขาจะชี้ความบกพร่องของเราให้ปรากฏ

๓๕. ความจริงเป็นคุณยิ่งใหญ่สูงสุด บุคคลไม่มีความจริงก็เหมือนคนที่มีแต่สมบัติเลว ๆ ไม่พ้นภัย ไม่ดีเด่นในสังคมจริง

๓๖. ความมีชัย ความภูมิใจ ย่อมมีแก่ผู้มีอัธยาศัยใหญ่กล้าหาญ มีพยายามสูง

๓๗. โอกาสแลความสามารถ ถ้าได้ประจวบกันจึงจะมีผลยิ่งควรบูชา

๓๘. มีโอกาสแต่ไม่มีความสามารถ หรือสามารถแต่ไม่มีโอกาสนั้น ไม่ค่อยมีความหมายคล้ายไม่มี

๓๙. ถ้าบุคคลรู้ตนว่า ความโกรธทำให้ตนบ้า คิดพูดทำเกินเหตุน่าบัดสีแล้ว ก็น่าจะยับยั้งชั่งใจให้มีเมตตากิริยาดีหรืออุเบกขา มีกายวาจาน่าเลื่อมใส

๔๐. ธรรมมีอานุภาพปราบทุกข์ บำรุงสุขให้แก่ผู้เคารพ ยิ่งกว่าบิยชนจะทำให้

๔๑. คนดีมีมิตรทุกข์แห่ง จะไปที่ไหนก็สบายที่นั่นให้ที่นั้นพลอยดีมีสุขไปด้วย

๔๒. แต่คนไม่ดีขี้โกรธ มีศัตรูมากก็ยากจะหาความสุขสบาย ไปที่ไหนก็มักมีไฟเผาที่นั้น

๔๓. ผู้คงแก่เรียนชอบเรียนชอบรู้ ก็เหมือนเป็นผู้มีทรัพย์ เครื่องปลื้มใจอยู่กับตน

๔๔. ผู้มีอวัยวะสมบูรณ์ไม่พิการ ก็ชื่อว่ามีทรัพย์มหาศาล สามารถจะสร้างสรรค์นิพพานตามประสงค์ แต่ต้องมีสติปัญญาเป็นอุปกรณ์

๔๕. คนถึงจะมีอะไรดีเท่าไร ถ้าไม่รู้จักใช้ไม่รู้จักรักษา ของดีนั้นก็จะกลายเป็นศัตรู

๔๖. ทุกคนควรจะรู้ว่า ศัตรูที่แท้นั้น คือตัวเกียจคร้าน โง่เขลาเบาสติปัญญา

๔๗. ความเจริญสุขสมบัตินั้นย่อมอุบัติ เพราะพยายามฝึกฝนตนให้ดียิ่งขึ้นเนือง ๆ

๔๘. เพียรอดทนสร้างตนเองในทางที่ชอบ ชื่อว่าประกอบที่พึ่งของตน

๔๙. ใช้สติปัญญา สัจจะอาชนะตนเอง ย่อมรุ่งเรืองเหมือนเพิ่มเชื้อเพลิงให้เถลิงสว่างแสง

๕๐. คบคนดีเป็นศรีแก่ตัว คบคนชั่วอปราชัย ควรใคร่ครวญดูว่าเราเป็นคนเช่นไร

๕๑. ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล เป็นคุณให้เกิดสุขทั้งตนและผู้อื่น แต่พึงดูผู้เป็นกสิกรที่ฉลาด ซึ่งเขาหว่านพืชเช่นไร ในที่อย่างไหน ในกาลไหนเป็นต้น

๕๒. ผู้บำเพ็ญความจริงให้เต็มในสันดาน ย่อมเป็นผู้อาจหาญมีอานุภาพให้สิ่งที่ไม่เหลือวิสัยสำเร็จ

๕๓. คนย่อมได้ชื่อเสียงเพราะความสัตย์ ๆ จะส่งเสริมให้ทำดีจนสุดเขตแห่งวาสนา

๕๔. ใคร่ครวญให้รอบคอบก่อนจึงทำดีกว่า ผู้ทำด้วยสะเพร่ามักง่ายต้องเสียใจภายหลัง

๕๕. คนที่พยายามชอบเอาชนะอุปสัค ย่อมเป็นคนเข้มแข็งมีเกียรติที่น่าไว้วางใจ

๕๖. ขี้เย กลัวยากลำบาก จะทำอะไรสักเล็กน้อยก็เห็นเป็นใหญ่ ทุกข์ภัยจะเพิ่มพูนมา

๕๗. คนที่มีชื่อเสียงเด่นในโลก ถึงจะลำบากกายใจก็ชื่นบาน โดยมากเป็นผู้อดทนพากเพียรกล้าหาญ

๕๘. ผู้ที่กล้านักมักม้วย หรือกล้านักมักบิ่นก็มี ฉะนั้นควรกล้าแต่พอดี แลอย่าให้เกินพอดี

๕๙. คนที่รักสวยนักมักเศร้า ไม่ควรเมาในความสวยเกินไป ควรเพ่งใจให้เห็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาไว้ด้วย

๖๐. การศึกษาหาความรู้ พร้อมด้วยการประกอบชอบแม้เยาว์วัยก็ฉลาดกว่าผู้ไร้การศึกษาแม้สูงอายุ

๖๑. คนฉลาดเป็นคนมีอำนาจเหนือบุคคล แลสิ่งของเขาต้องการก็ใช้ให้เหมือนเจ้าของ

๖๒. ความเลวร้าย ย่อมอุบัติขึ้นได้จากความใจดำหรือความอ่อนแอ แลความเขลา

๖๓. ความรู้ดีนั้น เกิดจากความสังเกตจดจำเพ่งพิจารณาเป็นส่วนสำคัญ

๖๔. ความไม่ซื่อสัตย์ในการนัดหมาย ชื่อว่าไม่รักเกียรติคุณ เหตุไม่พึงใจที่เหลือวิสัยอาจเกิดขึ้นได้

๖๕. เหตุสุดวิสัยอาจเกิดขึ้นได้ทุกเวลา ทุกคนควรเตรียมตัวให้พร้อมไว้ไม่ควรประมาท คือทำชาติความเกิดแลชีวิตให้เต็มด้วยบารมี

๖๖. เหตุที่ไม่ปรารถนา อาจเกิดได้ทุกเวลา ถ้าไม่ประมาทก็อาจปลอดภัย

๖๗. เหตุร้ายเกินคาด อารเกิดได้ ไม่ว่าที่ไหนเมื่อไร เมื่อพ้นภัยควรมีสติทำหน้าที่ให้พร้อมสรรพ

๖๘. ควรนึกอยู่ว่า ศัตรูของผู้อยู่ในโลกมีมากหากไม่ระวัง ไม่รีบศึกษาปฏิบัติ อาจต้องเป็นเชลยของศัตรู ผู้รู้จึงเตือนตนอยู่เนืองนิตย์

๖๙. ผู้มีสติตื่นอยู่ในคุณพระพุทธ พระธรรม แลพระสงฆ์ เจริญภาวนาอยู่เนืองนิตย์ พระพุทธเจ้า ทรงรับรองว่า ผู้นั้นเป็นสาวกของพระองค์ ตื่นอยู่ตื่นดีแล้วทุกเมื่อ

๗๐. ผู้มีสติระลึกอยู่ในคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นการเจริญภาวนา สมเด็จพระบรมศาสดา ตรัสรับรองว่า ผู้นั้นเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ตื่นอยู่ตื่นดีแล้วทุกเมื่อ

๗๑. การศึกษาค้นคว้าฝึกฝน ทำได้ทั้ง ๔ อิริยาบถ นั่ง นอน ยืน เดิน ทั้งนั่งอยู่หรือไปที่อื่นนั้น ๆ

๗๒. อันปูนทรายไม้เหล็กถึงต่างพรรณ์ แต่รวมกันถูกส่วนควรค่ายิ่ง

๗๓. บุตรของพระพุทธเจ้า ย่อมอยู่เหนือโลกธรรมเช่นน้ำหรือจะน้อยหรือมากก็ตามที ลักษณะที่ดีของจอกแหนก็คือลอยอยู่เหนือน้ำร่ำไป

๗๔. พระอาทิตย์พระจันทร์ส่องแสง เป็นประโยชน์แก่ผู้มีจักษุฉันใด พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ก็ส่องใจของผู้เพ่งให้ผุดผ่องฉันนั้น

๗๕. การดูคนด้วยแว่นตาทาขี้ผึ้ง ถึงจะเห็นก็ห่างจากความจริง

๗๖. จงเหลียวดูตนให้จงหนัก ก่อนจะทักท้วงหรือตำหนิติเตียนผู้อื่น

๗๗. คำพูดที่อ่อนหวานตามเหตุผล เหมาะแก่กาลเทศะ เป็นกุญแจที่จะให้สำเร็จประโยชน์เป็นอย่างดี

๗๘. ทรัพย์ก็ดี น้ำใจที่กรุณาก็ดี ไม่อาจผูกไมตรีคนพาล ให้สำเร็จได้ทั่วไป

๗๙. กายนี้ไม่นานหนอ จักนอนทับแผ่นดิน มีวิญญาณไปปราศแล้ว อันเขาทิ้งเสียแล้ว จักเป็นเหมือนท่อนฟืนอันหาประโยชน์มิได้

๘๐. คนพาลย่อมคิดว่า เราจะอยู่ตลอดฤดูฝนในที่นี้ จักอยู่ตลอดฤดูหนาวในที่นี้ จักอยู่ตลอดฤดูร้อนในที่นี้ หารู้จักอันตรายอยู่ไม่

๘๑. เมื่อมัจจุราชครอบงำแล้ว บุตรทั้งหลายมีอยู่เพื่ออันต้านทานมัจจุราชไม่ได้ บิดาก็ไม่ได้ ถึงพวกพ้องก็ไม่ได้ ความป้องกันย่อมไม่มีในหมู่ญาติ บัณฑิตทราบอำนาจแห่งเหตุนี้แล้ว พึงเป็นผู้สำรวมแล้วในศีล พึงรีบเร่งทำทางเป็นที่ไปนิพพานให้หมดจด

๘๒. ท่านทั้งหลายจงยินดีในความไม่ประมาทเถิด จงตามรักษาจิตของตน จงยกตนขึ้นจากหล่ม เหมือนกุญชรตกหล่มแล้ว ถอนตนขึ้นจากหล่มฉะนั้น

๘๓. ศีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง ๓ นี้ อันผู้ใดเจริญดีแล้ว ผู้นั้นย่อมก้าวล่วงบ่วงเป็นที่ตั้งอยู่แห่งมาร รุ่งเรืองอยู่เหมือนพระอาทิตย์ฉะนั้น

๘๔. ความเร่าร้อน ย่อมไม่มีแก่ท่านที่มีทางไกลอันถึงแล้ว มีโศกปราศไปแล้ว พ้นแล้วในธรรมทั้งปวงมีกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งสิ้นอันละเสียแล้ว

๘๕. ธรรมอนุเคราะห์ผู้เคารพนับถือ ให้มีความสุขกายสบายใจ ยิ่งกว่าบุตรภรรยาญาติมิตร ศิษย์อาจารย์จะพึงทำให้

๘๖. มังสจักษุคือตาเนื้อ ถ้ารู้จักใช้ให้ดีก็มีคุณอนันต์ แต่ไม่รู้จักใช้ ก็ให้โทษมหันต์ ฉันใด ตาในก็ฉันนั้น

๘๗. การเปลี่ยนแปลงตนจากภาวะที่อ่อนแอ ให้เป็นคนแข็งแรง จากภาวะที่แข็งกระด้างให้เป็นคนอ่อนโยนเปลี่ยนจากภาวะที่โง่เขลาให้เป็นคนเฉลียวฉลาด จากภาวะที่ขลาดให้เป็นคนกล้าหาญ เป็นหน้าที่เป็นวิสัยที่มนุษย์ควรพึงทำ เพราะสิ่งในโลกเป็นของไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงได้ ผู้รู้สึกตน จึงไม่ยอมทนอยู่ในความเลวทราม

๘๘. ธรรมดาส่วนชั่ว เช่นความโง่เขลา ความขลาด ความดิ้นรนมักง่าย และทุจริตเป็นต้น ย่อมสร้างรูปที่ชั่ว สร้างชื่อเสียงที่ชั่ว สร้างอันตรายทุกข์ร้อนต่าง ๆ ให้ปรากฏ

๘๙. ธรรมดาส่วนดี เช่นความฉลาดเฉลียว ความองอาจกล้าหาญ ความ

สุจริต ย่อมสร้างสรรรูปที่ดี สร้างชื่อเสียงที่ดี สร้างบารมีที่พึ่งพาอาศัย สร้างความสุขกาย สบายใจให้ปรากฏ

๙๐. ผู้ไม่ต้องการความทุกข์ ต้องการแต่ความสุขสำราญดีงาม ต้องเปลี่ยนใจที่ขลาดให้กล้าหาญ ตั้งสัจจาธิษฐาน พยายามละเว้นธรรมดาส่วนชั่วอย่างเด็ดขาด พยายามก่อสร้างสั่งสมอบรมธรรมดาส่วนดีให้เต็มสามารถ

๙๑. ในฐานะที่ท่านมีรูปพรรณสัณฐานเป็นคน ที่สามารถจะทำตนให้พ้นจากโทษของธรรมดาฝ่ายต่ำ ถ้าท่านปล่อยให้ต้องโทษของธรรมดาฝ่ายต่ำ ท่านควรจะติเตียนตนว่า ท่านเป็นคนแต่เปลือกข้างในไม่ใช่คน

๙๒. การที่คนรู้จักตักเตือนหรือติเตียนตน ย่อมเป็นอุบายที่ให้ได้ผลดีสมปรารถนาตามลำดับ

๙๓. การละเลิงในลาภยศสรรเสริญและสุขเวทนาเพียงเล็กน้อย ปล่อยให้เวลาและชีวิตล่วงไปโดยไร้ประโยชน์ย่อมเป็นการลงโทษตนยิ่งกว่ายกย่อง

๙๔. การที่ท่านปรารถนาจะเป็นคนดี มีความสุขเกษมนั้น ถ้าท่านไม่ตั้งโครงการให้ดี ไม่มีความพอใจบากบั่นมั่นคงท่านย่อมจะคลาดจากส่วนที่ประสงค์ คงได้รับแต่ความหวัง

๙๕. เมื่อทำผิดเองแล้วย่อมรับผลผิด เพื่อสังวรต่อไปดีกว่าที่จะยัดเยียดผลผิดให้ผู้อื่น ที่เขาไม่พอใจรับ เพราะธรรมดาจะปรับโทษให้ท่านชั่วช้าลงถึง ๒ เท่าหรือยิ่งกว่า

๙๖. เมื่อต้องการบวกคุณความดี มีความสุข ก็ต้องมีการลบ คือสละความชั่ว เช่นความเกียจคร้าน ความมักง่าย ความตระหนี่ และ โลภ โกรธ หลง มายา สาเถยยะ อติมานะ ประมาท ออกจากสันดาน เพราะคติธรรมดาย่อมตัดสินเด็ดขาด คือให้เสียสละอย่างหนึ่ง พอกพูนอีกอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องตอบแทนจะหลีกเลี่ยงหาได้ไม่

๙๗. อิสรภาพและความสุข ทุกคนปรารถนามาแต่กำเนิด แต่เป็นสมบัติประเสริฐ ที่ได้เฉพาะผู้ทรงคุณธรรมความดี ฝ่ายคนไม่ดี พยายามผิดทาง ก็ได้แต่ความหวังจนวันตาย

๙๘. ผู้ได้อิสรภาพและความสุขเต็มที่นั้น ไม่มีใครจะยิ่งกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าท่านมัวเมาประมาทชักช้าเสีย ไม่ประพฤติตามตัวอย่างให้จริงแล้ว ชีวิตก็จะเป็นหมั้นเปล่า

๙๙. จงเชื่อตัวท่านว่าเป็นมนุษย์ที่ดี คือเป็นผู้มีความเพียร มีสติ มีใจมั่นคง มีปัญญาสามารถ แลทำกิจในหน้าที่ของตนเถิด ผลประเสริฐจะเป็นของท่านแน่แท้

๑๐๐. คนดี เด็กดีอยู่ที่ไหน สวรรค์อยู่ที่นั่น คนชั่วช้าคนพิการไร้สมรรถภาพอยู่ที่ไหน นรกมีที่นั่น นักปราชญ์อยู่ที่ไหน อิสรภาพแลความสุขมีที่นั่น

๑๐๑. คนพาลมักพอใจทำแต่ความชั่วร้าย โดยเห็นว่าเป็นอำนาจของตน ส่วนสาธุชนหมั่นทำประโยชน์เป็นอำนาจและความสุข

๑๐๒. ผู้ไม่รู้จักบุญคุณ ถึงบุญคุณจะมีรอบ ๆ ข้างก็มักกลายเป็นบาปเป็นโทษสำหรับเขา เพราะความประกอบไม่สมควรของคนโง่นั้น

๑๐๓. ผู้รู้จักใช้อายตนะ ๑๒ เป็นครูเนืองนิตย์ รู้จักคุณอันมีประจำทิศประจำอารมณ์ ย่อมสามารถสั่งสมบุญคุณให้เจริญเต็มที่ได้ แลพลอยกลายเป็นนักปราชญ์ไปด้วย

๑๐๔. คนเขลา มักเคารพกิจการแลบุคคลจนเสียธรรมส่วนผู้รู้หรือสาวกของพระพุทธเจ้านั้น ไม่เคารพใครและอะไรยิ่งกว่าสัจจธรรม.

บัญชีรายนามผู้ร่วมบำเพ็ญกุศล พิมพ์หนังสือเป็นธรรมวิทยาทาน
ในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ
ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ พระนคร
คณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ

๑.	จากไวยา ฯ	พระครูเขมาภินันท์	วัดราษฎร์บำรุง	๕๐๐	บาท
๒.	,,	พระปลัดวิชิน ปัญญาชิโน	,,	๒๕๐	,,
๓.	,,	พระสวัสดิ์ โสปาโก	,,	๑๐๐	,,
๔.	,,	พระสุเทพ เทวสิริ	,,	๑๐๐	,,
๕.	,,	พระใบฎีกาหนู โชติวิมโล	,,	๕๐	..
๖.	,,	พระทองอินทร์ ภูริปัญโญ	,,	๓๐	,,
๗.	,,	พระเล็ก จิตสีโต	,,	๒๕	,,
๘.	,,	พระเรืองวุธ ธมฺมโชโต	,,	๒๕	,,

๙. จากไวยาฯ พระจรูญ อาภาโต วัดราษฎร์บำรุง ๒๕ บาท
๑. ผู้ใหญ่เหรียญ นาคสุทธิ ๑.๐๐๐ ,,
๒. เสนอ จิตรพันธ์ (ผู้อำนวยการโรงเรียนสายประสิทธิวิทยา บางแค) ๑,๐๐๐ ,,
๓. ผู้ใหญ่เสริม ผลหว้า ๒๐๐ ,,
๔. ผู้ใหญ่เหลือบ เชื้อรามัญ ๑๐๐ ,,
๕. คณะครู ร.ร. วัดราษฎร์บำรุง ธนบุรี ๓๐๐ ,,
๖. คุณวิรัช ศรีสถาพร ๕๐๐ ,,
๗. นายแพทย์วัฒนา เคียงประดู่ (คลองขวางการแพทย์) ๒๐๐ ,,
๘. นายแพทย์ฟอเรนทร์ วงศ์พั๊ก (ฟ. การแพทย์) ๑๐๐ ,,
๙. คุณบุญช่วย-คุณเกษร กล่ำโกมล ๒๐๐ ,,
๑๐. คุณมณี สุดจิตร์ (ร้านเจริญพร) ๑๐๐ ,,
๑๑. คุณชัชวาลย์-คุณลดาหอม รัตนจันทร์ ๑๐๐ ,,
๑๒. คุณลูกอินทร์ (ร้านพรเจริญบางซื่อ) ๑๐๐ ,,
๑๓. พ.อ. (พิเศษ) สมบูรณ์ กุลแพทย์ และคุณนาย ๑๐๐ ,,
๑๔. ร.ต. มาโนชญ์-คุณวิยะดา มูนจินดา ๑๐๐ ,,
๑๕. คุณย่าสิริ รอดครุธา ๑๐๐ ,,
๑๖. โรงพิมพ์ เลี่ยงเซียงจงเจริญ ๒๐๐ ,,
๑๗. คุณพลกฤษณ์ ประโมทกะ ๒๐๐ ,,
๑๘. คุณนายเฉลียว ประโมทกะ ๒๐๐ ,,
๑๙. คุณสุรศักดิ์ ประโมทกะ ๑๐๐ ,,
๒๐. เถ้าแก่น้ำ แซ่อึ้ง ๑๐๐ ,,
๒๑. คุณบุญมา รัตนถาวร ๑๐๐ ,,
๒๒. คุณลมัย เพิ่มดี ๑๐๐ ,,
๒๓. คุณอำนาจ เพิ่มดี ๕๐ ,,
๒๔. คุณอุดม ขวนขวาย ๕๐ ,,
๒๕. คุณทวี ขำแป้น ๕๐ ,,
๒๖. คุณสมนึก สมพงษ์ ๕๐ ,,
๒๗. คุณนาค โคดสู้ ๕๐ ,,

๒๘. คุณสมจิตร์ สังข์ทอง	๕๐	บาท
๒๙. คุณนิมิตร พลายพงษา	๕๐	,,
๓๐. คุณผิน พรหมยิ้มแย้ม	๕๐	,,
๓๑. คุณประสาร ไพประพันธ์	๕๐	,,
๓๒. คุณใจ มั่นเจริญ	๕๐	,,
๓๓. คุณสมุทร กลิ่นเสือ	๕๐	,,
๓๔. คุณยนต์ บิ่นประดับ	๕๐	,,
๓๕. คุณประเสริฐ ศรีม่วง	๕๐	,,
๓๖. คุณไชรัตน นาคสุทธิ	๑๐๐	,,
๓๗. คุณแก้ว สินสมบูรณ์	๑๐๐	,,
๓๘. คุณสง่า สินมา	๑๐๐	,,
๓๙. คุณสมนึก โพธิแสง	๑๐๐	,,
๔๐. คุณประเสริฐ รื่นทองคำ	๑๐๐	,,
๔๑. คุณอุดม ผลหว้า	๑๐๐	,,
๔๒. คุณเจริญ นาคสุทธิ	๑๐๐	,,
๔๓. คุณสมศักดิ์ ผลหว้า	๑๐๐	,,
๔๔. คุณเจริญ รอดวิมุติ	๑๐๐	,,
๔๕. คุณประกอบ ไพประพันธ์	๑๐๐	,,
๔๖. คุณเกษม ไพประพันธ์	๑๐๐	,,
๔๗. คุณพูน รอบคอบ	๑๐๐	,,
๔๘. คุณบรรเลง จุ๊สมุทร	๑๐๐	,,
๔๙ คุณก้อน-ม้วน เชื้อมอญ	๑๐๐	,,
๕๐. คุณบุญเที่ยง พลายพงษา	๑๐๐	,,
๕๑. คุณไพบูลย์ สินมา	๑๐๐	,,
๕๒. คุณพร กล่อมพงศ์	๓๐	,,
๕๓. คุณสุพล ชมภูศรี	๓๐	,,
๕๔. คุณสำอางค์ ภู่สุด	๒๕	,,
๕๕. คุณวาสนา นวลสุมา	๒๕	,,

๕๖.	คุณอำนวย เพิ่มดี	๒๕	บาท
๕๗.	คุณทุเรียน จุ๊สมุทร	๒๕	,,
๕๘.	คุณกุหลาบ ทองสง่า	๒๕	,,
๕๙.	คุณจำบี พลายพงษา	๒๕	,,
๖๐.	คุณจำปา พลายพงษา	๒๕	,,
๖๑.	คุณสมพงศ์ ชมภูศรี	๒๕	,,
๖๒.	คุณแฟบ แก่นแก้ว	๒๕	,,
๖๓.	คุณประสาร รอดวิมุติ	๒๕	,,
๖๔.	คุณประเสริฐ ทองสง่า	๒๐.	,,
๖๕.	คุณเรือง ลอยสุวรรณ์	๑๐	,,
๖๖.	นายไปล่ นางแม้น เพิ่มดี	๔๐	,,
๖๗.	นายบาง ทะนานทอง	๒๐	,,
๖๘.	นายใหญ่ รื่นทองคำ	๒๐	,,
๖๙.	นางมด แก้ววิมล	๑๐	,,
๗๐.	นางริ้ว รูปหุ่น	๑๐	,,
๗๑.	นางเตอ กลิ่นเสือ	๑๐	,,
๗๒.	นายผิว ไม้ทอง	๒๕	,,
๗๓.	นายบั๊น กลิ่นเสือ	๕	,,
๗๔.	นางตุ๊กตา สินมา	๑๐	,,
๗๕.	นายบุญ เชื้อรามัญ	๕	,,
๗๖.	นางสอาด คลังชำนาญ	๑๐.	,,
๗๗.	นายฉลอง พลายพงษา	๓๐	,,
๗๘.	นายเย็น เชื้อรามัญ	๑๐๐	,,
	รวมทุนทั้งสิ้น	๙,๑๙๐	,,
	จ่ายค่าพิมพ์หนังสือ	๗,๕๐๐	,,

ทุนที่เหลือจากการพิมพ์หนังสือ ๑,๖๙๐ บาท ทางคณะศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือให้ตั้งทุนฝากที่มหามกุฏราชวิทยาลัย พระนคร ให้ชื่อทุนว่า **"พระมหา–รัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถระ"** ใช้ดอกผลบำรุงวัดราษฎร์บำรุง ธนบุรี

พิมพ์ที่โรงพิมพ์เลี่ยงเชียงจงเจริญ เลขที่ 253 สี่แยกสำราญราษฎร์

ถนนบำรุงเมือง พระนคร

นายเตียวจุ๊ย แซ่เตียว ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. 2510 โทร. 23798